

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

La Pintura mural a Catalunya durant l'alta edat mitjana

Carles Mancho Suárez

Aquesta tesi doctoral està subjecta a la llicència **Reconeixement- NoComercial – SenseObraDerivada 3.0. Espanya de Creative Commons.**

Esta tesis doctoral está sujeta a la licencia **Reconocimiento - NoComercial – SinObraDerivada 3.0. España de Creative Commons.**

This doctoral thesis is licensed under the **Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0. Spain License.**

Carles Mancho Suàrez:

La pintura mural a Catalunya durant l'alta edat mitjana.

Tesi doctoral per a optar al títol de doctor en Història de l'Art.

Directora: Dra. Milagros Guardia Pons.

Programa: Dimensió i Significat de la Forma Artística Medieval (1996-1998).

DEPARTAMENT D'HISTÒRIA DE L'ART.

UNIVERSITAT DE BARCELONA.

VOLUM II. APÈNDIXS I BIBLIOGRAFIA

VOLUM I

Introducció	13
Pròleg: l'antiguitat tardana	23
Tarraconense mediterrània.....	32
La pintura mural a Catalunya durant l'alta edat mitjana	41
1. <i>Situació de la Pintura a Europa Occidental</i>	43
Estat dels estudis.....	43
Els territoris.....	47
Itàlia.....	47
Les Illes Britàniques.....	52
França.....	55
Alemanya.....	58
Espanya.....	59
2. <i>La pintura a Catalunya, segles IX-X</i>	63
L'estudi de la pintura mural alt-medieval a Catalunya.....	63
2.1 <i>Barcelona (Barcelonès)</i>	71
2.1.1 Descripció de les restes pictòriques.....	73
2.1.1.1 Estat de la qüestió.....	75
2.1.2 Qüestions estilístiques i formals.....	78
2.1.2.1 Conclusió.....	86
2.1.3 Iconografia.....	87
2.1.3.1 Conclusió.....	89
2.2 <i>Campdevàrol (Ripollès)</i>	91
2.2.1 Descripció del dibuix de Ramon d'Abadal.....	93
2.2.1.1 Estat de la qüestió.....	96
2.2.2 Qüestions estilístiques i formals.....	99
2.2.2.1 Consideracions prèvies.....	99
2.2.2.2 Anàlisi.....	102
2.2.2.3 Conclusió.....	106
2.2.3 Iconografia.....	107
2.2.3.1 Anàlisi.....	107
Gn. 3,6 ò Gn. 3, 9-11.....	107
Les inscripcions.....	112
Gn. 3, 24-25.....	114
2.2.3.2 Conclusió.....	117

2.3 Pedret (Cercs, Berguedà)	121
El conjunt arquitectònic.....	123
La decoració romànica.....	129
2.3.1 Descripció.....	133
2.3.1.1 Estat de la qüestió.....	136
2.3.2 Qüestions estilístiques i formals.....	143
2.3.2.1 Anàlisi.....	143
2.3.2.2 Conclusió.....	148
2.3.3 Iconografia.....	149
2.3.3.1 Consideracions prèvies.....	149
2.3.3.2 Anàlisi.....	153
Sants Militars.....	157
sant Maurici.....	160
l'exterior de la corona.....	168
2.3.3.3 Conclusió.....	171
2.4 Terrassa (Vallès occidental)	173
2.4.1 Introducció i qüestions prèvies.....	173
<i>Terracium Castellum</i>	174
L'autoritat religiosa.....	177
<i>Frodinus</i>	179
<i>Egara</i>	181
La seu episcopal d' <i>Egara</i>	182
La seu perduda.....	184
Les intervencions al llarg del segle XX.....	189
2.4.1.1 Conclusió.....	202
2.4.2 Santa Maria de Terrassa.....	205
2.4.2.1 Els "Calcs" de Santa Maria de Terrassa.....	207
2.4.2.2 Descripció de les pintures.....	210
2.4.2.2.1 Motiu zenital.....	210
2.4.2.2.2 Primer registre.....	212
Escena A.....	213
Escena B.....	215
Escena C.....	216
Escena D.....	216
Escena E.....	217
Escena F.....	218
Escena G.....	219
Escenes H i H'.....	219
Escena I.....	220
2.4.2.2.3 Segon registre.....	222
2.4.2.2.4 Altres registres.....	226
2.4.2.2.5 Rostres.....	227
2.4.2.2.6 Indumentària i detalls formals.....	228
2.4.2.2.7 Estructura compositiva.....	230
2.4.2.3 Estat de la qüestió.....	233
2.4.2.4 Iconografia.....	238
2.4.2.4.1 Consideracions prèvies.....	238
La síndrome de Centelles.....	239
Les lectures de Santa Maria de Terrassa.....	246
2.4.2.4.2 Motiu zenital.....	248
2.4.2.4.3 Primer registre.....	252
Les escenes visibles.....	255
Escena B: la Traïció i el Prendiment de Crist.....	255
Escena C: la Negació de Pere.....	260
Escena D: l'Entrega de les claus a Pere.....	262
Escenes E-F-G: sant Pau.....	272
Les escenes "no-visibles".....	283
Escena A.....	283
Escenes H-H'-I.....	285
La història de Josep.....	291
La història d'Absalom.....	294
2.4.2.4.4 Segon registre.....	299
2.4.2.4.5 Conclusió.....	300

2.4.3 Sant Miquel de Terrassa.....	303
2.4.3.1 Consideracions prèvies.....	303
2.4.3.2 Descripció.....	306
Nivell superior: centre.....	307
Nivell superior: laterals.....	307
Nivell inferior.....	308
2.4.3.3 Estat de la qüestió.....	312
2.4.3.4 Iconografia.....	317
<i>Emmanuel</i>	326
2.4.3.4.1 Conclusió.....	334
2.4.4 La iconografia: Conclusions.....	337
L'absis de Santa Maria.....	337
L'absis de Sant Miquel.....	343
2.4.5 Qüestions estilístiques i formals a Santa Maria i Sant Miquel.....	347
La cronologia del segle VI.....	351
La pintura del segle VI.....	352
Santa Maria, Sant Miquel i la plàstica dels segles IX i X.....	355
2.5 La il·lustració de manuscrits.....	359
2.6 La pintura a Catalunya segles IX i X.....	367
2.6.1 Qüestions estilístiques i formals.....	369
2.6.2 La iconografia.....	375
3. La pintura de Catalunya dins el context europeu.....	383
Epíleg: "el segle XI a Catalunya".....	389
El segle XI a Catalunya.....	393
El paissatge visual.....	399
Fonts escrites.....	403
Fonts gràfiques.....	405
Fonts materials.....	407

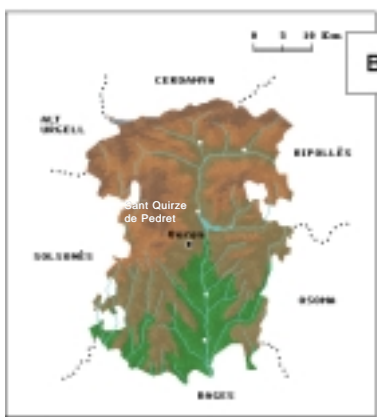
VOLUM II

Apèndix fotogràfic	I-CXXIV
Apèndix Calcs Pintures Terrassa	A-U
Apèndix iconogràfic	i-lxxii
sant Maurici.....	i
sant Víctor.....	xxi
sant Martí.....	xxxviii
sant Pau.....	xxxix
sant Andreu: crucifixió.....	lxix
Apèndix bibliogràfic: Conjunts	a-p
Barcelona.....	a
CampdevànoI.....	c
Pedret.....	f
Terrassa.....	k
Bibliografia	1-52

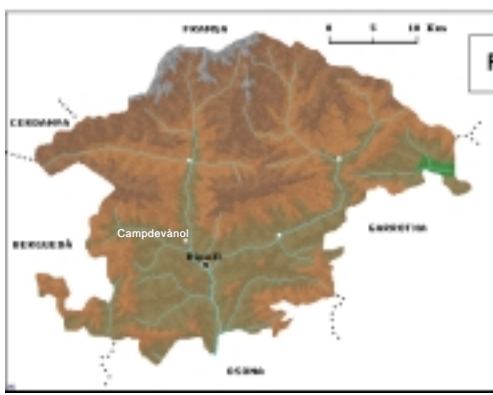

Apèndix Fotogràfic

Lloc de procedència dels conjunts estudiats en aquest treball

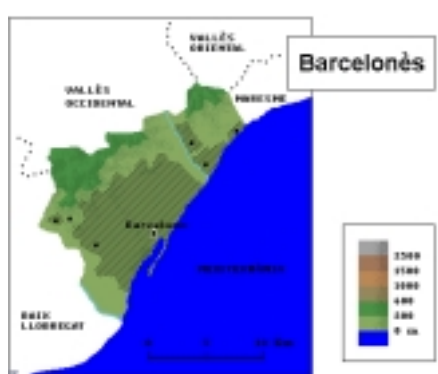
Berguedà

Ripollès

Vallès Occidental

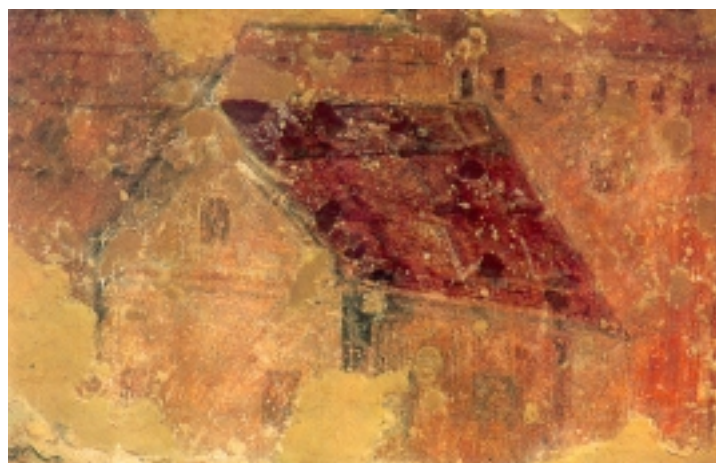
Barcelonès

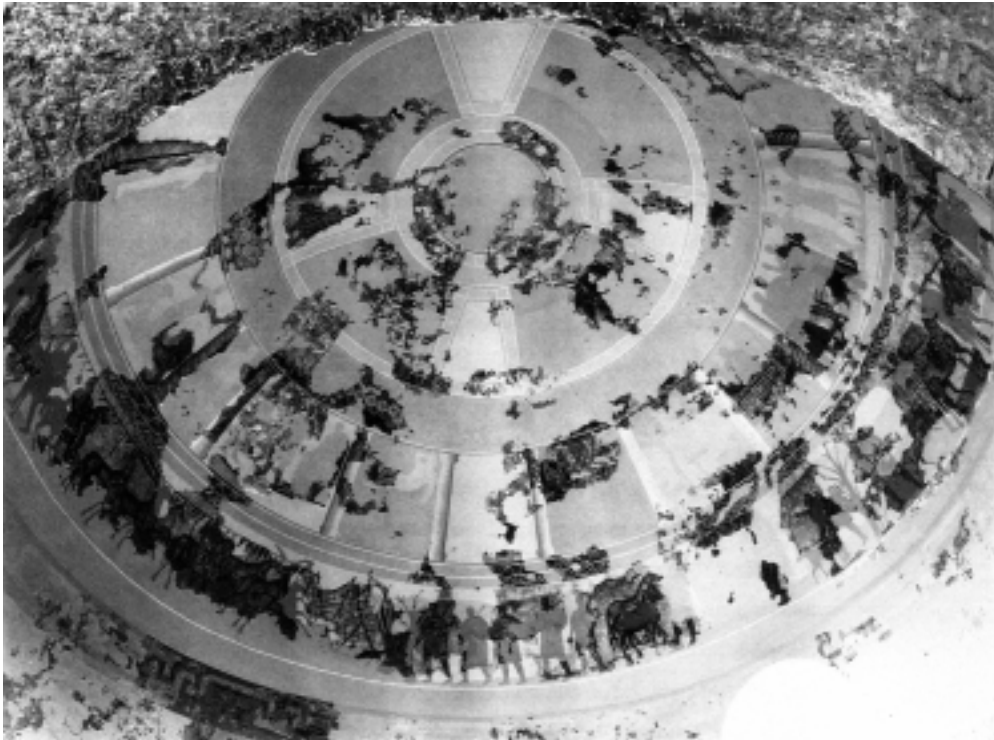
1. Propietari en una partida de cacera. Centelles (Constantí, Tarragonès). Mosaic, mitjan segle IV. (fotografia extreta de: Hauschild, Theodor; Arbeiter, Achim: *La Villa Romana de Centelles*. Barcelona: Montserrat Mateu Taller Editorial, 1993, pp. 59-60).

2. Propietari en una partida de cacera (detall). Centelles (Constantí, Tarragonès). Mosaic, mitjan segle IV. (fotografia extreta de: *Ibid.*, pp. 59-60).

3. Rostre femení. Centelles (Constantí, Tarragonès). Pintura mural, mitjan segle IV. (fotografia extreta de *Ibid.*, pp. 53).
4. Rostre femení. Centelles (Constantí, Tarragonès). Pintura mural, mitjan segle IV. (fotografia extreta de *Ibid.*, pp. 53).

5. Vista general de la cúpula del mausoleu de Centcelles (Constantí, Tarragonès). Mosaic i pintura mural, mitjan segle IV. (fotografia extreta de *Ibid.*, pp. 57).

6. L'anomenat "Cavaller de Barcelona". Decoració mural procedent de la Domus del c/ Bisbe Casador (Barcelona). Mitjan segle IV. Actualment conservada al MHC. (fotografia cedida pel MHC).

7. Fotografia del moment de la descoberta del carreu amb pintura del MHC (Arxiu MHC). En l'anvers de la fotografia trobem escrit: "*Major-Palau (Patio Norte). Interior (planta piso pral) -Galeria inferior vivienda Marés (Piezas de sillarejo con fragmentos de pintura al fresco.*" Amb un segell s'hi va estampar la data de "*4 mar. 1949*". (fotografia MHC.).

8. Fotografia del carreu en l'actualitat, després d'una primera neteja per a l'exposició Catalunya Carolíngia, 1999 (fotografia MHC).

9. Evangelista (?) i assistent (?). San Miguel de Lillo o Liño (Oviedo, Asturias). Mur sud de la nau meridional (extreta d'Arias, 1999, 117).

10. Músic tocant el llaüt. San Miguel de Liño o Lillo (Oviedo, Astúries). Mur est de la nau meridional (fotografia extreta d'Arias, 1999, fig. pp. 117).

11. Fragment amb personatge de New Minster. Winchester City Museums. 24,2x58,6x22,4cm. Anterior a 903 (fotografia extreta d'Óddy, 1990, fig. 2).

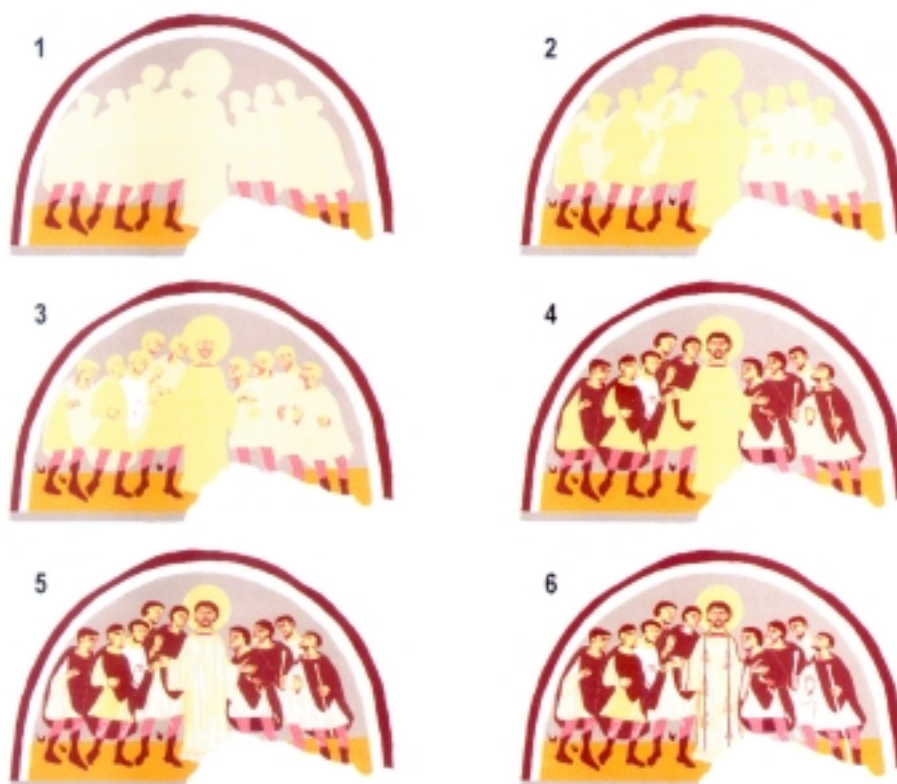
12. Fragments de pintura mural amb tres personatges procedents de Le Puy, segle XI (fotocòpia de la fototeca del CESC de Poitiers).

13. Saint-Germain-d'Auxerre. Cripta. Lluneta amb la predicació de sant Esteve (c. 850-860) (fotografia CESC).

14. Sant Esteve. Detall de la imatge anterior (fotografia CESC).

15. Saint-Germain-d'Auxerre. Etapes d'execució de la lluneta amb la Predicació de sant Esteve (extret de Peindre à Auxerre, 1999, 65, fig. 45).

16. Abat oferint el model de l'església. Malles (Bolzano), església de Sant Benet. Detall del mur oriental (fotografia extreta de Pittura, 1994, fig. 110).

17. Homes fugint d'una ciutat. Brescia, església de Sant Salvador. Detall de la decoració de la nau central. (fotografia extreta de Pittura, 1994, fig. 72).

18. Descens als Inferns. Sants Màrtirs de Cimitile (Nàpols). Detall de la decoració. (fotografia extreta de Pittura, 1994, fig. 306).

19. Taula de cànons. Evangelis de Saint-Médard-de-Soissons (París, BNF, lat. 8850, fol. 7v. Finals segle VIII-Inicis segle IX)(fotografia extreta de Karl der Grosse, 1965, lám. XII).

20. Salomó entronitzat. Bíblia de San Paolo fuori le mura (San Paolo fIm, Roma), fol. 188v, c. 870 (fotografia extreta de Kessler, 1977, fig. 166).

21. Retrat de sant Ambrós. Códex d'Eginus (Berlín, Deutsches Staatsbibliothek, Phillips 1676, fol. 242). c. 796-799 (fotografia extreta de Pittura, 1994, fig. 129).

22. Àngel. Sant Pròcul de Naturm (Bolzano). Detall de la decoració mural. (fotografia extreta de Pittura, 1994, fig. 103).

23. Retrat de sant Mateu. Evangelis d'Ada, fol. 15v. (c. 800) (fotografia extreta de Karl der Grosse, 1965, lám. XVI).

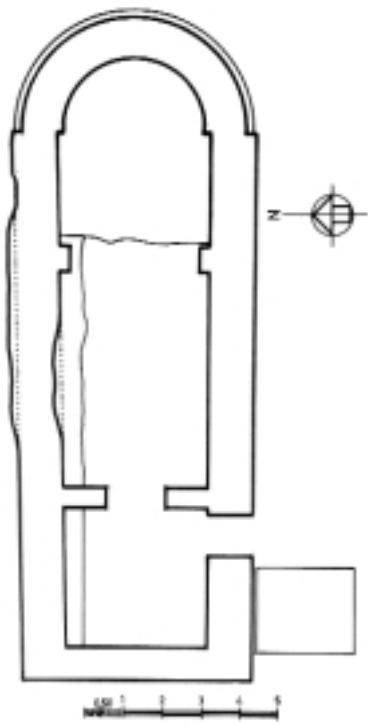
24. Detall del retrat de sant Lluç. Evangelis d'Ada, fol. 85v. (c. 800) (fotografia extreta de Hubert-Porcher-Volbach, 1968, fig. 68).

25. Mosaic de Germigny-des-Prés. Imatge de l'Arca de l'Aliança. Mosaic, c. 800. (fotografia extreta de Grabar-Nordenfalk, 1957, 69).

26. Retrat de sant Mateu. Evangelis de Saint-Riquier (fotografia extreta d'Hubert-Porcher-Volbach, 1968, 99, fig. 77).

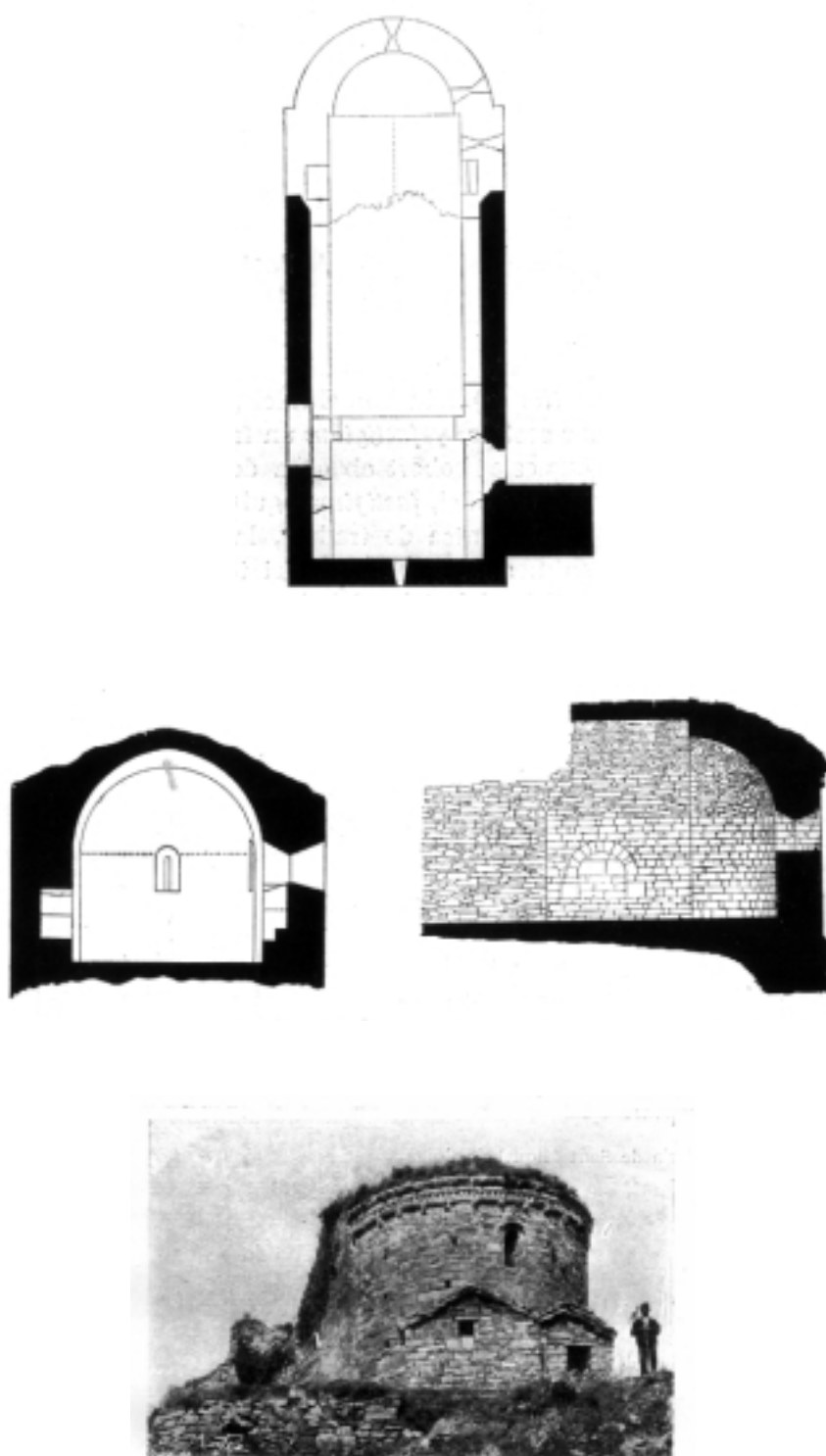

27. Planta de Sant Cristòfor de Campdevàno segons M. Anglada (extreta de CatRom, X, 76).

28. Restes de Sant Cristòfor de Campdevàno. Vista general (fotografia extreta de CatRom, X, 77).

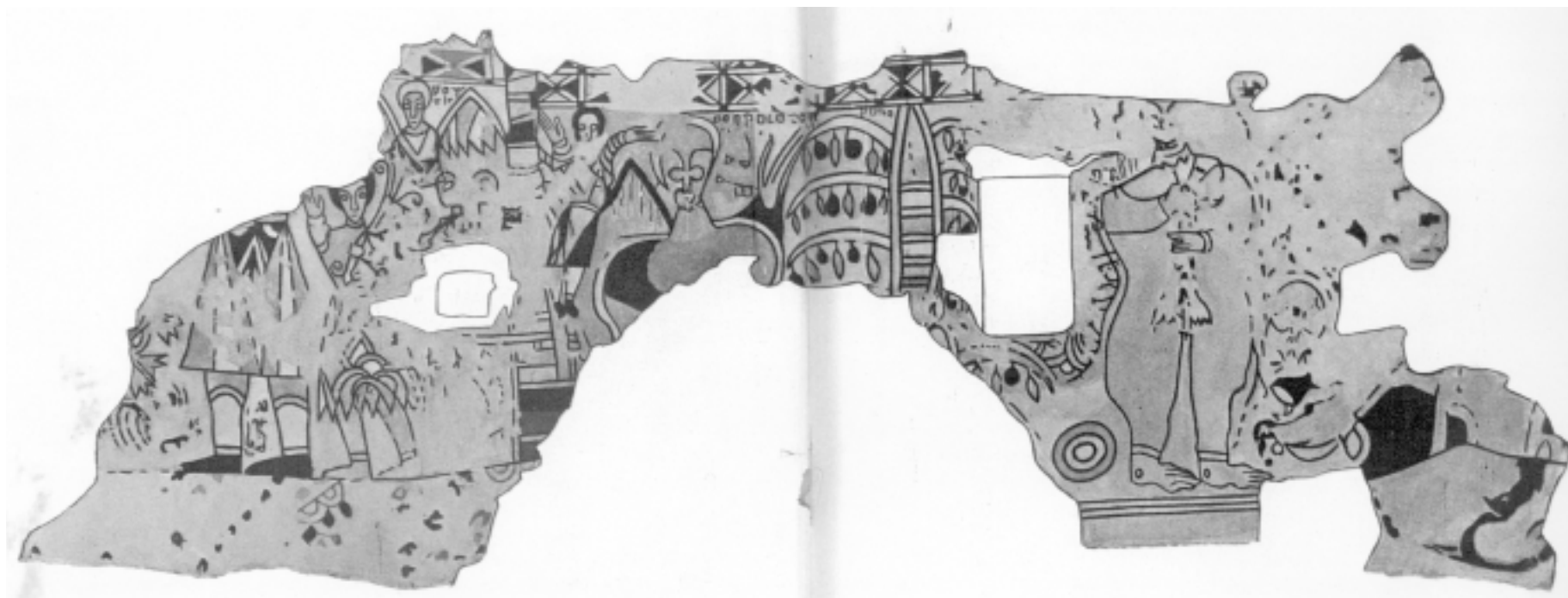
29. Restes actuals de Sant Cristòfor de Campdevàno. Vista general. Al fons a la dreta es pot veure el poble de Campdevàno i constatar la distància que separava l'antiga parròquia del nucli habitat (fotografia C. Mancho; juliol 2002).

30a. Planta de Sant Cristòfol de Campdevànol. Segons Ramon d'Abadal (planta extreta de Puig-Falguera-Goday, II, 18).

30b. Seccions transversal i longitudinal de l'església de Sant Cristòfol de Campdevànol, segons Ramon d'Abadal (seccions extretes de Puig-Falguera-Goday, II, figs. 19 i 20).

30c. Exterior de l'església durant l'estada de Ramon d'Abadal (fotografia extreta de Puig-Falguera-Goday, II, fig. 17).

31. Croquis de les pintures de Sant Cristòfor de Campdevànol realitzat per R. d'Abadal. Reproducció en sèpia publicada a Gudiol, 1927, fig. 19. (Al peu de foto s'explicita: "Dibuix de Don Ramon d'Abadal i de Viñals").

32. Detall del croquis de les pintures de Campdevàno. Reproducció en sèpia publicada per Gudiol, 1927, fig. 20.

33. Detall del croquis de les pintures de Campdevàrol. Reproducció en color publicada a Pijoan, 1948, làm. 2.

34. Dibuix en un pergami de Matadepera del 972 (Barcelona, ACA, Monacals, Sant Llorenç del Munt, perg. 14) (fotografia extreta de CatRom, I, 136)

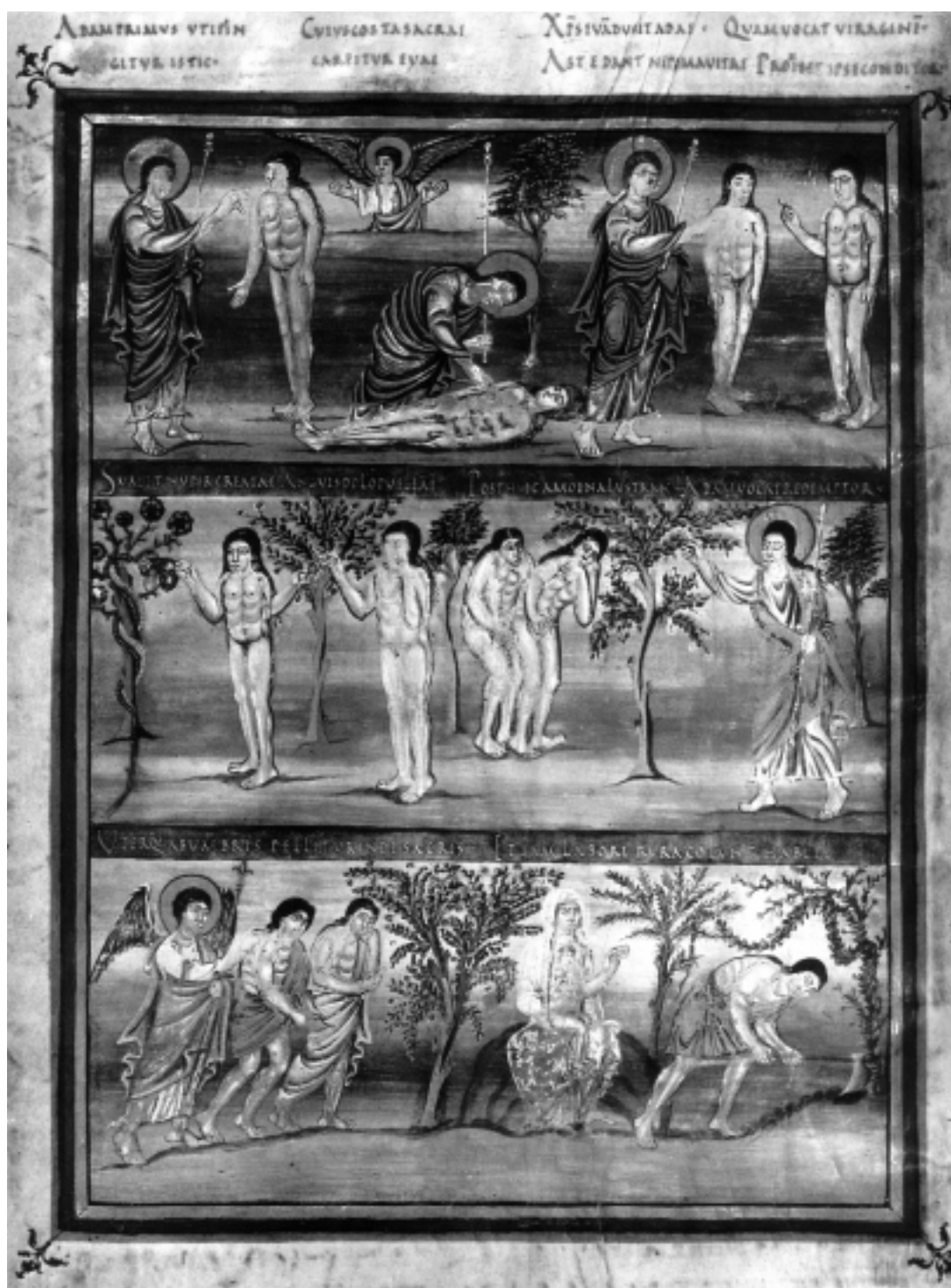

35. Frontispici del Gènesi amb el cicle de la Creació. Bíblia de Sant Pere de Rodes (París, BNF, Ms. lat. 6, fol. 6; Ripoll, mitjan segle XI) (fotografia Arxiu Mas de Barcelona).

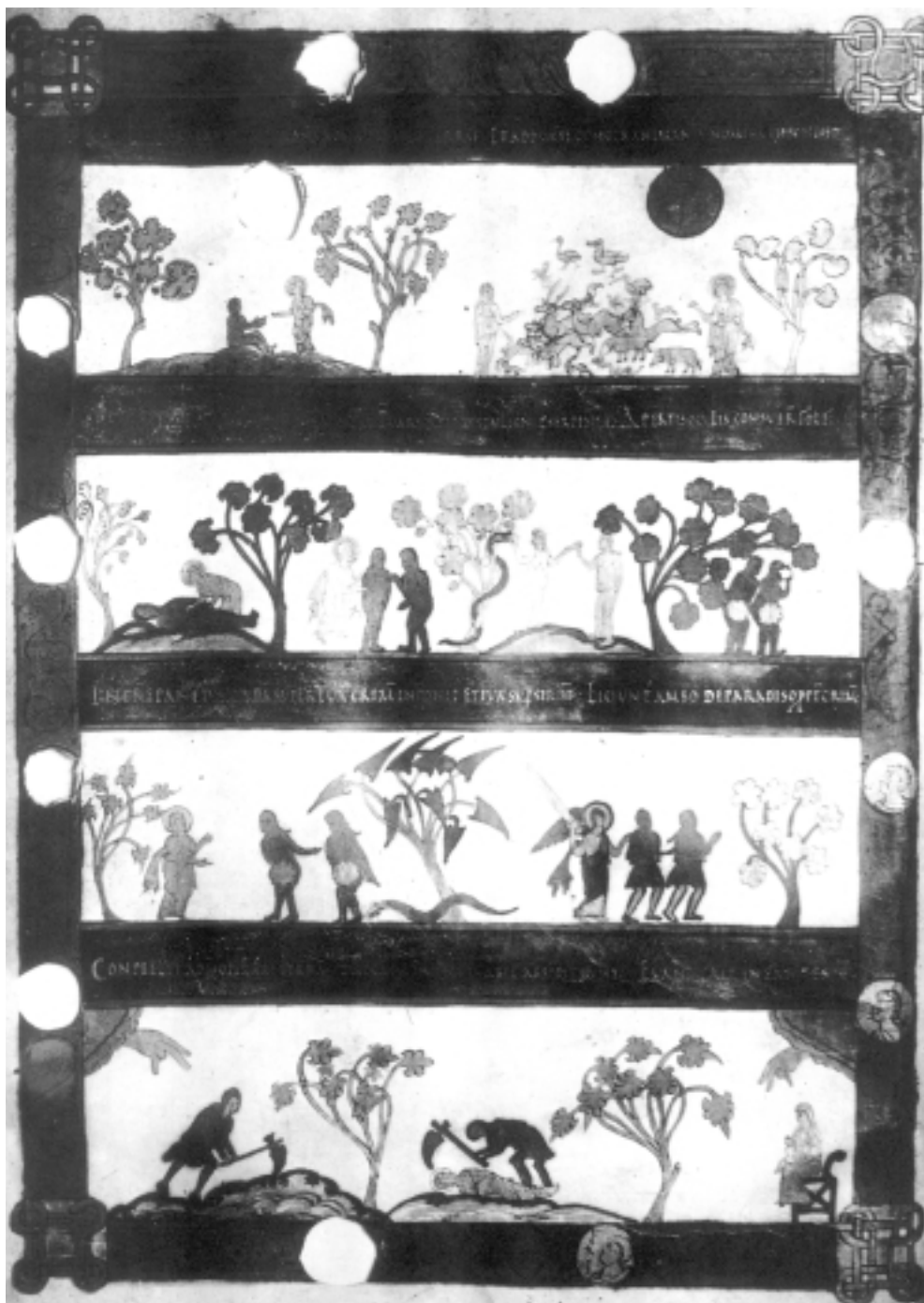
36. Frontispici amb el Cicle de la Creació a la Bíblia de Ripoll, meitat inferior del foli amb la Reprovació, l'Expulsió i el querubí davant les portes del Paradís. (Vaticà, Biblioteca Apostòlica, Ms. lat. 5729, fol. 5v; Ripoll, mitjan segle XI) (fotografia Arxiu Mas de Barcelona).

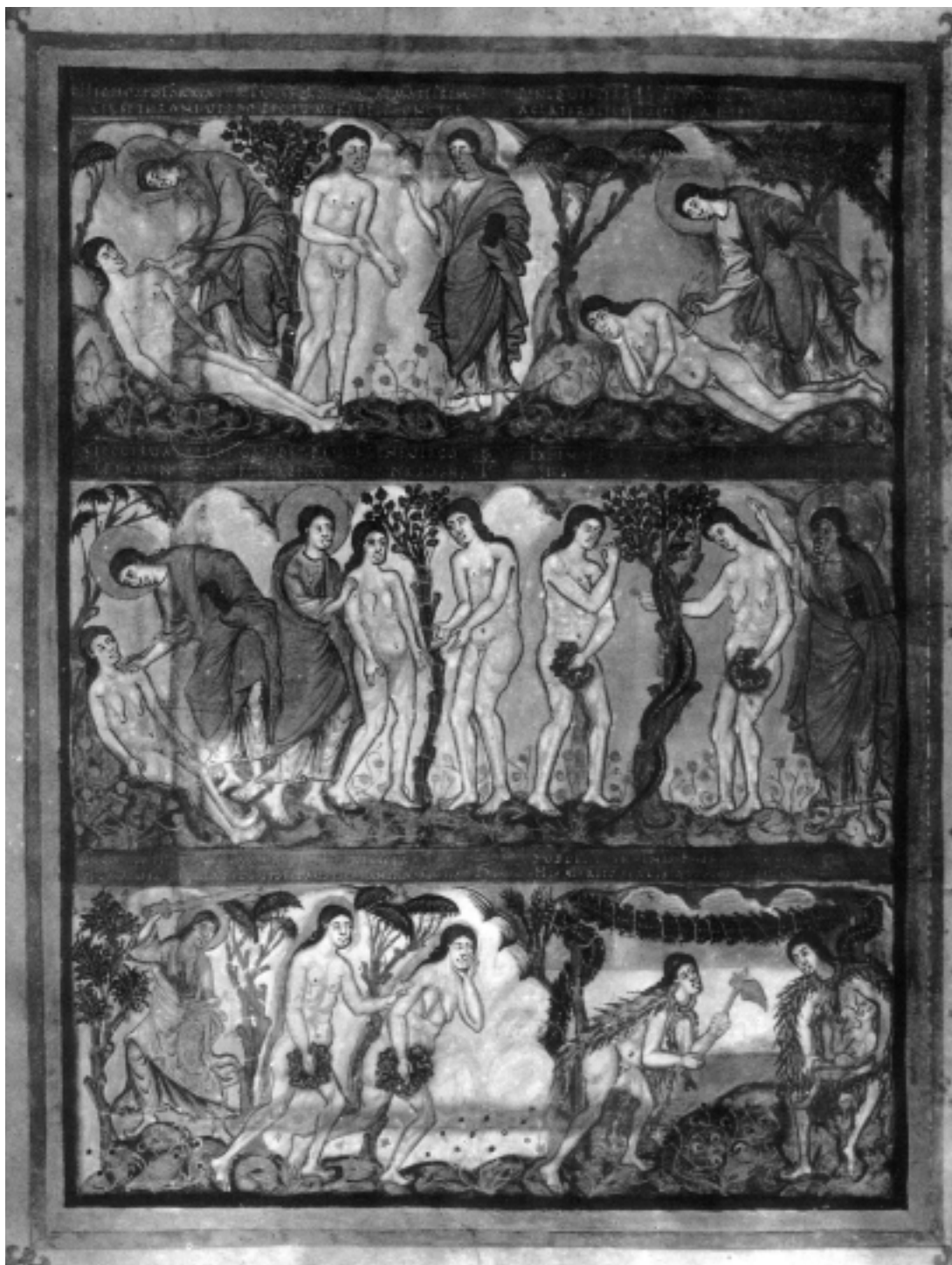
37. Frontispici del Gènesi amb escenes del cicle de la Creació a la Bíblia de Vivian o Bíblia Primera de Carles el Calb (París, BNF, lat. 1, fol. 10v; Tours, c. 845-846) (fotografia extreta de Kessler, 1977, fig. 3).

38. Frontispici del Gènesi amb escenes del cicle de la Creació de la Bíblia de Mouthier-Grandval (Londres, *British Library*, Add. 10546, fol. 5v; Tours, c. 840-843) (fotografia extreta de Kessler, 1977, fig. 1).

39. Frontispici del Gènesi amb escenes del cicle de la Creació de la Bíblia de Bamberg (Bamberg, *Staatsbibliothek*, Misc. class. Bibl. 1, fol. 7v; Tours, segona meitat segle IX) (fotografia extreta de Kessler, 1977, fig. 2).

40. Frontispici del Gènesi amb escenes del cicle de la Creació a la Bíblia de San Paolo (Roma, San Paolo f.l.m., fol. 8v; Saint-Denis (?), c. 870) (fotografia extreta de Kessler, 1977, fig. 4).

41. Hildesheim. Portes de bronze de Sant Miquel. Escenes de l'Antic i el Nou Testament (Hildesheim, Catedral; bronze, 1015) (fotografia extreta d'Año Mil, 2000, fig. 91).

42. Reprovació de Déu a Adam i Eva. Gènesi Millstatt (Klagenfurt, *Museum Rudolfinum*, Cod. VI, 19, fol. 12r) (fotografia extreta de Kessler, 1977, fig. 26).

43a. Salerno. Creació de les plantes. Ivori. Segona meitat del segle XI. (fotografia extreta de Goldschmidt, 4, fig. 126-4).

43b. Salerno. Expulsió del Paradís i Condemna al treball. Ivori. Segona meitat del segle XI. (fotografia extreta de Goldschmidt, 4, fig. 126-8).

44. Adam i Eva cobrint-se després del Pecat. Cúpula amb el Gènesi. Atri de Sant Marc, Venècia, inicis segle XIII (fotografia extreta de Kessler, 1977, fig. 20).

45. Adam i Eva ocultant-se de Crist-Logos. Cúpula amb el Gènesi. Atri de Sant Marc, Venècia, inicis segle XIII (fotografia extreta de Kessler, 1977, fig. 21).

46. Escena de la Reprovació. Cúpula amb el Gènesi. Atri de Sant Marc, Venècia, inicis segle XIII (fotografia extreta de Kessler, 1977, fig. 22).

47. Octateuc de Florència (Biblioteca Medicea Laurenziana, cod. Plut. 5.38, fol. 6r; Constantinoble, primera meitat segle XI (fotografia extreta de Weitzmann-Bernabò, 1999, pl. 1).

48. Octateuc del Vaticà (*Biblioteca Apostolica*, cod. Vat. gr. 747, fol. 25r; Constantinoble, entre 1071-1078 (*Ibid.*, fig. 99).

49. Octateuc del Vaticà (*Biblioteca Apostolica*, cod. Vat. gr. 746, fol. 44r; Constantinoble, segle XII) (*Ibid.*, fig. 102).

50. Octateuc d'Istanbul (*Biblioteca Topkapi Sarayi*, cod. G. I. 8, fol. 49r; Constantinoble, c. 1152) (*Ibid.*, fig. 100).

51. Octateuc d'Smirna (*Biblioteca del Col·legi Evangèlic*, cod. A. I, fol. 16r; Constantinoble, segle XII) (*Ibid.*, fig. 101).

52. Expulsió del Paradís i Condemna al treball. *Vid.* rera el Crist-Logos el *flameum gladium*. Cúpula amb el Gènesi. Atri de Sant Marc, Venècia, inicis segle XIII. (fotografia extreta de Kessler, 1977, fig. 29).

53a. Expulsió del Paradís. Gènesi Millstatt (Klagenfurt, *Museum Rudolfinum*, Cod. VI, 19, fol. 14v; segle XII) (fotografia extreta de Kessler, 1977, fig. 30).

53b. *Flameum gladium*. Gènesi Millstatt (Klagenfurt, *Museum Rudolfinum*, Cod. VI, 19, fol. 16v; segle XII) (fotografia extreta de *Ibid.*, fig. 32).

54. Decoració mural de l'absis de Sant Martí del Brull (Osona, primera meitat del segle XII) (MEV) (fotografia extreta de CatRom, XXII, 121).

55a. Reprovació. Fragment 1 de la decoració absidal de Sant Martí Sescorts (Osona, segle XII)(MEV)(fotografia extreta de CatRom, XXII, 125).

55b. Expulsió del Paradís. Fragment 2 de la decoració absidal de Sant Martí Sescorts (Osona, segle XII) (MEV) (fotografia extreta de CatRom, XXII, 127).

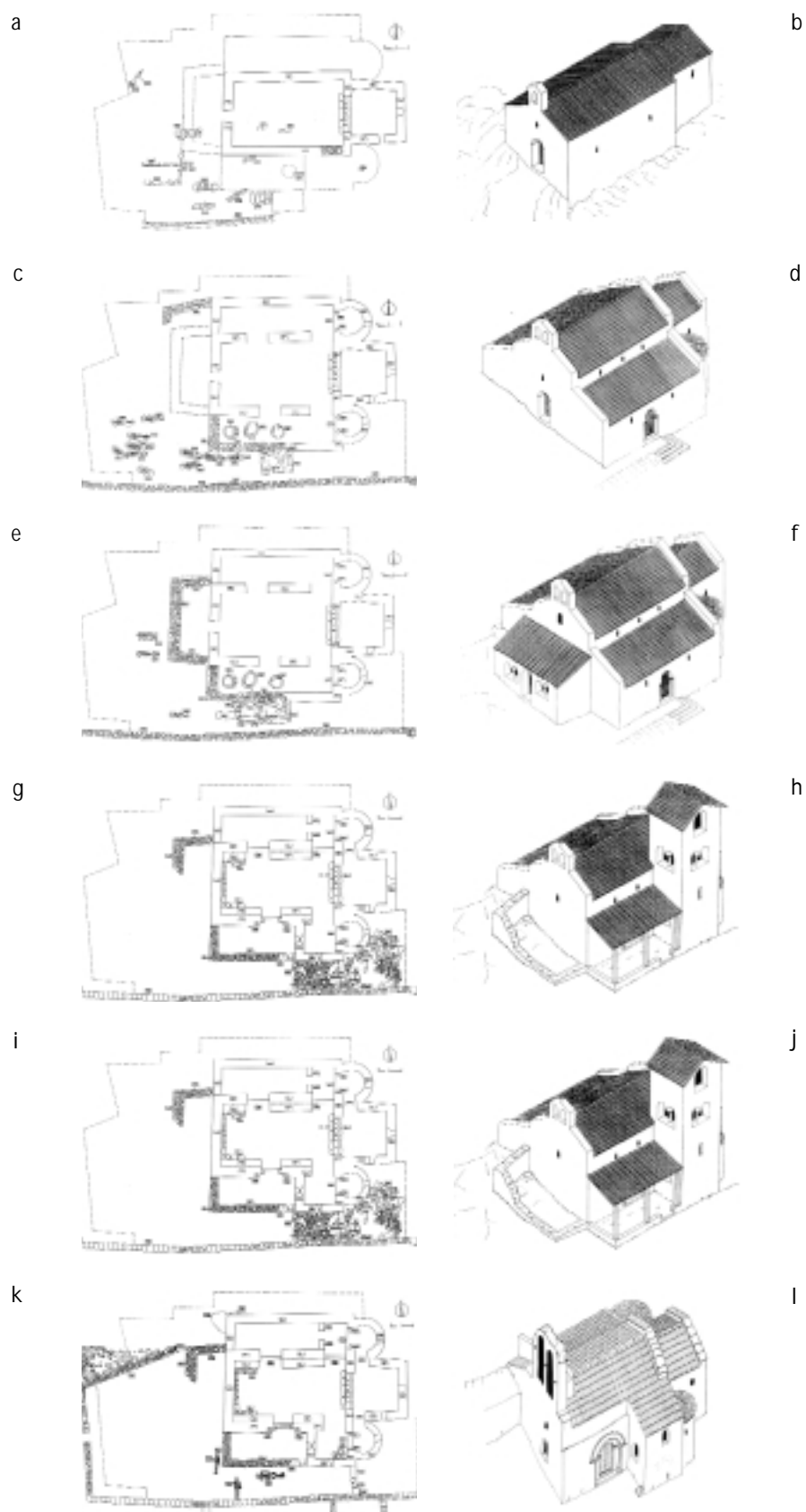

58. Sant Quirze de Pedret. Vista de l'absis des de l'Est. Estat actual després dels treballs de restauració realitzats per l'SPAL. (fotografia C. Mancho).

59. Sant Quirze de Pedret. Vista des del Sud amb l'accés a l'edifici i les estructures absidals. Estat actual després dels treballs de restauració realitzats per l'SPAL. (fotografia C. Mancho).

60. Sant Quirze de Pedret. Exterior, costat Oest. Estat actual del conjunt després dels treballs de restauració realitzats per l'SPAL. (fotografia C. Mancho).

61. Plantes i alçats de Sant Quirze de Pedret amb l'evolució de l'edifici segons els tècnics de l'SPAL (extrets de López Mullor *et alii*, 1995, 210-214 i [plantes] figs. 5, 7, 9, 11, 13, 15; [alçats] figs. 17-22). Les figures a-b es refereixen a la 1ª fase: darrer terç segle IX-inicis segle X; c-d: 2ª fase, c. 950; e-f: 3ª fase, primer quart segle XI; g-h: 4ª fase, segle XIII; i-j: 5ª fase, segon quart del segle XVIII; k-l: 6ª fase, segle XX abans de la intervenció.

62. Vista de l'interior de l'absis major de Sant Quirze de Pedret amb la superposició de les pintures romàniques i les alt-medievals abans de l'arrencament (1937)(fotografia de l'Institut Amatller d'Art Hispànic-Arxiu Mas).

63. Vista de l'interior de l'absis major de Sant Quirze de Pedret. Estat actual després de la reproducció de les pintures realitzades per l'SPAL (fotografia C. Mancho).

64. Detall del mur nord a l'alçada de l'arc de comunicació oest amb restes de la Crucifixió (?) alt-medieval (?), abans de les intervencions dels anys 1959-1964 del servei de Conservació i Catalogació de Monuments de la Diputació de Barcelona (fotografia de l'Institut Amatller d'Art Hispànic-Arxiu Mas).

65. Detall del mur nord a l'alçada de l'arc de comunicació oest amb retes de la Crucifixió (?) alt-medieval (?), abans de les intervencions dels anys 1959-1964 del Servei de Conservació i Catalogació de Monuments de la Diputació de Barcelona (fotografia Institut Amatller d'Art Hispànic-Arxiu Mas). S'observa com la decoració havia restat paredada amb el doblament dels murs de la nau per a realitzar la volta apuntada del segle XIII.

66. Detall de l'angle nord-oest de la nau central de Sant Quirze de Pedret. Encara són visibles els fragments de pintures. Fotografia datada el 24 de maig de 1962 (fotografia de l'Arxiu de l'SPAL).

67. Mur nord de la nau central després de la restauració de Camil Pallàs (fotografia SPAL). Es pot comprovar com han desaparegut qualssevol vestigis de la decoració. El negatiu de la fotografia està datat el 15 de juny de 1964.

68. Sant Joan. Panell 1 de la decoració alt-medieval de Sant Quirze de Pedret. (fotografia C. Mancho).

69. Sant Maurici, el donant i Hivern. Panell 2 de la decoració alt-medieval de Sant Quirze de Pedret (fotografia C. Mancho).

70. Detall del *clipeus* del Panell 2 de Sant Quirze de Pedret (fotografia C. Mancho).

71. Detall del panell 2 de Sant Quirze de Pedret, amb els personatges exteriors del *clipeus* (fotografia C. Mancho).

72. Medalló dela nau de Santa María del Naranco (Oviedo) (fotografia extreta de Fontaine, 1973, 113).

73. Esquerra: antefixa en terracota trobada als carrers Tournon amb Vaugirard de París en 1899. París, *Musée Carnavalet*. Col. Magne, 1000/279. Terracuita gris. 0,15x0,12m. Dreta: antefixa en terracota trobada al carrer Amyot de París en 1895. París. *Musée Carnavalet*. Col. Magne, 1000/285. Terracuita gris. 0,15x0,11m. (extretes de Récueil, I, pl. LXXXIII, figs. 295 i 296 respectivament).

74. Rellu amb bust flanquejat per àngels. Santa Maria de Quintanilla de las Viñas (Burgos) (fotografia extreta de Hispania Antiqua, fig. 148b).

75. Rellu amb Luna flanquejada per àngels. Imposta esquerra de l'arc triomfal de Santa Maria de Quintanilla de las Viñas (Burgos) (fotografia extreta de Hispania Antiqua, fig. 149b).

76. Fragment de sarcòfag merovingi (París, Musée Carnavalet, AP 253bis, 0,45x0,68m.) (extreta de Naissance des Arts Chrétiens, 303).

77. Panells de sarcòfags en guix. A la dreta meitat inferior dels peus d'un sarcòfag elaborat amb el mateix motlle que el de la figura anterior -i reproduït en aquesta imatge al costat-. Procedent de les excavacions del cementiri de Saint-Marcel, París (1870-1874) (extreta de Récueil, I, pl. CXXI, fig. 380).

78. Fragments d'ambó amb figura de Paó, procedents de Sant Salvador de Brescia (Musei Civici d'Arte e Storia, Brescia, 37,5x40,5x6cm; 31,5x30,6x6,5cm; n° inv. MR 5829). Datats al segle VIII (fotografia extreta de Catalunya Carolíngia, 1999, fig. 61).

79. Retrat de Joan al *Codex Aureus* de Canterbury (Estocolm, *Kungliga Biblioteket*, cod. A. 135, fol. 15v. de c. mitjan segle VIII (fotografia extreta d'Skubiszewski, 1998, pp. 205; *vid.* a la bibliografia Skubiszewski, 1995).

80. Lateral de l'arqueta dita dels Infants de sant Sigismund. Trésor de l'Abadia de Saint-Maurice d'Agaune (Suïssa), c. 1162. (fotografia extreta de Thurre, 1992, pl. VI).

81. Segell i contra-segell de l'abadia de Saint-Maurice d'Agaune (Suïssa). Segell del capítol. s. XII. 0,7cm. (extret de Glabreath, 1927, pl. XI, nº 93-94).

82. *Hiems Horibilis*. Brodat de la Creació de Girona. Tresor de la Catedral, mitjan segle XI (fotografia extreta de Palol, 1986, fig. 33).

83. Relleu procedent de la porta nord de Sant Jaume de Compostel·la, inicis segle XII (fotografia extreta de Castiñeiras, 1996, fig. 1).

84. Conjunt de les esglésies de Sant Pere de Terrassa. Vista aèria (fotografia extreta de CatRom, XVIII, 25).

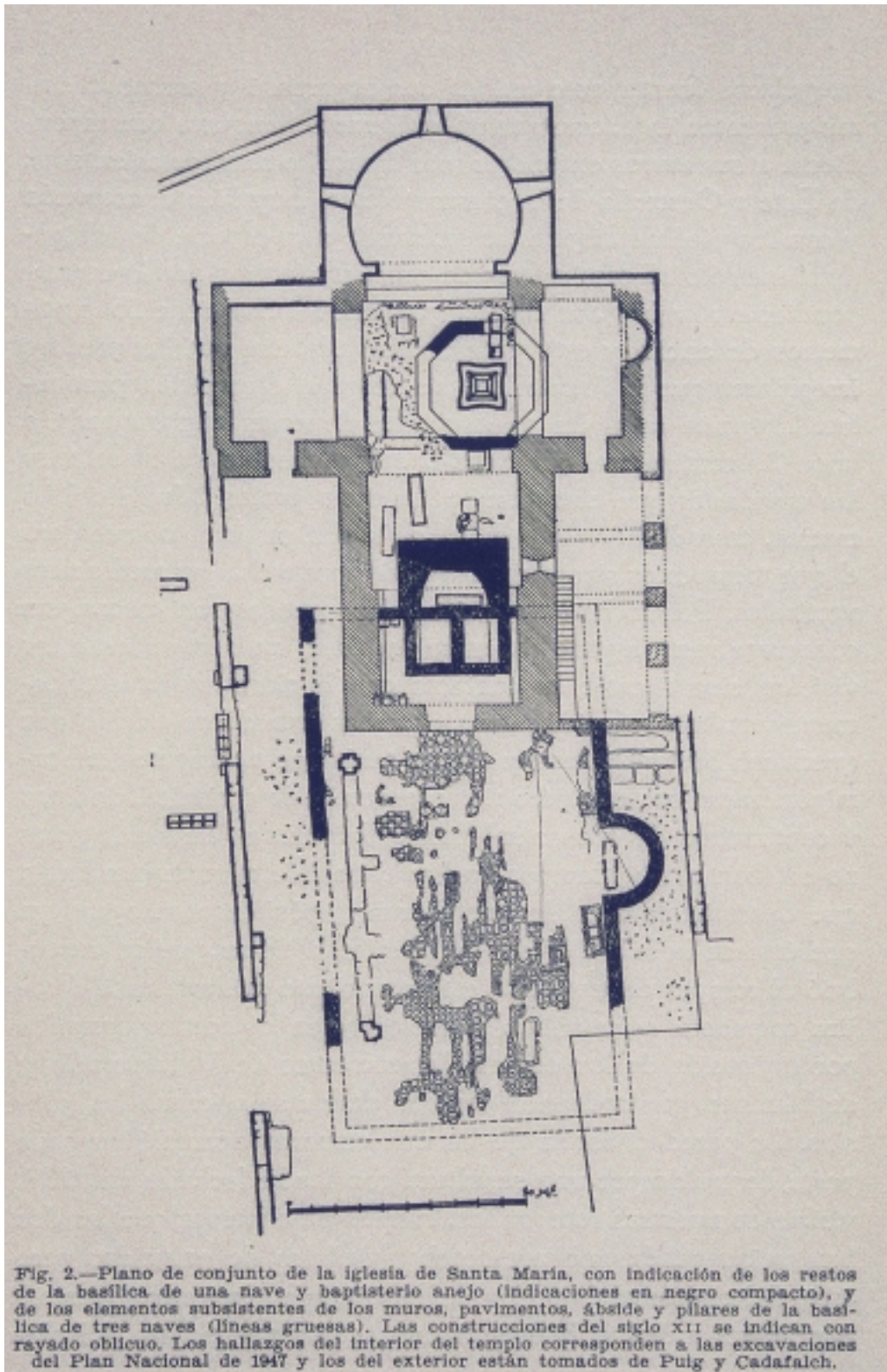

85. Santa Maria de Terrassa. Interior de l'absis just després d'enretirar els retaules (any 1918?) (Fotografia de l'Arxiu Tobella de Terrassa, nº 10941).

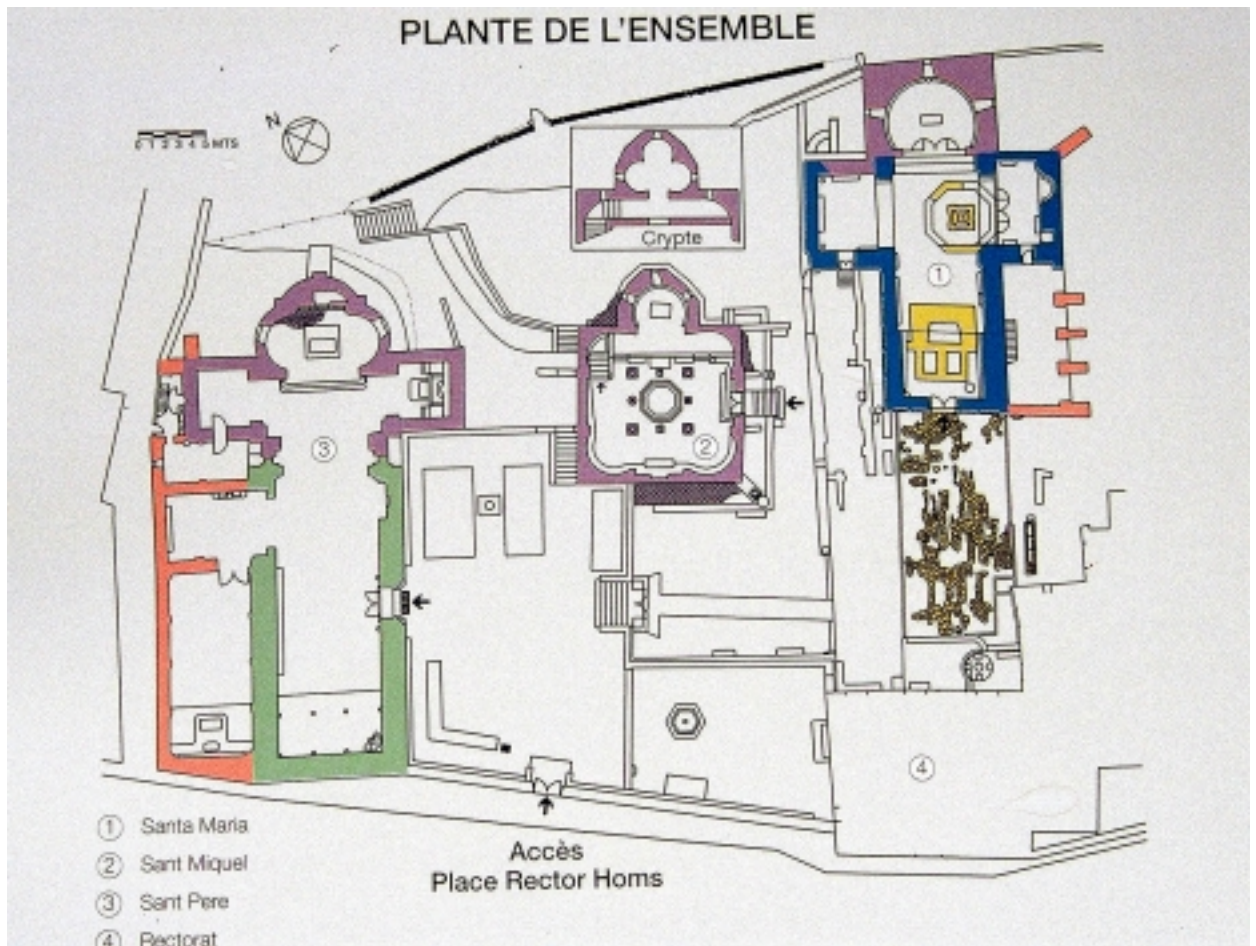

86. Santa Maria de Terrassa. Interior amb els tècnics arrencant les pintures gòtiques de l'absis (1937) (fotografia extreta de Ferran, 1999, 53).

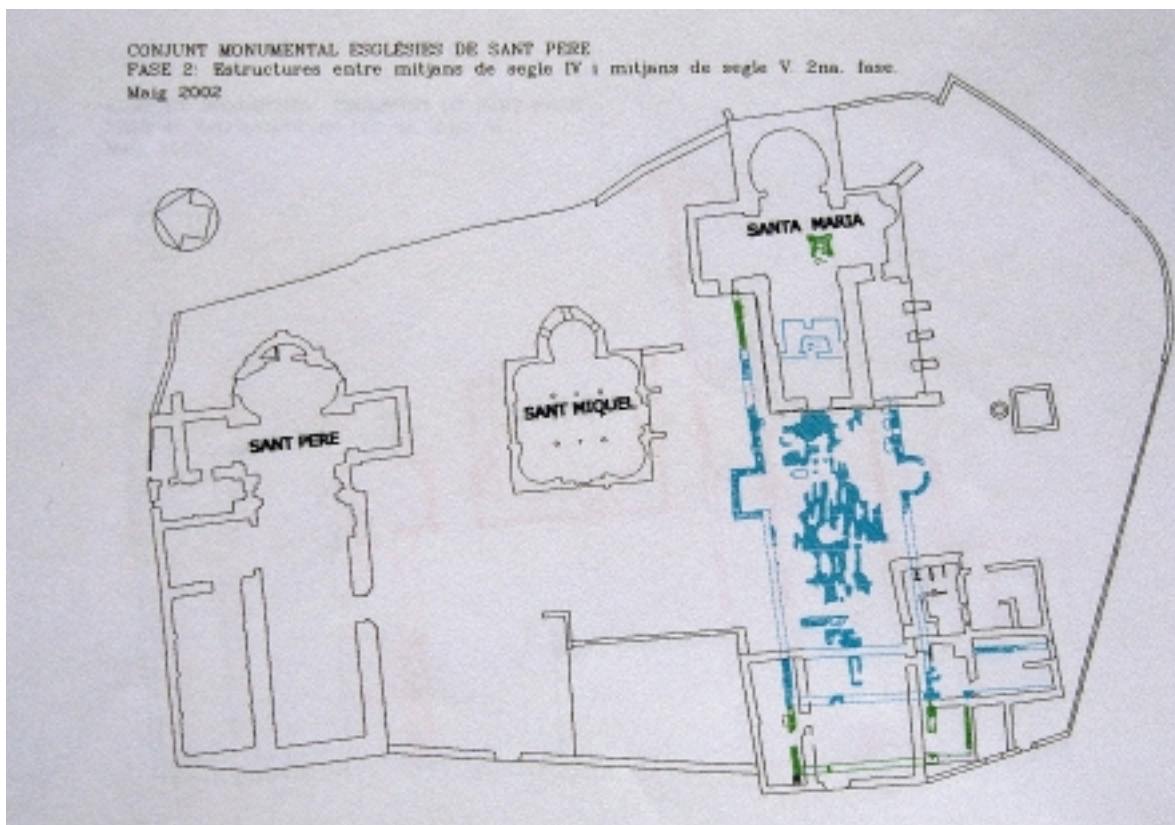
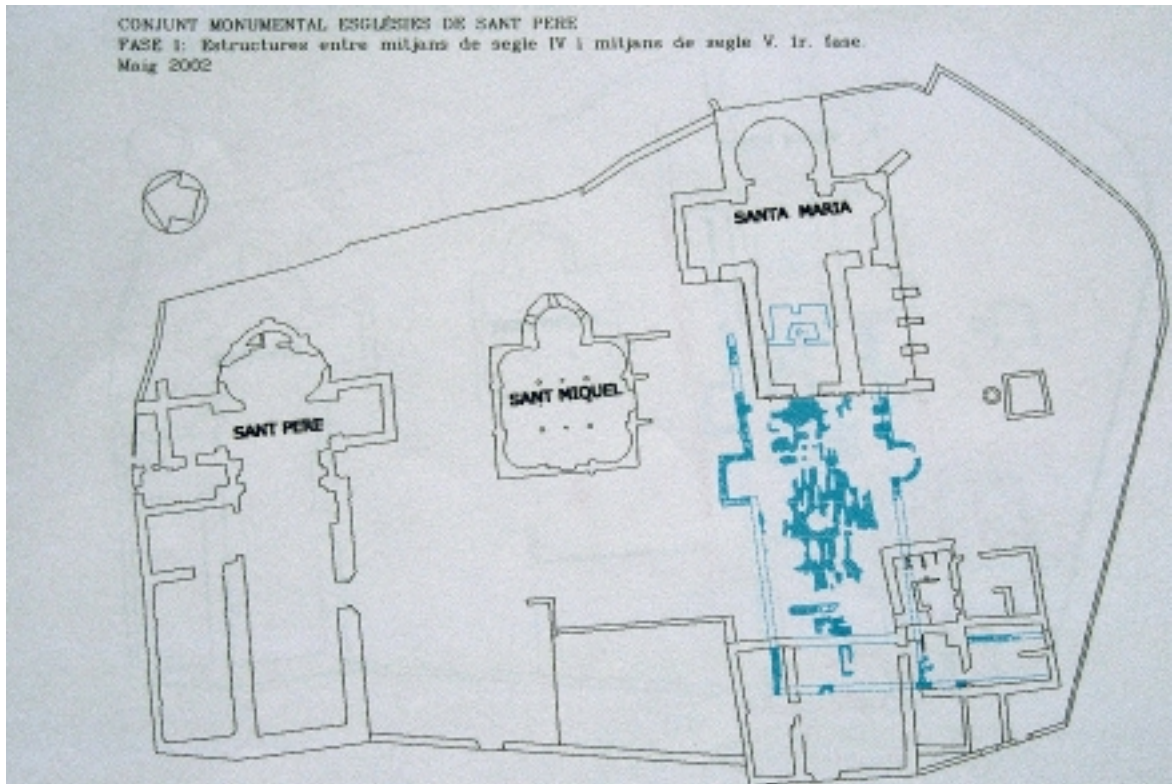

87. Planta amb les fases successives de Santa Maria a partir de les excavacions de Serra-Ràfols i Fortuny (extreta de Serra Ràfols-Fortuny, 1949, 13, fig. 2).

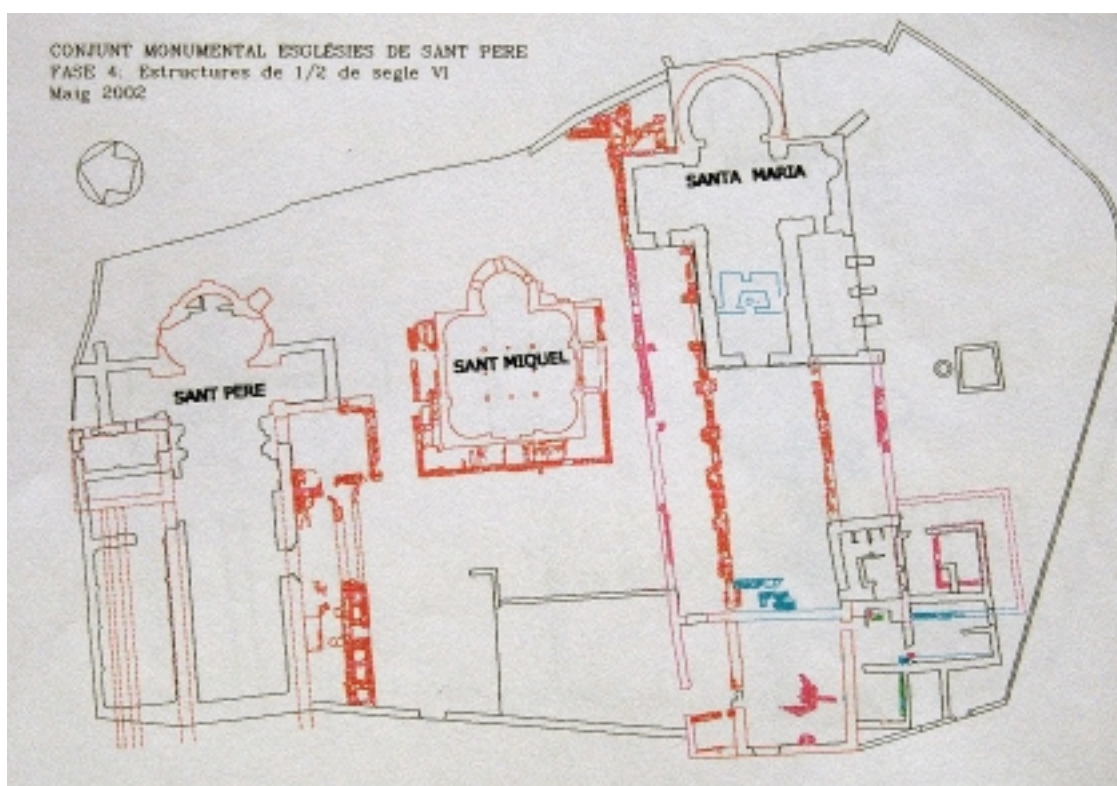
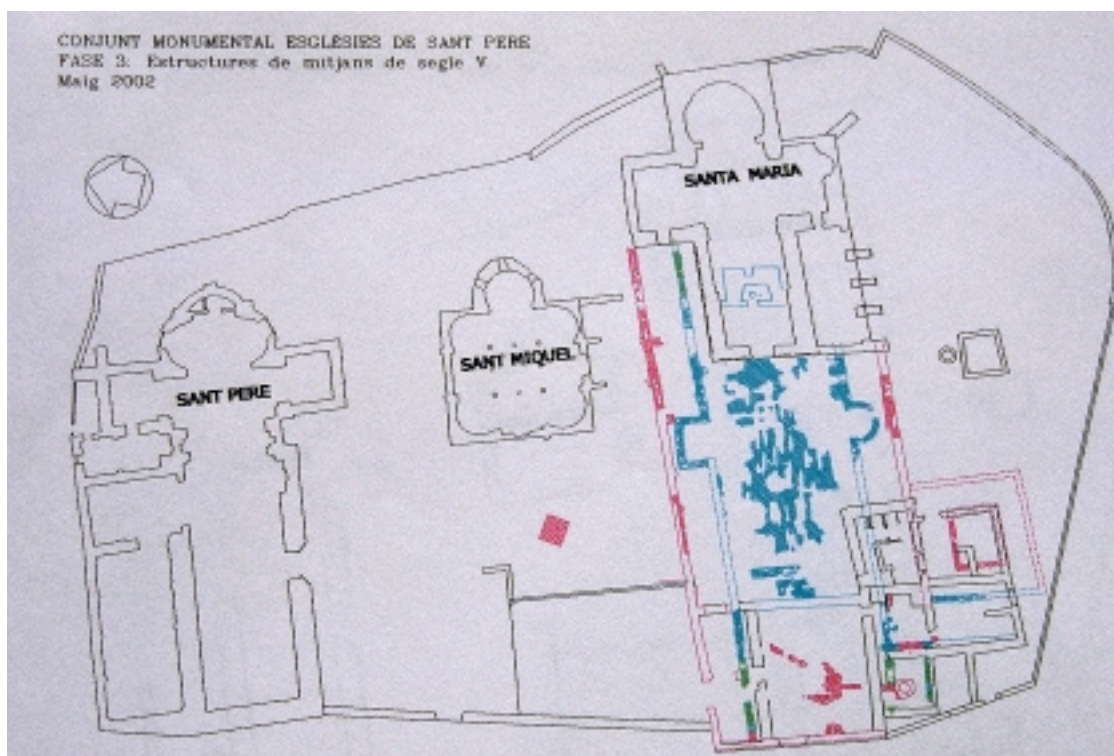

88. Planta actual del conjunt (extreta del programa actual de la visita).

89. Fases I i II del conjunt de les esglésies de Terrassa segons les darreres excavacions. Entre mitjan segle IV i mitjan segle V (document inèdit facilitat pel propi Museu de Terrassa durant una visita).

90. Fases III i IV del conjunt de les esglésies de Terrassa segons les darreres excavacions. Mitjan segle V i mitjan segle VI, respectivament (document inèdit facilitat pel propi Museu de Terrassa durant una visita).

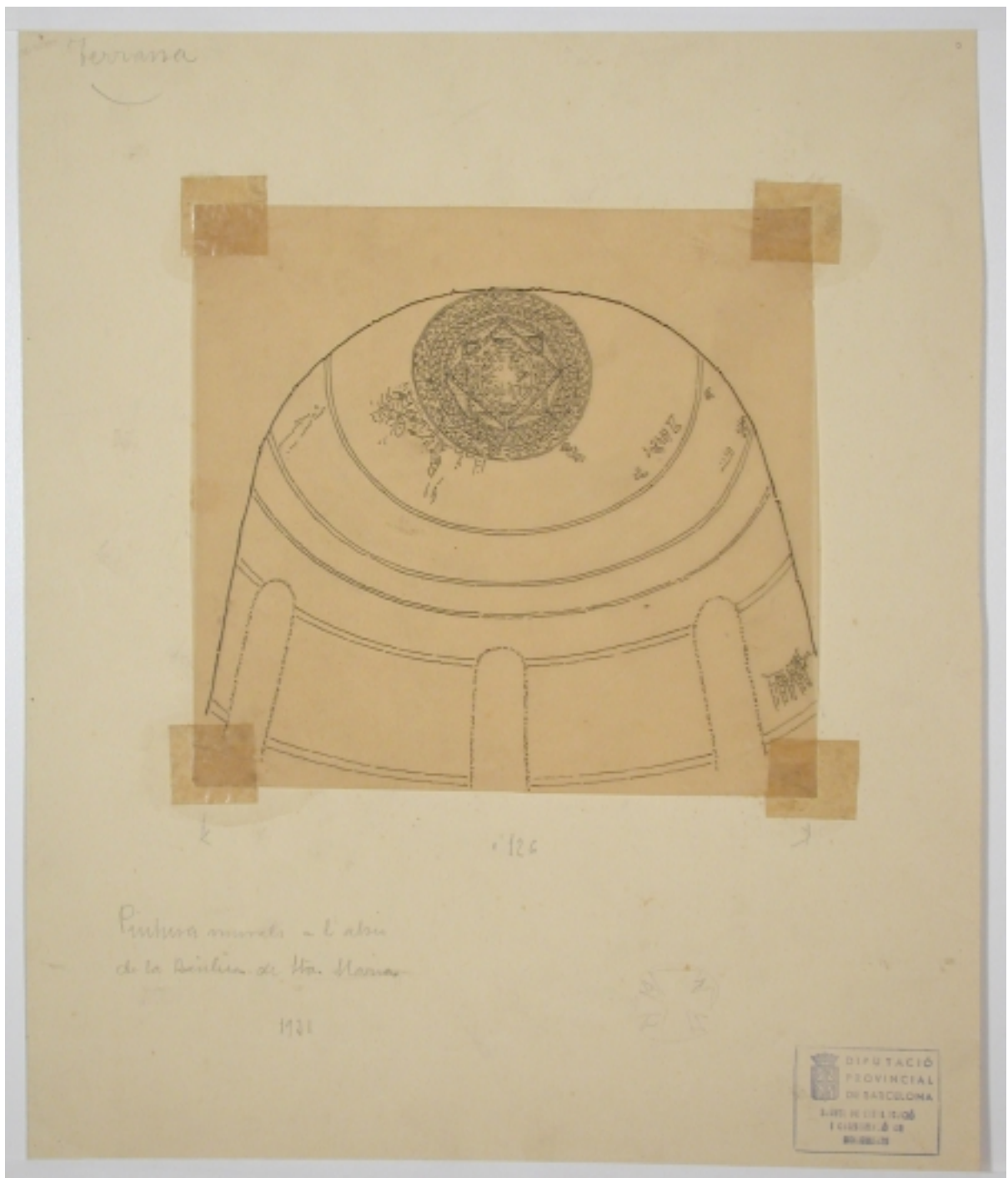
91. Exterior de l'absis de Santa Maria, costat nord (fotografia C. Mancho).

92. Làmina J de l'apèndix: Calcs Pintures Terrassa. Superposició de les dues capes pictòriques prèvia a l'arrencament de la decoració gòtica. La fotografia va ser ressegida a tinta per fer més evidents les pintures.

93. Superposició de les capes pictòriques a l'absis de Santa Maria de Terrassa, prèvia a l'arrencament de 1937 (fotografia Arxiu Mas).

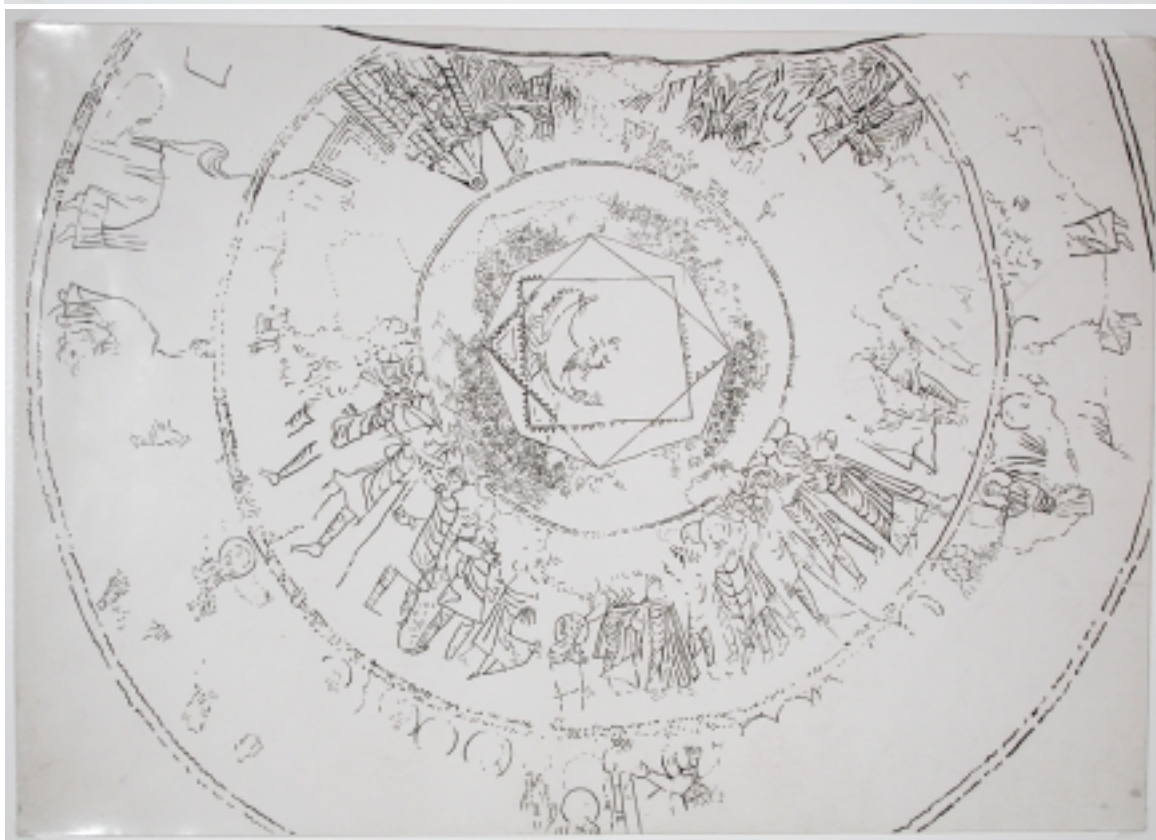

94. Làmina G. apèndix: Calcs Pintures Terrassa. Perfil de l'absis amb la restitució del motiu zenital i les cames dels 3 (?) personatges de la finestra dreta, a partir del què es coneixia en 1931.

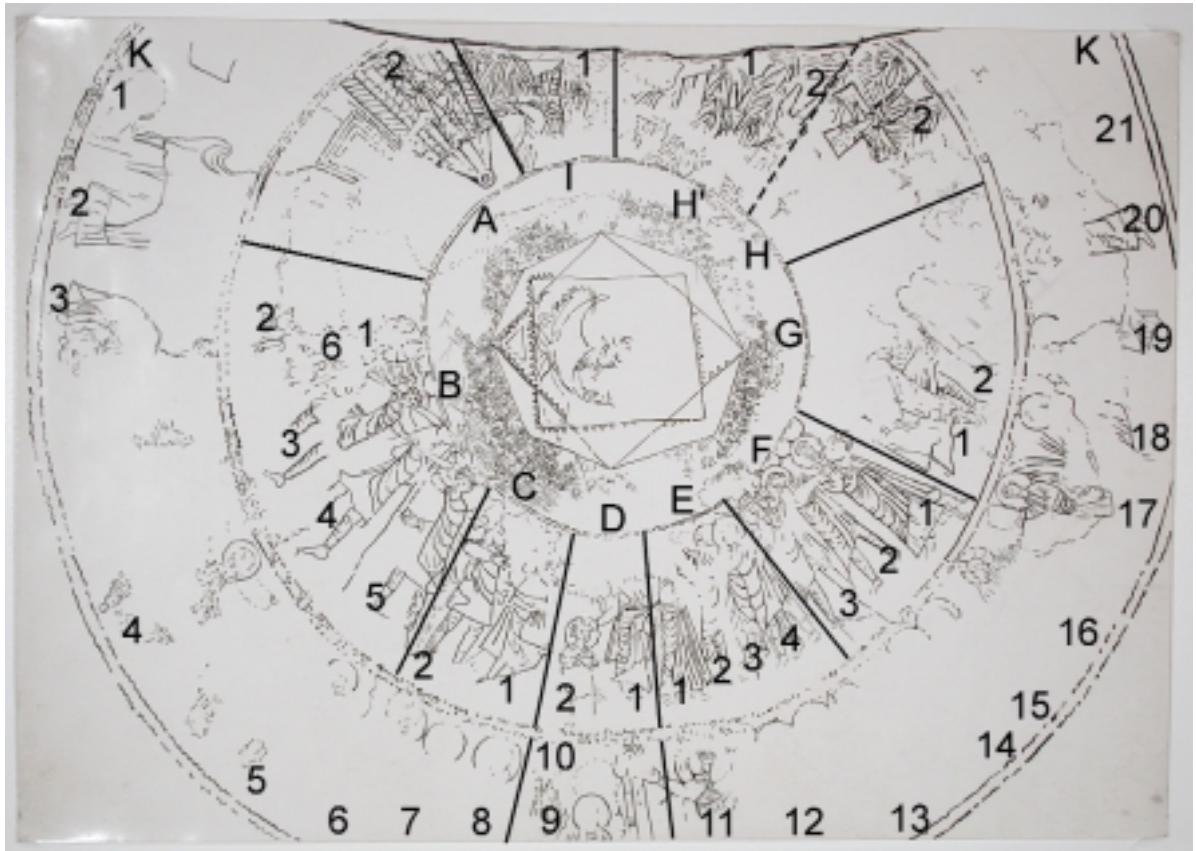

95. Làmines K i H de l'apèndix: Calcs Pintures Terrassa. Dibuixos realitzats com a suport als treballs de Puig de 1931, a partir de fotografies. A dalt: Motiu zenital i part del primer registre. A baix: restes pictòriques al costat de la finestra de migdia.

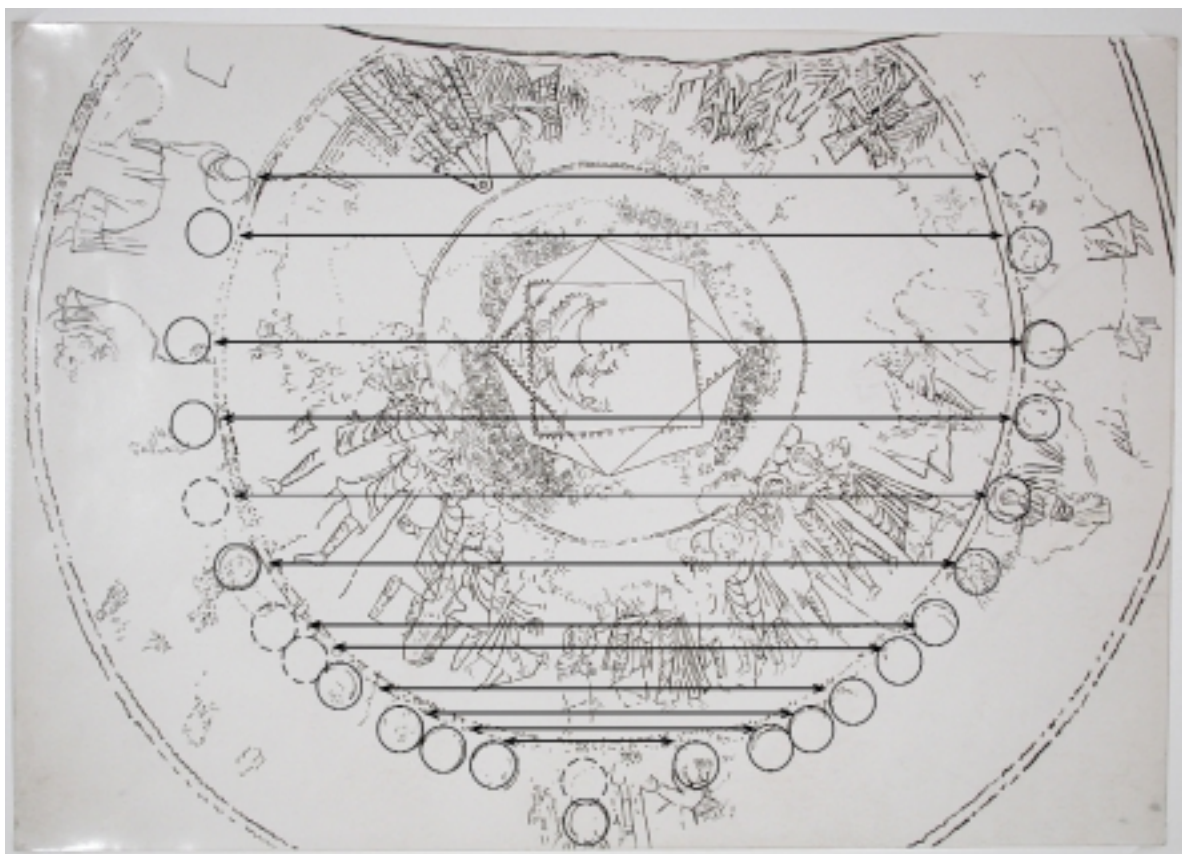

96. A dalt: Fotografia de l'SPAI amb la decoració de l'absis de Santa Maria de Terrassa després de l'arrencament de la decoració gòtica. A baix: Dibuix de l'SPAL amb el calc de la fotografia anterior (apèndix: Calcs Pintures Terrassa L i M).

97. Calc de l'SPAL, sobre el qual hi hem representat la divisió d'escenes i el nombre de personatges dels quals es conserva algun vestigi (BX=B6).

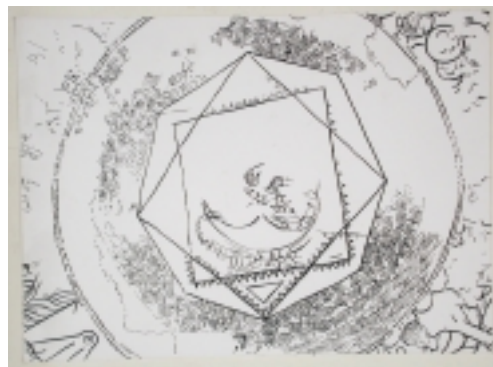

98. Calc de l'SPAL sobre el qual recollim amb tret continu els nimbes conservats i amb discontinu els hipotètics. Les línies serveixen per mostrar la simetria i correspondència entre els personatges d'un costat i altre de l'eix central.

g.

a.

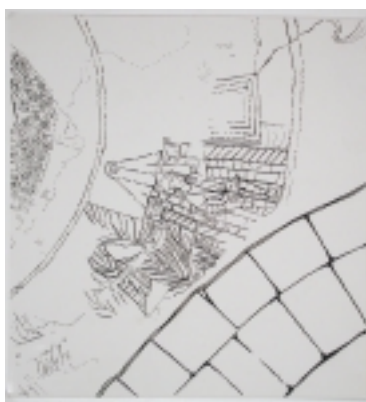
d.

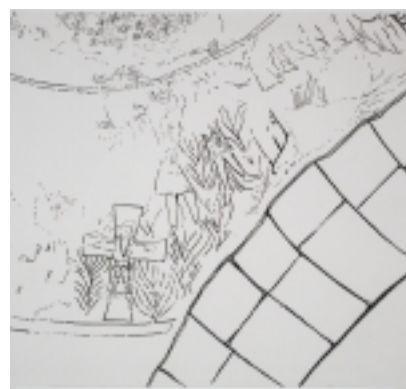
e.

c.

b.

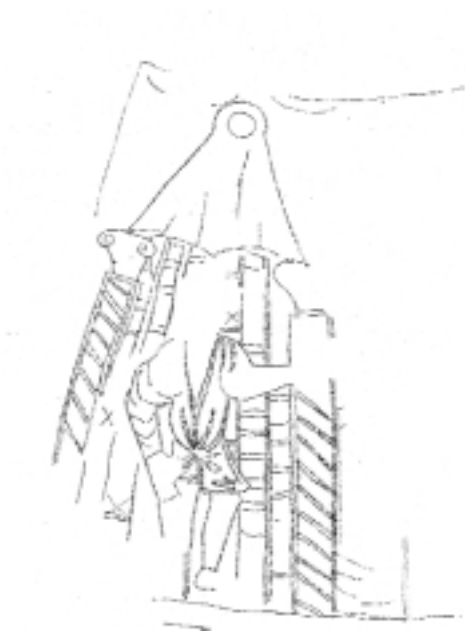
f.

99. Calcs de l'SPAL, alguns reproduïts per primera vegada a PiC, 1948 (vid. apèndix: Calcs Terrassa): a) motiu zenital; b) escena A; c) escena B; d) escenes C-E; e) escenes E-G; f) escenes H i H'; g) segon registre K17 (apèndix: Calcs Pintures Terrassa, làmines O-U).

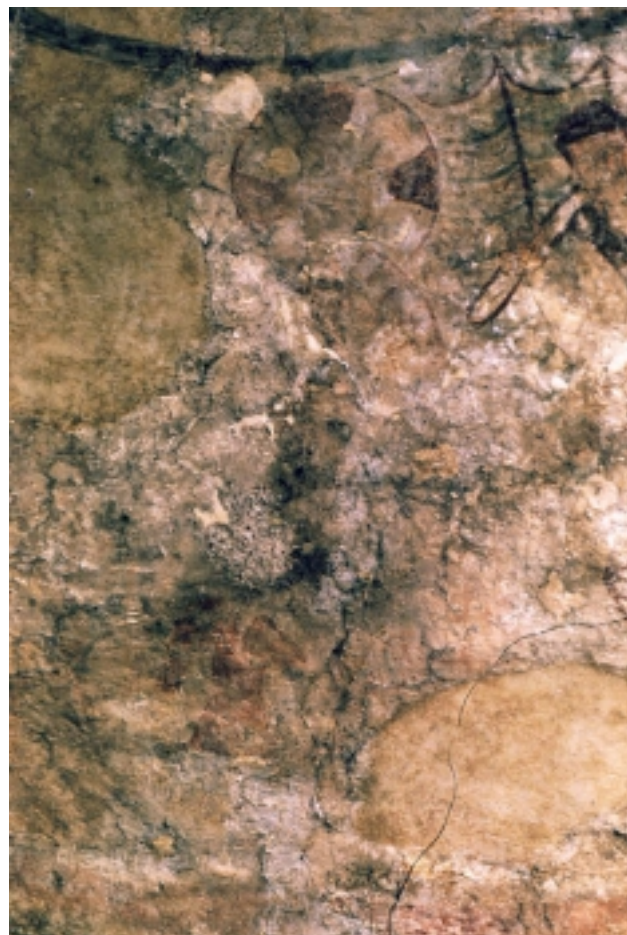
100. Detall del motiu zenital (fotografia C. Mancho).

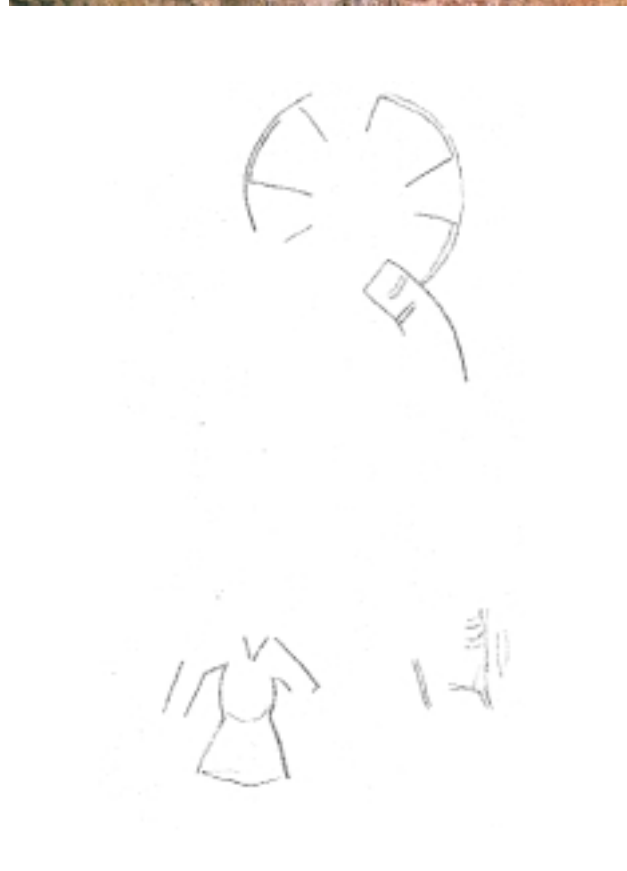
101. Detall del personatge A2 davant l'arquitectura i calc (fotografia i calc C. Mancho).

102. Detall del tron(?) amb personatge (?) i calc (fotografia i calc C. Mancho).

103. Detall de l'espai buit entre les escenes A i B (fotografia C. Mancho).

104. Detall de l'escena B: personatges B1, B2 i BX i calc (fotografia i calc C. Mancho).

105. Escena B, detall del personatge B3 i calc d'aquest detall (fotografia i calc C. Mancho).

106. Escenes C, D i E (fotografia C. Mancho).

107. Escena C i calc (fotografia i calc C. Mancho).

108. Detall de l'escena C (fotografia C. Mancho).

109. Escena D i calc (fotografia i calc C. Mancho).

110. Detall de l'escena D (fotografia C. Mancho).

111. Escenes D, E i F (fotografia C. Mancho).

112. Detall de l'escena E (E1) i calc (fotografia i calc C. Mancho).

113. Detall del personatge E1 (fotografia C. Mancho).

114. Escenes E i F (fotografia C. Mancho).

115. Detall dels personatges E2-E4 i F3 i calc (fotografia i calc C. Mancho).

116. Detall de les cames i peus dels personatges E2-E4 i F3 (fotografia C. Mancho).

117. Escena F i calc dels personatges F2-F3 (fotografia i calc C. Mancho).

118. Detall dels personatges de l'escena F (fotografia C. Mancho).

119. Detall del personatge F1 i calc (fotografia i calc C. Mancho).

120. Detall del personatge F1 (fotografia C. Mancho).

121. Escena G i calc (fotografia i calc C. Mancho).

122. Restes d'una figura entre les escenes G i H (fotografia C. Mancho).

123. Detall del personatge H2 i calc (fotografia i calc C. Mancho).

124. Escena H' i calc (fotografia i calc C. Mancho).

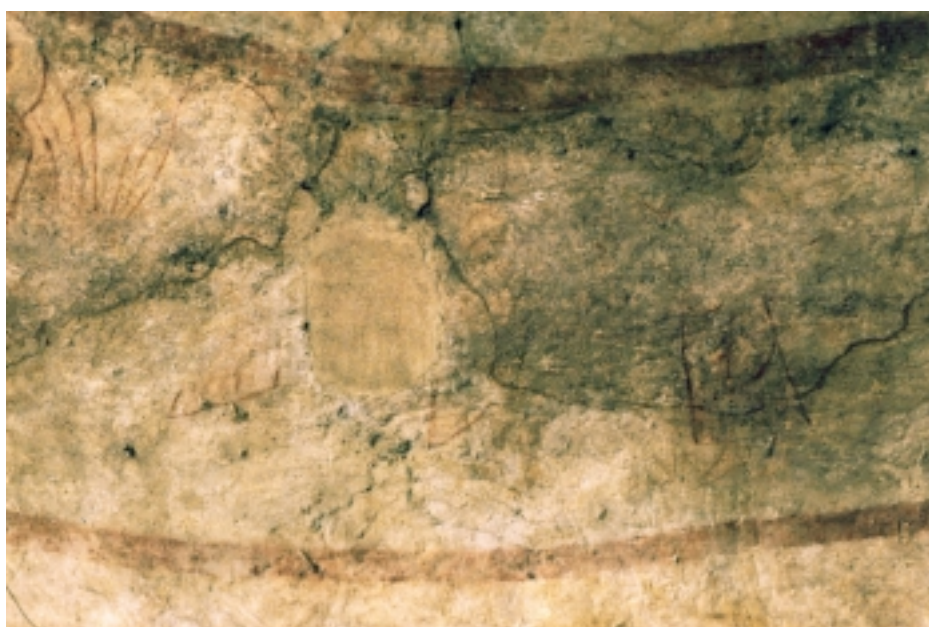
125. Detall d'H'1 i calc (fotografia i calc C. Mancho).

126. Restes pictòriques entre les escenes H' i I (fotografia C. Mancho).

127. Personatge I1 i calc (fotografia i calc C. Mancho).

128. Detall del personatge K20 (fotografia C. Mancho).

129. Personatges K18-K20 (fotografia C. Mancho).

130. Detall del personatge K17 i calc (fotografia C. Mancho).

131. Personatges K14-K17 (fotografia C. Mancho).

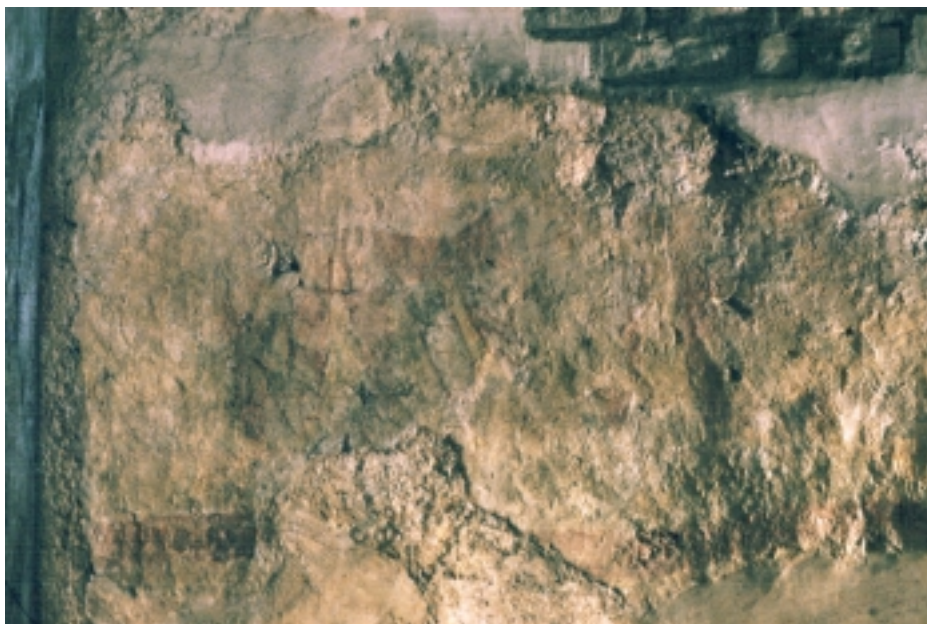

132. Personatges K9-K11 (fotografia C. Mancho).

133. Detall dels personatges K1-K3 (fotografia C. Mancho).

134. Restes de pintures amb tres personatges al costat dret de la finestra sud de l'absis (fotografia C. Mancho).

135. Làmina H de l'apèndix: Calcs Pintures Terrassa). Dibuix realitzat com a suport als treballs de Puig de 1931, a partir de fotografies. Restes pictòriques al costat de la finestra de migdia.

136. Sant Vital de Ravenna. Volta del presbiteri. Mosaic, segle VI (fotografia extreta de Grabar, André: La edad de oro de Justiniano. Madrid: Aguilar, 1966 (el universo de las formas), fig. 123).

137. Adoració del Vedell d'or i construcció del Tabernacle. Pentateuc Ashburnham (París, BNF, Nouv. Acq. Lt. 2334, fol. 76, detall; Nord d'Àfrica, segle VI?) (fotografia extreta de Cahn, Walter: La Bible Romane. Ginebra: Office du Livre, 1982, fig. 8).

138. Mosaic de la cúpula del Baptisteri dels Ortodoxos de Ravenna. Mosaic, segle V (fotografia extreta de Grabar, André: *La edad de oro de Justiniano*. Madrid: Aguilar, 1966 (el universo de las formas), fig. 132).

139. Mosaic de la cúpula del Baptisteri dels Arrians de Ravenna (inici del segle VI). Entorn a la clau central, *vid.* la processó dels apòstols flanquejats per palmeres (fotografia extreta de Beckwith, John: *Early Christian and Byzantine Art*. Londres: Penguin Books, 1970, fig. 89).

140. Restes pictòriques procedents de l'antiga biblioteca del Palau Lateranense, Roma. Trobades en la fonamentació de l'actual Scala Sancta, es daten c. 590-604. Per sobre del nínxol amb plomes de paó hi havia un retrat de sant Agustí (dibuix extret de Wilpert, Joseph: *Die römischen Mosaiken und Malereien der kirchlichen Bauten vom IV bis XIII Jahrhundert von...* IV vols. Friburg: Herdersche Verlaghandlung, 1917, I, 149 i ss, fig. 37 i IV, pl. 140, 1141 (2,4).

141. Detall de la lluita entre una àliga i una serp. Constantinoble. Gran Palau dels Emperadors. Mosaic de paviment *in situ*. Mitjan segle V-inicis segle VI (fotografia extreta de Grabar, André: *La edad de oro de Justiniano*. Madrid: Aguilar, 1966 (el universo de las formas), fig. 106).

142. Detall de l'au fènix sobre un fons florit. Antioquia. Mosaic de paviment. París, Musée du Louvre. segle V (fotografia extreta de *Ibid.*, fig. 115).

143. Franja amb escates imbricades al mausoleu de Centcelles. Constantí, Tarragona, mitjan segle IV (fotografia extreta de Hauschild-Arbeiter, 1993, fig. pp. 75).

144. Crist i el centurió. *Codex Egberti* (Trèveris, *Stadtbibliothek*, ms. 24, fol. 22; Reichenau, c. 980) (fotografia extreta de Año Mil, 2000, fig. 56).

145. Sant Apol·linar Nou de Ravenna. Detall del registre superior de la nau central amb la Traïció de Judes (primer quart del segle VI) (fotografia extreta de Crippa, M. A.: *El arte paleocristiano. Visión y espacio de los orígenes a Bizancio*. Barcelona: Lunwerg, 1998, fig. 344).

146. a) Cobertes d'ivori de Metz, c. 850. París, BNF, ms. lat. 9388. b) Detall del registre superior amb el Prendiment de Crist. c) Detall del registre inferior amb la Crucifixió entre els lladres (fotografia extreta de Goldschmidt, 1, 73).

147. Entrada a Jerusalem. Detall del sarcòfag d'Adèlfia, obra romana de c. 340-345 (fotografia extreta de Schiller, 2, fig. 31).

148. Crist davant Pilat. Escena principal de la coberta de la lipsanoteca de Brescia (Brescia, *Museo Civico*, c. 360-370) (fotografia extreta de Schiller, 2, fig. 10).

149. Prendiment de Crist. *Codex Egberti* de Reichenau (Trèveris, *Stadtbibliothek*, cod. 24, fol. 79v; c. 980 (fotografia extreta de Mayr-Harting, I, fig. 69).

150. Prendiment de Crist. Sants Màrtirs de Cimitile (inicis segle X) (fotografia extreta de Pittura, 1994, 481).

151. Negacions de Pere. Biblia de Ripoll, fol. 369v (mitjan segle XI) (fotografia Arxiu Mas).

153. *Traditio Legis* en un sarcòfag de San Sebastiano a Roma, datat c. 370 (fotografia extreta de Sotomayor, 1978, fig. 27).

154. *Traditio Legis*. Evangelis d'Otò III (Munic, *Staatsbibliothek*, Clm. 4453, fol.60v; c. 1000) (fotografia extreta de Mayr-Harting, I, fig. 161).

155. Baptisme de Corneli. Placa de relligadura en ivori (Florència, Museo Nazionale del Bargello, inv. 38C)(fotografia extreta d'*Avori Medievali*. Florència: Museo Nazionale del Bargello, 1988 (Lo specchio del Bargello, 44), pp. 37, nº 7).

156. Pilar del clausure de l'antiga seu d'Elna amb l'escena del *Domine Quo Vadis?*, segle XII (fotografia I. Lorés).

157. Reproducció de Ferdinando Fuga (1743) del mosaic del Triclini Lateranense a partir dels apunts realitzats abans de la destrucció del Triclini en 1733. L'original va ser un encàrrec de Lleó III (795-816). Roma (fotografia C. Mancho).

158. Frontispici amb la Conversió de sant Pau a la Bíblia de San Paolo (Roma, San Paolo f.l.m., fol. 310v; Saint Denis?, c. 870)(fotografia extreta de Kessler, 1977, fig. 174).

159. Frontispici amb la conversió de sant Pau de la Bíblia de Vivian (París, BNF. Cod. lat. 1, fol. 386v; Tours, c. 845-846)(fotografia extreta de Kessler, 1977, fig. 173).

160. Carles el Calb entronitzat. Evangelis de Saint-Emmeram de Ratisbona (*Codex Aureus*) (Munic, *Bayerische Staatsbibliothek*, Clm. 14000, fol. 5; Saint-Denis?, c. 870) (fotografia extreta de Hubert-Porcher-Volbach, 1968, fig. 137).

161. Sant Pau predicant. Sant Joan de Mùstair (Grissons, Suïssa). Registre superior de l'absis septentrional (fotografia extreta de Koshi, I, fig. 325).

162. San Paolo f.l.m. (Roma, segle V). Saule perseguint els cristians (?) (decoració copiada a: B. Ap. Vat., Barb. lat. 4406, fol. 90; segle XVII) (fotografia extreta de Waetzoldt, 1964, fig. 369).

163. San Paolo f.l.m. (Roma, segle V). Pau predicant a la singoga (decoració copiada a: B. Ap. Vat., Barb. lat. 4406, fol. 94; segle XVII) (fotografia extreta de Waetzoldt, 1964, fig. 373).

164. Sant Marc de Venècia (segle XIII). Condemna del forner del faraó, primera cúpula de Josep (*I mosaici di San Marco: iconografia dell'Antico e del Nuovo Testamento*. (Ed.) B. Bertoli. Milà: Electa, 1986, fig. 58).

165. Sant Marc de Venècia (segle XIII). Jacob plany la mort de Josep, primera cúpula de Josep (*Ibid.*, fig 53).

166. Sant Marc de Venècia (segle XIII). Josep és tret del pou, segona cúpula de Josep (*Ibid.*, fig. 49).

167. Santa Pudenziana (Roma). Predicació de Pau a Pudens i Pudenciana (decoració copiada a: *Windsor Castle, Royal Library*, vol. 165, inv. nº 9024; c. 1630-1640)(fotografia extreta de Waetzoldt, 1964, fig. 512).

168. Crist davant Pilat. Crucifixió i suïcidi de Judes. Maries al Sepulcre. Ascensió. Ivori del segle V conservat al *British Museum* (inv. 56, 6-23, 4-7) (fotografia extreta d'Age, 1979, 503, nº 452).

169. Calvari. Portes defusta de Santa Sabina (Roma; segle V) (fotografia extreta de Schiller, 2, fig. 326).

170. Mort de sants Quirze i Julita. Capella de Teodot, Santa Maria *antiqua* (Roma, segle VIII) (dibuix extret de Wilpert, Joseph: *Die römischen Mosaiken und Malereien der kirchlichen Bauten vom IV bis XIII Jahrhundert von...* IV vols. Friburg: Herdersche Verlaghandlung, 1917, IV, lām 187).

171. Mosaic absidal de Santa Prassede (Roma, p. 816) (fotografia extreta d'una postal).

172. Frontispici del *De Materia Medica*, amb el retrat d' Anicia Juliana (Vienna, *Österreichische Nationalbibliothek*, cod. med. gr. 1; Constantinoble, c. 515-523) (fotografia extreta de Weitzmann, Kurt: *Late Antique and Early Christian Book Illumination*. Nova York: G. Braziller, 1977, pl. 15).

173. *Sternemantel* d'Heinrich II. Tresor de la Catedral de Bamberg (c. 1014) (fotografia extreta de *I bizantini in Italia*. [Milà]: Garzanti-Scheiweiller, 1986, fig. 32).

174. David instruint les tropes i Mort d'Absalom. Bíblia de León (San Isidoro, León, ms. 2, fol.1 38v; 960) (fotografia extreta de Williams, 1965, fig. 8d).

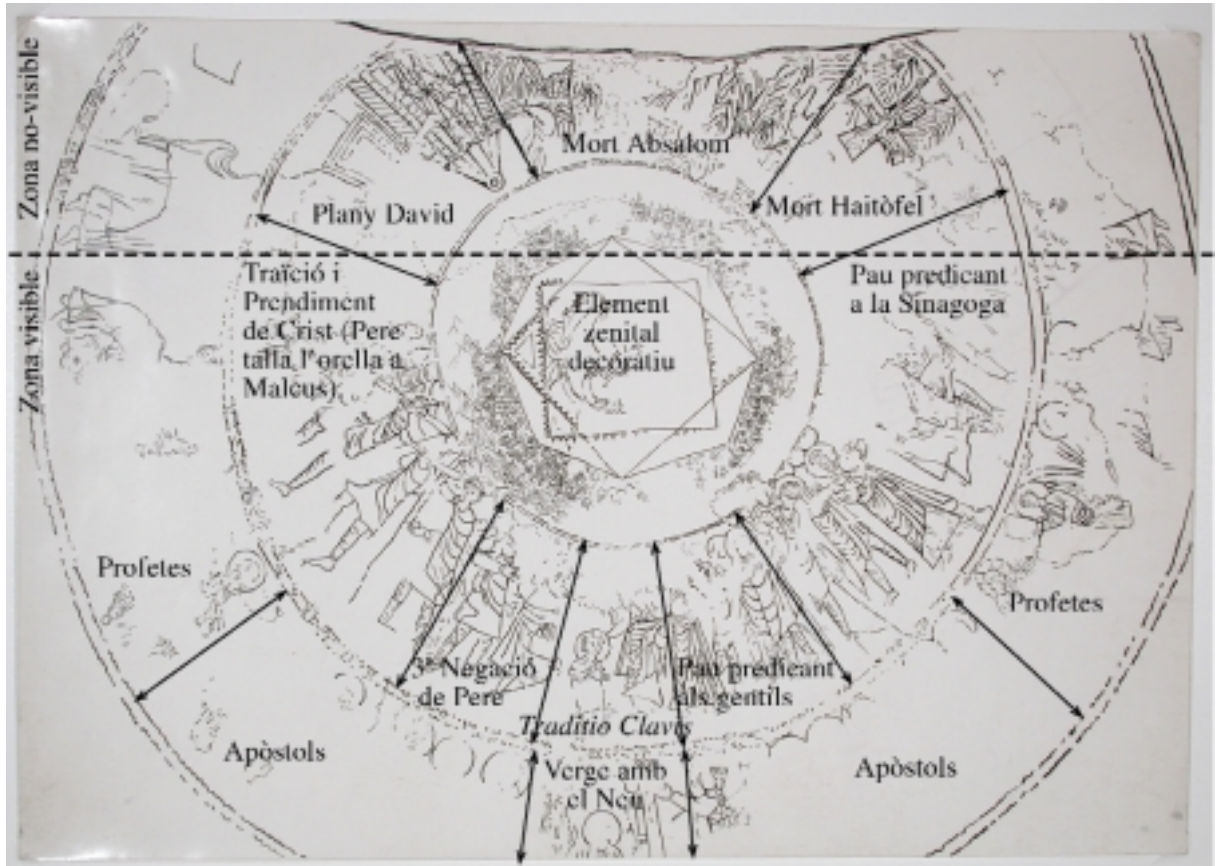

175. La mort d'Absalom. Sant Joan de Müstair (Grissons). Panell n° 7 procedent del mur Nord de la nau (fotografia extreta de Wandgemälde, 1980, fig. 43).

176. David plany la mort d'Absalom. Sant Joan de Müstair (Grissons). Panell n° 8 procent del mur Nord de la Nau (fotografia extreta de Wandgemälde, 1980, fig. 46).

177. Esquema amb la proposta definitiva de lectura de la decoració absidal de Santa Maria de Terrassa.

178. Ravenna, San Vitale. L'emperador Justinià i el seu seguici (mitjan segle VI) (fotografia extreta de Crippa, M. A.: *El arte paleocristiano. Visión y espacio de los orígenes a Bizancio*. Barcelona: Lunwerg, 1998, fig. 328).

179. Ravenna, San Vitale. Vista de la nau amb les processons de sants i santes (fotografia extreta de Pittura, 1994, 359, fig. 471).

180. Catacumba de Commodilla (Roma). Verge amb el Nen, i Fèlix i Adaucte presentant Túrtura (c. 528) (fotografia extreta de Crippa, M. A.: *El arte paleocristiano. Visión y espacio de los orígenes a Bizancio*. Barcelona: Lunwerg, 1998, fig. 165).

181. Mont Sinai. Monestir de Santa Caterina. Icona amb la Theotokós entre Teodor i sant Jordi, segle VI (fotografia extreta de Weitzmann, Kurt: *The monastery of Saint Catherine at Mount Sinai. The Icons, I. From the sixth to the tenth century*. Princeton, New Jersey: Princeton Univ. Press, 1976, lám B3).

182. Santa Maria antiqua (Roma) Mur del palimpest (segles VI-VIII) (dibuix extret de Wilpert, Joseph: *Die römischen Mosaiken und Malereien der kirchlichen Bauten vom IV bis XIII Jahrhundert von...* IV vols. Friburg: Herdersche Verlaghandlung, 1917, IV, lám 133).

183. Crist beneïnt. Evangeliari de Godescalc (París, BNF, lat. 1203; escola de Cort, c. 781-783) (fotografia extreta d'Skubiszewski, 1995, 325).

184. Evangeliata Marc. Evangeliari d'Ada (Londres, British Library, Ms. Harley 2788; Aquisgrà, a. 800).

185. Evangeliari Mateu. Evangeliari d'Ebbo (Epernay, Bibl. de la Ville, Ms. 1; Hautvilliers, a. 823) (fotografia extreta de Hubert-Porcher-Volbach, fig. 93).

186. Processó de màrtirs. Sant Maximí de Trèveris (Trèveris, Landesmuseum, finals segle IX) (fotografia extreta de Grabar-Nordenfalk, 1957, 74).

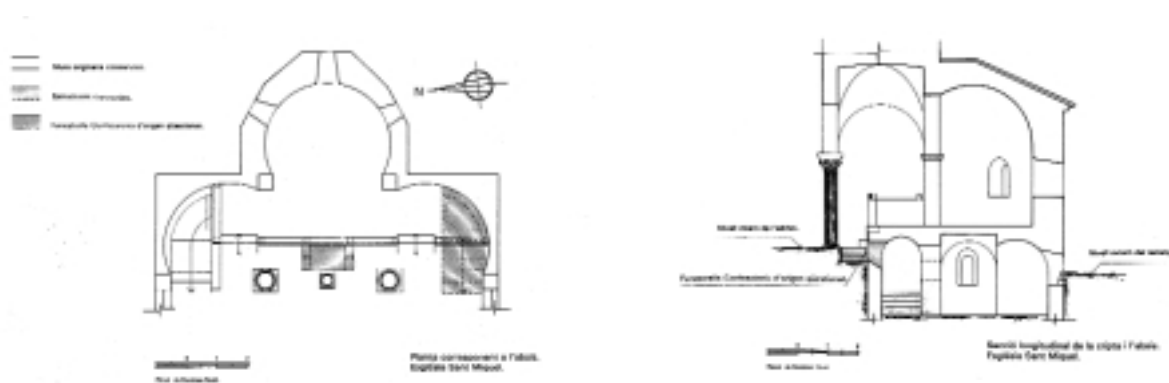
187. Fugida de sant Pau. Sant Pròcul de Naturn (val Venosta, segle IX?) (fotografia extreta de Grabar-Nordenfalk, 1957, 61).

188. Escena de martiri. Santa Prassede (Roma, primer quart segle IX) (fotografia C. Mancho).

189. Exterior de l'absis de Sant Miquel (fotografia C. Mancho).

190. Planta i secció de l'absis de Sant Miquel de Terrassa (extretes de Simposi Internacional, 1992, 88).

191. Sant Miquel de Terrassa. Vista de les pintures abans de la restauració. Fotografia publicada per Puig i Cadafalch l'any 1931, amb el calc de les restes de decoració (fotografia extreta de l'arxiu de l'SPAL; *vid.* Apèndix: Calcs Pintures Terrassa).

192. Sant Miquel de Terrassa. Vista de les pintures en maig de 2002, un cop finalitzada la restauració (fotografia ARCOR).

193. Sant Miquel de Terrassa. Nivell inferior costat esquerra: sis apòstols (fotografia ARCOR).

194. Sant Miquel de Terrassa. Nivell inferior costat dret: sis apòstols (fotografia ARCOR).

195. Sant Miquel de Terrassa. Nivell superior: Crist entronitzat dins la màndorla sostinguda pels àngels (fotografia ARCOR).

196. Detall del cap i el nimbe de Crist amb les restes de la inscripció EM(M)ANU(EL) (fotografia ARCOR).

197. Detall dels apòstols 1er i 2on del costat dret (fotografia ARCOR).

198. Detall dels peus dels apòstols 3er i 4at del costat dret (fotografia ARCOR).

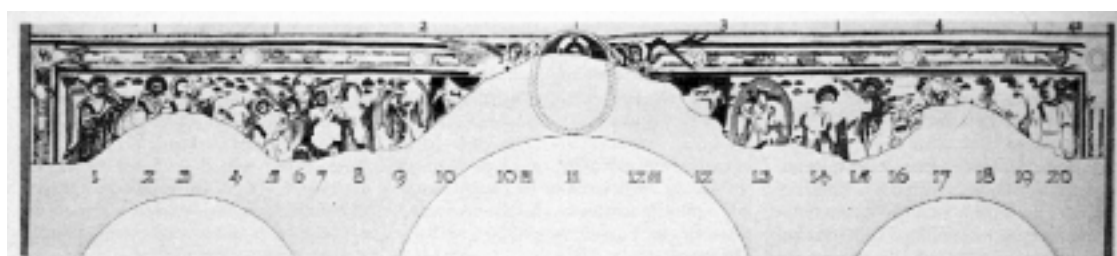
199. Decoracions absidals procedents del convent d'Apa Apollo de Bawit (Egipte), segles VI-VII. a) Absis de la capella XVII, aquarel·la restitutiva, segons Clédat; b) Absis de la capella XLII; c) Absis de la sala 6 de Bawit (El Caire, Museu Copte) (fotografies extretes de Iacobini, 2000, figs. 15, 22 i 31 respectivament).

200. Ascensió. Evangelis de Ràbula (Florència, Biblioteca Medicea Laurenziana, cod. Plut. I, 56, fol. 13b; nord de Mesopotàmia, 586) (fotografia extreta de Weitzmann, Kurt: *Late Antique and Early Christian Book Illumination*. Nova York: G. Braziller, 1977, pl. 36).

201. Ascensió. Església inferior de San Clemente (Roma). Mur nord-occidental. segle IX (extreta d'una postal).

202. a) Coberta de Sankt Paul in Kärnthen; b) detall. Ivori, segles IX-X (fotografia extreta de Goldschmidt, 1, fig. 90).

203. Esquema de l'arc triomfal de Sant Joan de Müstair (Grisons) amb l'Ascensió i detall de la personificació de la Lluna (fotografies extretes de Wandgemälde, 1980, figs. 1 i 9).

204. Retrat de sant Lluç. Evangelis de sant Agustí de Canterbury (Cambridge, *Corpus Christi College*, ms. 286, fol. 129v, Roma (?), finals segle VI-inicis segle VII) (fotografia extreta d'Skubiszewski, 1995, fig. pp. 31).

205. Aparició de Crist als deixebles. Creu pintada d'escola pisana. Segona meita segle XII. Pisa, *Museo Civico*. (fotografia extreta de Schiller, III, fig. 328).

206. Crist entre els deixebles. Evangelis d'Otò III, 998-1001 (Munic, *Bayerische Staatsbibliothek*, Clm 4453, fol. 251. (extreta de Schiller, III, fig. 324).

207. Aparició de Crist als deixebles. Ivori de Salerno, segona meitat del segle XI (fotografia extreta de Schiller, 3, fig. 323).

208. Evangeliari de Reichenau (?) (Munic, Bayerische Staatsbibliothek, cod. lat. 26631, fol. 197r; primer quart segle IX) (fotografia extreta de Schiller, 3, fig. 322).

209. Sarcòfag de sant Ambròs, Milà (segle IV) (fotografia extreta de Sotomayor, 1962, fig. 31).

210. Dioscúrides de Viena, *De materia medica* (Viena, *Nationalbibliothek*, cod. med. gr. 1; Constantinoble, c. 513)(fotografia extreta de Weitzmann, Kurt: *Late Antique and Early Christian Book Illumination*. Nova York: G. Braziller, 1977, pl. 16).

211. Aparició de Crist entre els apòstols. Catacumba de Santa Domitilla (Roma) (Arxiu Martínez-Viura).

212. Sant Genís de Fontanes (Rosselló. Catalunya Nord), IIinda. 1020 (fotografia C. Mancho).

213. Llinda d'Al-Moallaka, El Caire, Musée du Vieux Caire, fusta, mitjan segle V. a) Composició a partir del detalls publicats per Grabar, b) detall de l'Ascensió (fotografia extreta de Grabar, 1970, figs. 1-3).

214. Arc triomfal de Ss. Nereo e Achilleo, Roma c. 800 (dibuix extret de Waetzoldt, 1965, fig. 315).

Apèndix: Calcs Pintures Terrassa

(Fons de dibuixos conservats al Fons Documental de l'Àrea de Cooperació del Servei de Patrimoni Arquitectònic Local de la Diputació de Barcelona, relatiu a les esglésies de Terrassa)

Església de Sant Pere. Reconstrucció ideal del retaule de pedra de l'absis. Primer terç segle XX . Dibuix a tinta sobre paper vegetal. A llapis: "Terrassa. Església de St. Pere. Puig i Cadafalch [data il·legible]. Disposició ideal". Tamany 25,5x34,5.

Esglesia de Sant Miquel. Fotografia retocada amb tinta. 49,3x27,9. Muntat sobre paper gruixut marró. En llapis anotat al peu de foto: 27cm. Darrera: Cliente: Puig i Cadafalch. Entrada 161. Fecha: 24/1/48. Foto J. Ribera.

Església de Sant Miquel. Pintures murals, costat nord. Foto retocada amb tinta. 56,8X45,6. Muntat sobre paper gruixut marró a la base. 21cm. Darrera: Cliente: Puig i Cadafalch. Entrada 161. Fecha: 24/1/48. Foto J. Ribera

Església de Santa Miquel. Pintura mural, detall central. Foto retocada amb tinta. Donació: Puig i Cadafalch. 43,5x55,8. Muntada sobre paper gruixut marró. Foto J. Ribera.

Església de Sant Miquel. Pintures murals, costat sud. Foto retocada amb tinta. Donació: Puig i Cadafalch. Darrera, anotació amb llapis: 0,122. Foto J. Ribera.

Sant Miquel de Terrassa. Pintures murals nº d'entrada 47350. Fotografia ampliada del costat sud. Tamany 48,1x29,1. Foto J. Ribera.

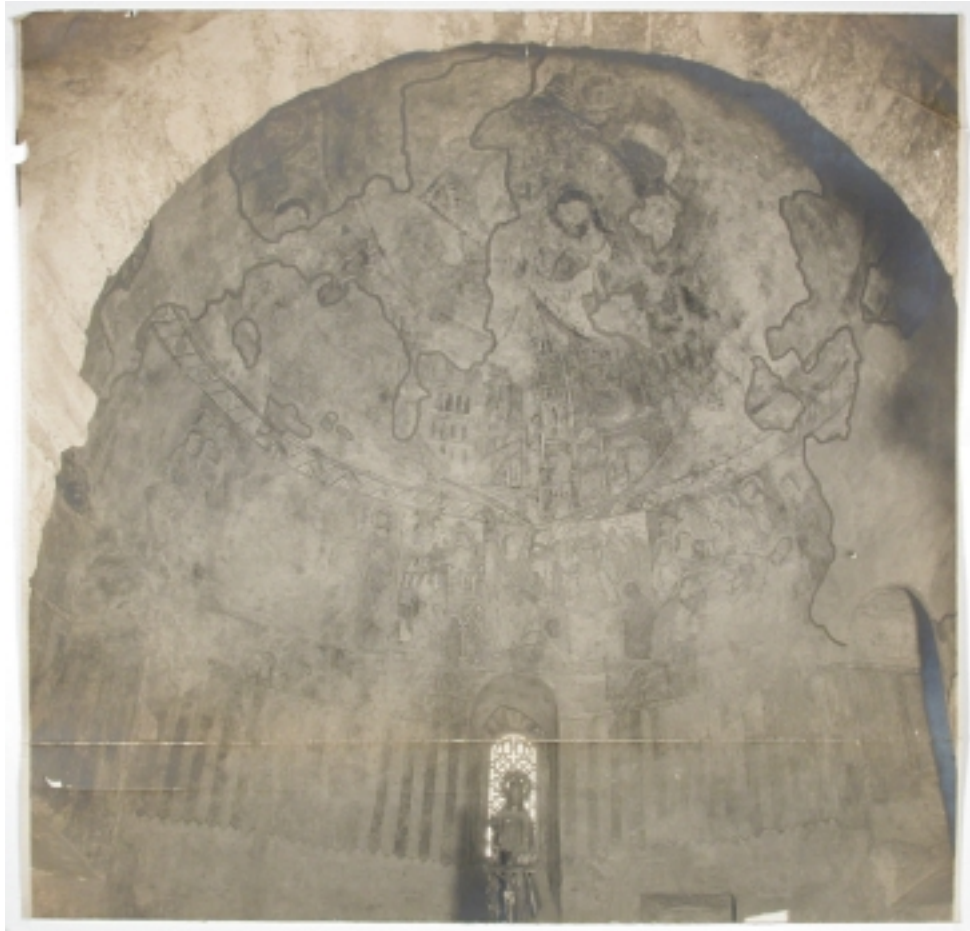

Santa Maria. Pintures murals. Dibuix a tinta sobre paper vegetal. "Terrassa. Pintures murals a l'absis de la Basilica de Sta. Maria 1931". Tamany: 19,7x18,6. Any 1931. Anotat com si fos la llum de l'absis: 0,126. Perfil de l'absis amb la restitució del motiu zenital i les cames dels 3(?) personatges de la finestra dreta.

Santa Maria de Terrassa. Pintures murals. Calc sobre fotografia de les cames dels personatges al costat de la finestra del costat sud de l'absis. Foto J. Ribera.

Santa Maria de Terrassa. Pintures murals de l'absis. nº d'entrada 47351 Fotografia de l'absis amb les pintures gòtiques superposades a les alt-medievals després de la intervenció de restauració de Plandiura. Foto J. Ribera entre 1928 i 1937.

Santa Maria de Terrassa. Pintures murals. Retoc a tinta de la figura anterior (I). 45,4x56. A la base, anotat amb llapis, 0,15.

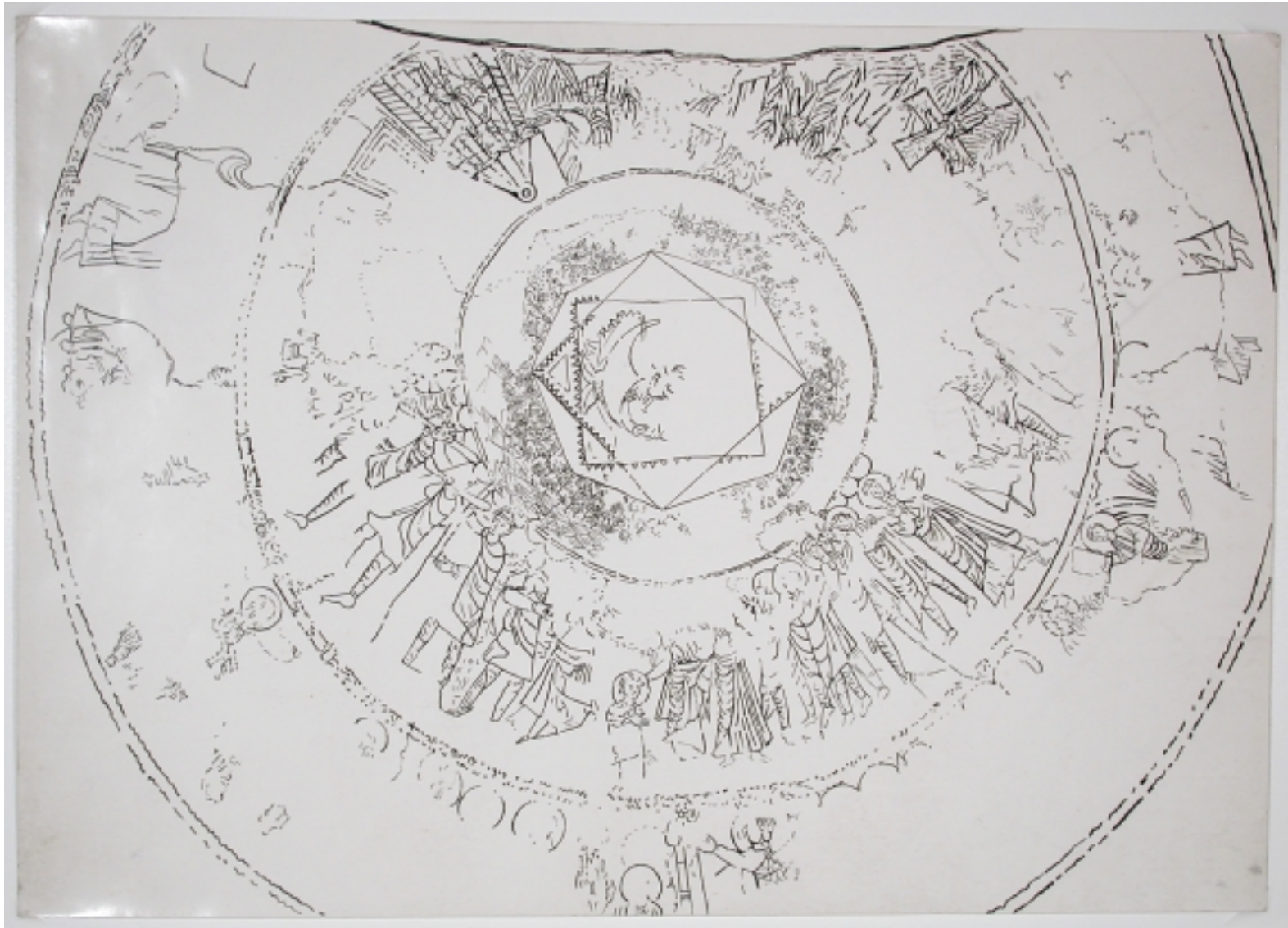

Santa Maria de Terrassa. Pintures murals. Fotografia retocada amb tinta. Donació Puig i Cadafalch. Detall del Prendiment de Crist (escena B) a la vista abans d'arrencar la decoració gòtica. 48x39,4. Muntada sobre paper gruixut marró. Foto J. Ribera.

Santa Maria de Terrassa. Pintures murals. Fotografia de la decoració de l'absis. nº d'entrada: 47349. Foto J. Ribera.

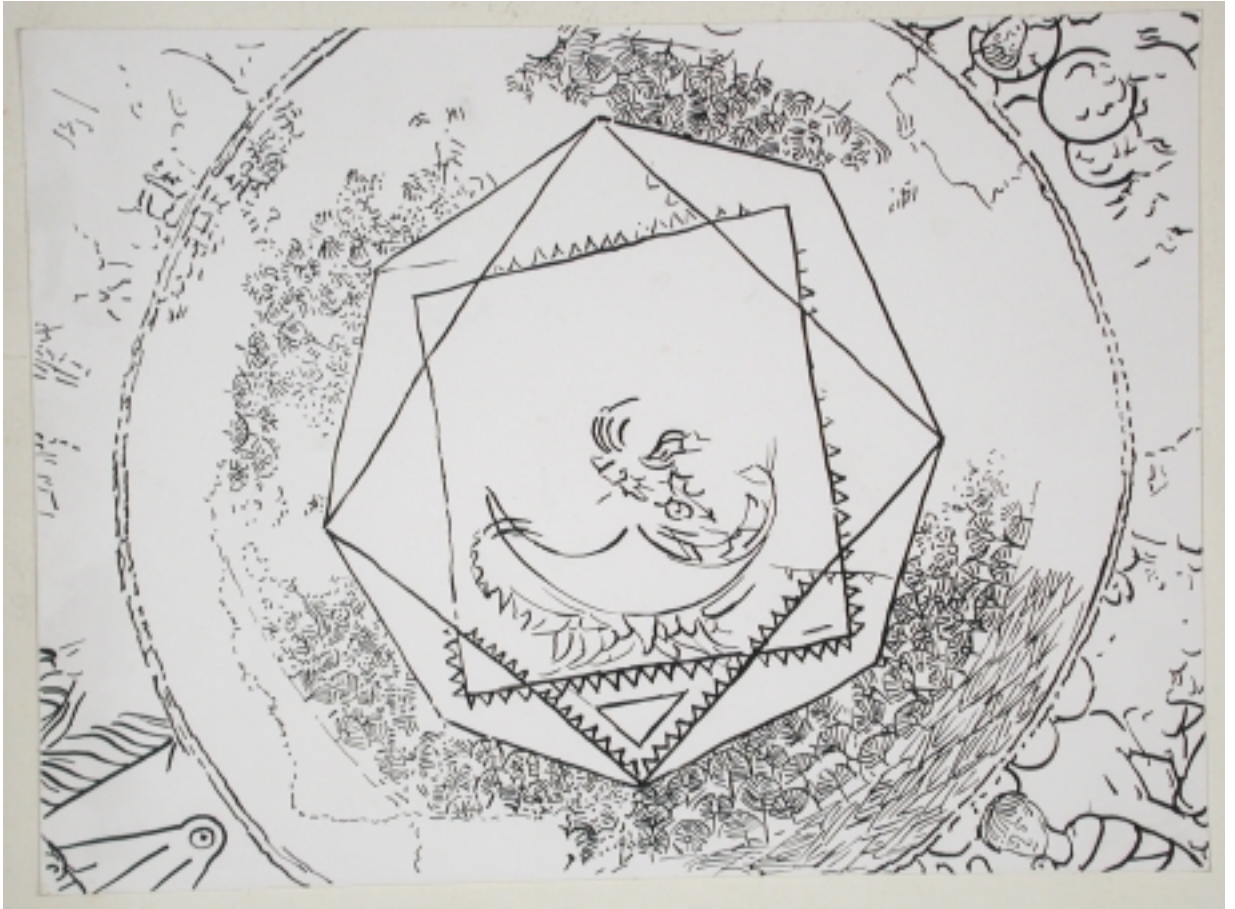

Santa Maria de Terrassa. Pintures murals. Dibuix encarregat per Puig i Cadafalch a J. Ribera (?). n° d'entrada 47347. 41x28,8. Dibuix a tinta sobre paper fotogràfic. Data 1946-1948.

Santa Maria de Terrassa. Pintures murals. Dibuix de la decoració de la volta amb llapis de colors sobre paper. Colors rosat, marró, blau cel i groc. Anotat al marge dret: 5,40; al marge inferior: 6,85. Tamany 32x23. nº d'entrada 47375. Dibuix de Joan Carrera Dellunder (?), delineant del SPAL el 1939.

Santa Maria de Terrassa. Pintures murals. Detall del motiu zenital. Dibuix a tinta sobre paper fotogràfic. Encarregat per Puig i Cadafalch a J. Ribera. 23,4x17,2. n° d'entrada 47342.

Santa Maria de Terrassa. Pintures murals. Detall escenes I-A. Dibuix a tinta sobre paper fotogràfic. Encarregat per Puig i Cadafalch a J. Ribera. 24,5x23. n° d'entrada 4734.

Santa Maria de Terrassa. Pintures murals. Detall escena B. Dibuix a tinta sobre paper fotogràfic. Encarregat per Puig i Cadafalch a J. Ribera. 17,9x22,9. n° d'entrada 47344.

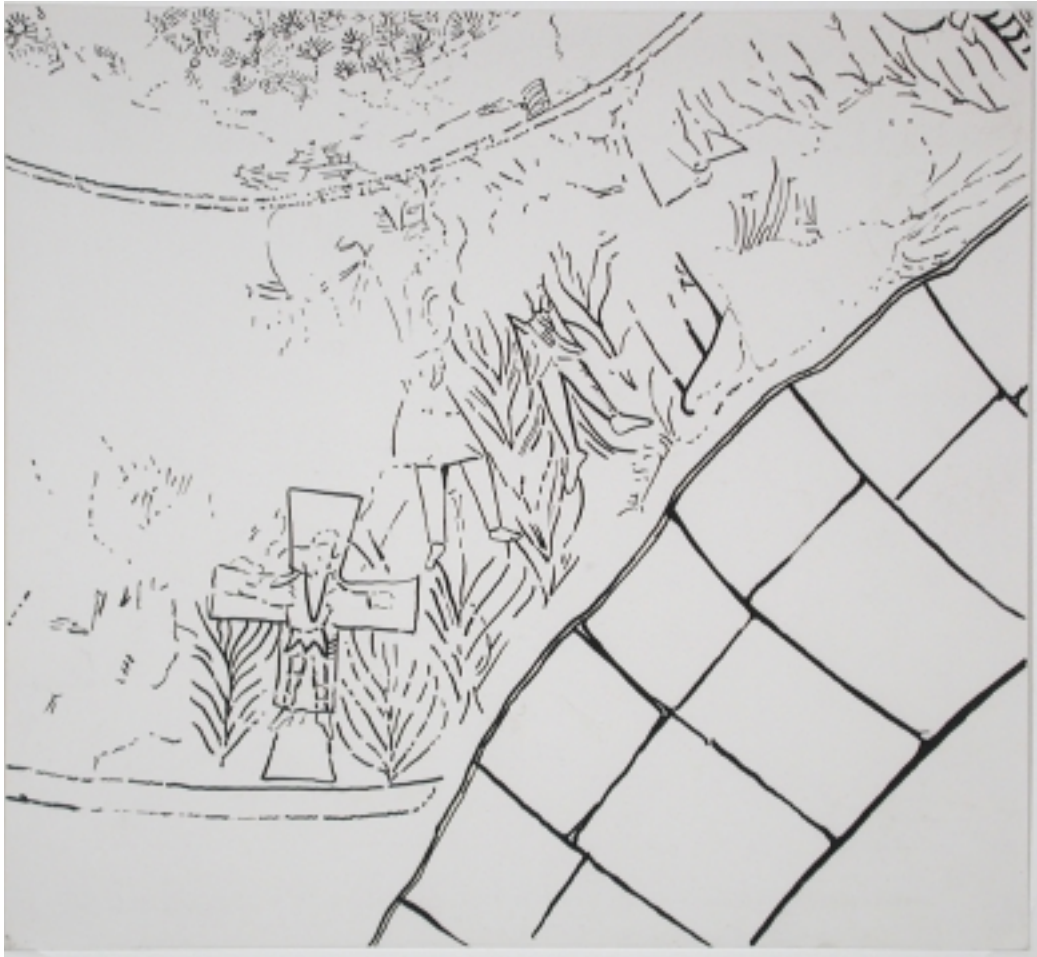

Santa Maria de Terrassa. Pintures murals. Detall escenes B-D. Dibuix a tinta sobre paper fotogràfic. Encarregat per Puig i Cadafalch a J. Ribera. 29,6x21,9. n° d'entrada 47346.

Santa Maria de Terrassa. Pintures murals. Detall escenes D-G. Dibuix a tinta sobre paper fotogràfic. Encarregat per Puig i Cadafalch a J. Ribera. 29,5x21,5. n° d'entrada 47342.

Santa Maria de Terrassa. Pintures murals. Detall escenes H-H'. Dibuix a tinta sobre paper fotogràfic. Encarregat per Puig i Cadafalch a J. Ribera. 24,3x22,3. n° d'entrada 47340.

Santa Maria de Terrassa. Pintures murals. Detall figures K17-K20. Dibuix a tinta sobre paper fotogràfic. Encarregat per Puig i Cadafalch a J. Ribera. 24,3x17,2. n° d'entrada 47341.

Apèndix Iconogràfic

(Les següents referències han estat extretes de l'ICA de la Biblioteca Apostòlica Vaticana. L'ordre en les dades de cada obra és el següent: matèria, lloc//data, tipologia de l'objecte// codi ICA//en alguns casos breu descripció// bibliografia. La bibliografia que acompanya les diferents obres és la que proporciona l'ICA. En la majoria dels casos és una bibliografia superada. El fet que la bibliografia sigui només una referència per poder trobar una imatge de l'obra i el tema que ens interessa ens ha deslliurat de la tasca impossible d'actualitzar-la. En els casos en què abans de la datació trobem el signe ? estem davant una identificació dubtosa. Les figures entre claudàtors remetent a les figures recollides en el nostre apèndix fotogràfic.)

ICONOGRAFIA DE SANT MAURICI D'AGAUNE.

Sant Maurici. c. 286. Sant (22 setembre). Cap de la Legió Tebana. Soldat martiritzat a Agaunum (Suïssa) junt amb la resta de la seva Legió.

(En el present cas agrupem les peces, separant: primer el que són retrats del que són escenes narratives; segon els retrats en què Maurici apareix dret o en bust dels que el mostren a cavall. Dins cada grup l'ordre és el cronològic de les peces. Només en les escenes narratives donem una breu descripció del subjecte representat.)

Per a la darrera bibliografia sobre la iconografia de sant Maurici, remetem a: Thurre, 1992.

Retrats

Dret o de mig cos

1. IVORI, MILA, MUSEU ARQUEOLÒGIC.

Segle X. Placa de coberta de llibre.

21/M63/Mar/P3,9

Bibliografia:

Goldschmidt, Adolf: *Die Elfenbeinskulpturen*. Berlín: Cassirer, 1918, II, pp. 15, pl. II (2).

Wixom, W.: *Cleveland Museum of Art, Bulletin*, LV, 1968, pp. 281 i ss, fig. 15.

2. PINTURA. FLORÈNCIA, MUSEO NAZIONALE.

Mitjan segle IX. Flabellum.

30/F63/MNa/F4,1/B2

Bibliografia:

Green, R.: *Art Bulletin*, XXXIII, 1951, pp. 154 i ss, fig. 5.

3. METALL, PARÍS, MUSÉE DU LOUVRE.

Segles X-XII. Altar portàtil.

50/P23/MLv/A1,1/B

Bibliografia:

Coppier, A.-C.: *Gazette des Beaux Arts*, LXXIX, 1, 1937, pp. 272, fig. 14.

4. METALL, VENDÔME.

Inicis segle XI. Altar portàtil.

50/V553/A1,1/B1

Bibliografia:

Braun, Joseph: *Der christliche Altar in seiner gesichtlichen Entwicklung*. 2 vols. Munic: G. Koch, 1924, I, pp. 466 i ss.

5. FRESC, KIÍV, CATEDRAL DE SANTA SOPHIA.

Segle XI. Tercer pilar de la nau.

31/K5495/Csi/D9,1/B

Bibliografia:

Lazarev, Viktor: *Storia della pittura bizantina*, Torí: Einaudi, 1967.

6. FRESC, LE PUY, CATEDRAL NOTRE-DAME.

segle XI. Decoració transepte nord.

31/P98/CND/4N,1/A3f

Bibliografia:

Giron, Léon: *Les Peintures murales du département de la Haute-Loire (du XIe au XVIIIe siècle)*. París: Leroux, 1911, pl. 1.

7. FRESC, POITIERS, BAPTISTERI E SANT JOAN

segles XI-XII. Decoració mur sud.

31/P75/ByJn/D9,1/C1

Bibliografia:

Le Baptistère Saint-Jean de Poitiers. Poitiers: Société des Antiquaires de l'Ouest, 1991, espec. pp. 38 i fig. 20.

8. ESMALT, MAYENCE, STADTBIBLIOTHEK, MS.II.3

?

segle XII. cobertes del ms. MS.II.3.

43/M22/LSdt/P3,1

Bibliografia:

Usener, K.: *Münchner Jahrbuch der bildenden Kunst*, VIII, 1957, pp. 61 i ss. fig. 7.

9. ESMALT, SIEGBURG, ESGLÉSIA SANKT SERVATIUS, TRESOR.

Segle XII. Altar portàtil de sant Gregori.

43/S15/ChSTr/A1,2/A

Bibliografia:

Braun, Joseph: *Der christliche Altar in seiner gesichtlichen Entwicklung*. 2 vols. Munic: G. Koch, 1924, I, p. 481, pls. 81-82.

Gauthier, Marie-Madelaine.: *Emaux du moyen âge occidental*. Fribourg: Office du livre, 1972, pp. 150, 355 i ss. fig. 102, pl. 146, 355.

Squibbeck, J.: *Bulletin des Musées Royaux d'Art et d'Histoire*, ser. 4, XXXVIII-XXXIX, 1966-1967, pp. 71 i ss.

10. VIDRE, STRASBOURG, CATEDRAL.

Segle XII, Finestres transepte sud.

44/S89/C/W2,4/A3

Bibliografia:

Bruck, Robert: *Die elsässische Glasmalerei vom Beginn des 12. bis zum Ende des 17. Jahrhunderts*. Strassburg: Heinrich, 1902, pl. 5.

11. MANUSCRIT, SARNEN, BIBL. KOLLEGIUM, 6.

Segle XII, Lectionary, fol. 231r.

32/Sa745/Lk/5,213A

Bibliografia:

Scriptoria Medii Aevi Helvetica. Denkmäler schweizerischer Schreibkunst des Mittelalters, VII, Schreibschulen der Diözese Konstanz: Aargauische Gotteshäuser. (Dir.) A. Bruckner, , Genf: Roto-Sadag, 1955, pl. XXIV i ss.

12. METALL, XANTEN, CATEDRAL SANT VÍCTOR. TRESOR.

Segle XII, cofre d'argent

50/X2/CViTr/C8,1/B

Bibliografia:

Palais des beaux-arts de bruxelles. Trésors du moyen âge allemand. (cat. exp.) Brussel-les: Ed. de la connaissance, 1949, pp. 20 (59), pl. XXXVII.

13. MANUSCRIT, LONDRES, BRITISH MUSEUM, HARLEY 2889.

Inicis segle XII. Leccionari, fol. 66v.

32/L84/MBr/165/66B

Bibliografia:

Swarzenski, Hanns: *Monuments of Romanesque Art. The Art of Church Treasures in North-Western Europe*. Londres: Faber & Faber, 1954, pp. 55, pl. 99 (228).

14. METALL, NOVGOROD, CATEDRAL SANTA SOPHIA.

?

Mitjan segle XII. Porta de bronze. Fulla dreta, zona 7.

50/N85/CSi/D4,1/B7a

Bibliografia:

Swiechowski, Z.: *Mélanges offerts à René Crozet à l'occasion de son soixante-dixième anniversaire*. Poitiers: Société d'études médiévales, 1966, II, pp. 1135 i ss, pl. II, fig. 4.

15. ESMALT, PARÍS, MUSÉE DU LOUVRE.

Segona meitat del segle XII. Reliquiari d'Henry II.

43/P23/MLv/R3,1/C

Bibliografia:

Annales Archéologiques, XVIII, 1858, pp. 154 i ss, pls pp. 154, 157.

Gauthier, Marie-Madeline: *Emaux du moyen âge occidental*. Fribourg: Office du livre, 1972, pp. 154, 359, figs. 108, pp. 359.

Lasko, Peter: *Ars Sacra, 800-1200*. Hammondsorth: Penguin Books, 1972 (Pelican History of Art), pp. 204 i ss, fig. 224.

16. ESMALT, XANTEN, CATEDRAL SANT VÍCTOR.

c. 1160. Altar portàtil.

43/X2/Cvi/A1,1/A

Bibliografia:

Braun, Joseph: *Der christliche Altar in seiner gesichtlichen Entwicklung*. 2 vols. Munic: G. Koch, 1924, I, p. 481, pl. 91.

Swarzenski, Hanns: *The Berthold Missal. The Pierpont Morgan Library MS 710 and the Scriptorium of Weingarten Abbey*. Nova York: The Pierpont Morgan Library, 1943, p. 67, n.14.

Hildburg, W.: *Art bulletin*, XI, 1929, p. 108.

17. FRESC, SCHWARZRHEINDORF, PFARRKIRCHE, SUPERIOR.

1176-1193. Absis.

31/Sch9/ChPfau/9,1

Bibliografia:

Steinberg, Sigfried Heinrich; Steinberg-von Pape, Christine: *Die Bildnisse geistlicher und weltlicher Fürsten und Herren*. Leipzig-Berlin: Teubner, 1931, fig. 12.

18. METALL (PERDUT), SIEGBURG, SANKT SERVATIUS, TRESOR.

1183. Reliquiari d'Anno.

50/S15/ChSTr/C8,2/B

Bibliografia:

Swarzenski, Hanns: *Art Bulletin*, XXIV, 1942, pp. 300, 301.

19. ESMALT, QUEDLINBURG, TRESOR DE LA CATEDRAL.

1184-1203. Casket.

43/Q3/ChTr/C8,1

Bibliografia:

Vasselot, Margyet d.: *Monuments Piot*, VI, 1899, pp. 176 i ss, fig. 2.

Swarzenski, Hanns: *The Berthold Missal. The Pierpont Morgan Library MS 710 and the Scriptorium of Weingarten Abbey*. Nova York: The Pierpont Morgan Library, 1943, pp. 23, n. 26.

19. MANUSCRIT, VIENA, NAT. BIBL., 1879

?

Final segle XII. Saltiri, fol. 9v.

32/V66/LNa/102,9B

Biblioteca:

Hermann, Hermann Julius: *Beschreibendes Verzeichnis der illuminierten Handschriften in Österreich, VIII. Die illuminierten Handschriften und Inkunablen der Nationalbibliothek in Wien, 2. Die deutschen romanischen Handschriften*. Leipzig: Hiersmann, 1926, pp.101 i ss, p. XIII(1).

20. METALL, HUY, ESGLÉSIA NOTRE-DAME.

Finals segle XII. Reliquiari de saint Mangold.

50/H983/ChND/C8,2/B

Bibliografia:

Salet, F.: *Bulletin Monumental*, CXX, 1962, pp. 217 i ss.

21. FRESC, LE LIGET, CAPELLA

Segle XII-inic. XIII. Esqueixada de la finestra.

31/L6265/Cp/D9,1/B1

Bibliografia:

Demus, Otto: *Romanesque Mural Painting*, Londres: Thames & Hudson, 1970, pp. 30, 46, 107, 427, pl. 169, 170, color pl. pp. 45.

22. FRESC, WINDISCH-MATREI, SANT NICOLAU.

Segles XII-XIII. Cor.

31/W7235/ChNi/5,1/B2a

Bibliografia:

Österreichische Zeitschrift für (Kunst und) Denkmalpflege. XVIII, 1964, fig. 63.

23. TEIXIT, SANKT PAUL IMM LAVANTTAL. ABADIA.

Segles XII-XIII. Casulla brodada.

80/S58P/Ab/V2,2/Aa

Bibliografia:

Kraus, Franz Xaver: *Die Kunstdenkmäler des Großherzogtums Baden*, 3. Tübingen-Leipzig: Mohr, 1892, pl. I.

24. FRESC, KAPPEL, ESGLÉSIA MONÀSTICA

?

Segle XIII. Capella de Sant Esteve, mur sud.

31/K1424/MyCh/D9,1

Bibliografia:

Ganz, Paul Leonhard: *Die Malerei des Mittelalters und des XVI. Jahrhunderts in der Schweiz*. Basel: Birkhäuser, 1940, (Schweizer Kunst, 5), pp. 60 i ss, fig. 24.

25. VIDRE. TOURS, CATEDRAL SAINT GATIEN.

Segle XIII. Finestres cor.

44/T73/CG/W2,9/C

Bibliografia:

Bourassé, Manceau: *Verrières du choeur de l'église métropolitaine de Tours*. París: Didron, 1849, pl. VIII.

26. VIDRE, HEIMERSHEIM, ESGLÉSIA.

Segle XIII, Finestra.

44/M36343/Ch/W2,1/B1

Bibliografia:

Morper, J.: *Pantheon*, XIX, 1937, pp. 20.

27. VIDRE, NÜREMBERG, MUSEUM GERMANISCHES NATIONAL.

Segle XIII. Finestra

44/N97/MgsNa/W2,3

Bibliografia:

Wentzel, Hans von: *Meisterwerke der Glasmalerei*. Berlín: Deutscher Verein für Kunstwissenschaft, 1951, pp. 24, 86, pl. 51.

28. MANUSCRIT, LA HAIA, KONINK-BIBL., 76F5.

Segle XIII, Picture Bible-Vitæ Sanctorum, fol. 35v

32/HI23/Lk/12,35B

Bibliografia:

Laborde, Alexandre de: *La Bible Moralisée conservée à Oxford, Paris et Londres. Reproduction intégrale du manuscrit du XIIIe siècle, accompagné d'une notice par le comte ....* vol. IV, Paris: Société française de reproductions de manuscrits à peintures, 1921, p. 7, pl. 792.

29. ESCULTURA, EBSTORF, ESGLÉSIA MONÀSTICA.

Segle XIII. Estàtua.

20/Eb807/MyCh/S3,1

Bibliografia:

Wentzel, H. Z.: *Zeitschrift des Deutschen Verein für Kunstwissenschaft*, I, 1947, p. 80, fig. 8, pt. 3-4.

30. ESCULTURA, MAGDEBURG, CATEDRAL.

Segle XIII. Porta exterior oest.

20/M271/C/14W,1/A...C

Bibliografia:

Greischel, Walther: *Der Magdeburger Dom*. Berlín-Zürich: Atlantisverlag, 1939, pl. 9 i ss.

31. ESCULTURA, SAINT-DENIS, ESGLÉSIA ABACIAL.

Segle XIII. Tomba de Dagobert I.

20/S22D2/ChAb/T3,2/D

Bibliografia:

Crosby, Sumer McKnight: *L'Abbaye royale de Saint-Denis*. Paris: Hartmann, 1953, pp. 64, 191, pl. 91.

32. FRESC, COLÒNIA, ST. GEREON. BAPTISTERI

?

Primera meitat segle XIII. Mur sud.

31/C71/ChGBy/D9,1/B/B,2

Bibliografia:

Clemen, Paul: *Die romanische Monumentalmalerei in den Rheinlanden*. Düsseldorf: Schwann, 1916, fig. 392.

33. ESCULTURA, MAGDEBURG, CATEDRAL.

Primera meitat segle XIII. Estàtues-cariàtide del cor.

20/M271/C/5,1/A6

Bibliografia:

Greischel, Walther: *Der Magdeburger Dom*. Berlín-Zürich: Atlantisverlag, 1939, pl. 65.
[Segons Réau és el primer exemple en què apareix sant Maurici amb trets negroïdes]

34. MANUSCRIT, NÜREMBERG, ARCHIV LANDESKIRCHLICHES.

?

Mitjan segle XIII, Saltiri, fol. 159r.

32/N97/AvLk/1,159A

Bibliografia:

Appuhn, Horst: *Der Psalter: eine Bilderhandschrift, mit Nachwort und Erläuterungen*. Dortmund: Harenberg Kommunikation, 1980 (Die bibliophilen Taschenbücher, 198) pp. 55, 70, pl. p. 45.

35. ESCULTURA (MUTILADA), MAGEDBURG, CATEDRAL.

Mitjan segle XIII. Estàtua capella del cor.

20/M271/C/S3,1

Bibliografia:

Morper, J.: *Pantheon*, XIX, 1937, pp. 20, fig. pp. 20.

36. ESCULTURA, MUNIC, MUS. NAT.

Mitjan segle XIII, Estàtua

20/M96/MNa/S3,16

Bibliografia:

Morper, J.: *Pantheon*, XIX, 1937, pp. 20.

37. MANUSCRIT, PARÍS, BNF, NOUV. ACQ. FR., 1098

?

1250. Vita S. Dionysii, fol. 57v.

32/P23/LNa/93, 57B

Bibliografia:

Omont, Henri: *Vie et histoire de saint Denys. Réproduction des 80 miniatures du manuscrit français nouv acq. 1098 de la Bibliothèque nationale*. París: Berthaud, 1906, pp. 17, 18, pl. XXIX.

38. ESCULTURA, PARÍS, CATEDRAL NOTRE-DAME.

1258-1270. Porta exterior sud.

20/P23/CND/14S,1/A2

Bibliografia:

Aubert, Marcel: *Notre-Dame de París. Architecture et Sculpture*. París: Morancé, 1928, pl. 51.

39. MANUSCRIT, METZ, BIBLIOTHÈQUE MUNICIPALE ET ARCHIVES, 1200.

1276. Saltiri de Magdeburg, fol. 174r.

33/L9674/CvCh/1,2

Bibliografia:

Leroquais, Victor: *Les Psautiers manuscrits latins des bibliothèques publiques de France*, 2 vols. Mâcon: Protat, 1940-1941, I, pp. 270, pl. CI.

40. ESCULTURA, ROUEN, CATEDRAL NOTRE-DAME.

?

Finals segle XIII. Porta, exterior sud.

20/R754/CND/148,1/B

Bibliografia:

Gardner, Arthur: *Medieval Sculpture in France*. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1931, figs. 319, 347, pl. LXXVIII.

41. IVORI, STÜTTGART, MUS. LANDESGEWERBE.

1200-1300. Caixa reliquiari.

21/S93/MLa/C8,1/D

Bibliografia:

Goldschmidt, Adolph: *Die Elfenbeinskulpturen*. Berlín: Cassirer, 1923, III, pp. 27, pl. XXVII-XXIX (80a-d).

42. ESCULTURA, MANTES, ESSLÉSIA NOTRE-DAME.

?

Segles XIII-XIV, exterior oest, portal dret.

20/M3188/ChND/14W,1/C

Bibliografia:

Sauerländer, Willibald: *Gotische Skulptur in Frankreich, 1140-1270*. Munic: Hirmer verl., 1970, pp. 86, 91 i ss, pl. 46, 47, 48 (a).

43. TEIXIT, THUN. STADTBIBLIOTHEK ARCHIV.

Segona meitat del segle XIII-mitjan segle XIV. Brodat.

80/T4240/LsdtAv/H2,1/A.B

Bibliografia:

Kurth, Betty: *Die deutsche Bildteppiche des Mittelalters*. 3 vols. Viena: Schroll, 1926, II, pl. 25.

44. ESCULTURA, ROUEN, CATEDRAL NOTRE-DAME.

?

Finals segle XIII-XIV. Porta exterior nord.

20/R754/CND/14N,1/A

Bibliografia:

Gardner, Arthur: *Medieval Sculpture in France*. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1931, pp. 3167 i ss, figs. 319, 347, pl. LXXVIII.**45. VIDRE, BLUMENSTEIN, ESGLÉSIA**

?

c. 1300. Finestra (3ª)

44/B6274/Ch/W2,1/C/C2

Bibliografia:

Beer, Ellen J.: *Corpus Vitrearum Medii Aevi, Schweiz, III. Die Glasmalereien der Schweiz aus dem 14. und 15. Jahrhunderts ohne Königsfelden und Berner Münsterchor*. Basel: Birkhäuser, 1965, 49 i ss, pls. 39-45, 46, b, c.**46. VIDRE, HEILIGENKREUZ, ESGLÉSIA MONÀSTICA.**

c. 1300. Finestra cor.

44/H363/MyFH/W2,2/B/B4

Bibliografia:

Frodl-Kraft, Eva; Lifsches-Harth, Erna; Koch, Walter; Wehdorn, Manfred: *Corpus Vitrearum Medii Aevi, Österreich, II. Niederösterreich, 1. Die mittelalterliche Glasgemälde in Niederösterreich, I. Albrechtsberg bis Klosterneuburg*. Graz-Viena-Colònia: Böhlau nachf., 1972, pp. 55 i sss, 125 i ss, figs. 394-429, pl. Ixa, color pl. 4.**47. PINTURA, LÜGUMKLOSTER, ESGLÉSIA MONÀSTICA.**

Segle XIV. Armari reliquiari

30/L96717/MyCh/C42,1

Bibliografia:

Wentzel, Hans: *Lübecker Plastik bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts*. Berlín: Deutscher Verein für Kunstwissenschaft, 1938, pl. 128.**48. FRESC, ASSÍS, SANT FRANCESCO, INFERIOR. CAPELLA DE SANT MARTÍ.**

?

Primera meitat segle XIV. Pintura mural. Brancal de la finestra 3.

31/As7/ChFrL/11, 3/F3ba

Bibliografia:

Kleinschmidt, Beda: *Die Basilika San Francesco in Assisi*. 3 vols. Berlín: Verlag für Kunstwissenschaft, 1915-28.

49. FRESC, LÜBECK, SANTA MARIA

?

Primera meitat segle XIV. Nau, trifori.

31/L961/ChMa/2,1/A7

Bibliografia:

Gräbke, Hans Arnold: *Die Wandmalereien der Marienkirche zu Lübeck*. Hamburg: H. Ellermann, 1951, pl. 3.**50. VIDRE, COLÒNIA, CATEDRAL, CAPELLA DE SANTA AGNÈS.**Primera meitat del segle XIV. Finestra (3^a).

44/C71/C/W2,4/C

Bibliografia:

Oidtmann, Heinrich: *Die rheinischen Glasmalereien vom 12. bis zum 16. Jahrhundert*. 2 vols. Düsseldorf: Schwann, 1912.**51. MANUSCRIT, LÜNE. ESGLÉSIA CONVENTUAL, MINIATURES N° 2.**

c. 1330.

33/L9674/CvCh/1,2

Bibliografia:

Wentzel, H.: *Fornvännen*, (Stockholm), XLVIII, 1953, pp. 330 i ss, fig. 2.**52. VIDRE, COLÒNIA, SANT GEREON.**

Segle XIV. Finestres sagristia.

44/C71/ChG/W2,1/B2da

Bibliografia:

Wentzel, Hans: *Meisterwerke der Glasmalerei*. Berlín: Deutscher Verein für Kunstwissenschaft, 1951, pp. 38, 92, pl. 129.**52. VIDRE, STRASBOURG. CATEDRAL.**

Segle XIV. Finestres nau.

44/S89/C/W2,1/E2a

Bibliografia:

Ahnne, Paul; Beyer, Victor: *Les Vitraux de la cathédrale de Strasbourg*. Strasbourg: Ed. des Dernières nouvelles, 1959, pp. 10, 16 i ss, pl. 5.

53. MANUSCRIT, TORÍ, BIBLIOTECA NAZIONALE, D.I.21

1361. Missal romà, fol. 354r.

32/T93/LNa/10,354A/A..B

Bibliografia:

Il messale miniato del card. Nicolò Roselli detto il cardinale d'Aragona. Codice della Biblioteca nazionale universitaria di Torino, riprodotto in fac-simile per cura della Regia Accademia delle Scienze di Torino. Torí: Fratelli Bocca, 1906, pp. 21, pl. CXII.

54. PINTURA, KARLSTEJN (APROP DE PRAGA), CASTELL, KREUZKAPELLE.

c.1365, Panells als murs.

30/k1468/CtKr/P18,1/B4a/B4ae

Bibliografia:

Matejcek, Antonin; Pesina, Jaroslav: *Czech gothic painting 1350-1450*. Praga: Melantrich, 1950, pp. 51 i ss, (27, 156), pl. 54-73.

[és la primera vegada que apareix com a *maurus*]

55. MANUSCRIT, LONDRES, BRITISH MUSEUM, ADD. 29704

Finals segle XIV. Missal, nº60, (Ara fol. 143v)

32/L84/MBr/58,60

Bibliografia:

Rickert, Margaret Josephine: *The reconstructed Carmelite missal; an English manuscript of the late XIV century in the British Museum (Additional 29704-5, 44892)*. Londres: Faber & Faber, 1952, pp. 109, pl. XIXc.

56. IVORI, FLORÈNCIA, MUSEO NAZIONALE.

Finals segle XIV, Tríptic.

21/F63/MNa/TI,1/A

Bibliografia:

Xha de sortir en el catàleg de casaX

57. TEIXIT, NOVA YORK, METROPOLITAN MUSEUM "THE CLOISTERS".

Finals segle XIV. Brodat (69.109)(proced. de Hilsdesheim?)

80/N56/MmetC1/H2,1/A

Bibliografia:

Young, B.: *Metropolitan Museum of Art Bulletin*. N. s., XXVIII, 1969-1970, pp. 263 i ss, cover pl, figs 1, 7-17, 26-27.

58. METALL, WIENHAUSEN, CONVENT.

Segles XIV-XV. Placa.

50/W636/Cv/P3,4

Bibliografia:

Appuhn, Horst; Grunbenbecher, Hans: *Kloster Wienhausen*. Hamburg: Heinrich Ellermann, 1955, pp. 28, 54, pl. 79(c).

59. VIDRE, GLASGOW, MUSEU BURRELL.

?

c. 1400, Finestra (335)

44/G46/Mbu/W2,1/A8

Bibliografia:

Wentzel, Hans: *Pantheon*, anno XIX, 1961, pp. 178 i ss, fig. 1- 12.

60. ESCULTURA (FRAGMENT). BAMBERG, MUS. HISTORISCHEN VEREINS.

?

datació ?. Estàtua.

20/B19/MHsV/S3,1

Bibliografia:

Pantheon, XIX, 1937, fig. p. 19.

Boeck, W.: *Der Bamberger Meister*. Tübingen: Katzmann, 1960, pp. 140, fig. 48.

(Dels 60 exemples identificats en 15 casos la identificació és probable però no segura)

A cavall

1. MANUSCRIT, STUTTGART, LANDESBIBLIOTHEK, BIBL. FOLS. 57, 56, 58.

Segle XII, Passionari, II, fol.s 105r.

32/S93/LIa/20,B,105A

Bibliografia:

Böckler, Albert: *Das Stuttgarter Passionale*. Augsburg: Filser, 1923, pp. 5, 50, fig. 89.

2. METALL, SAINT-MAURICE. ESGLÉSIA ABACIAL. TRESOR.

Segle XII, caixa reliquiari.

50/S22M1/ChAbTr/C8,2/D

Bibliografia:

[Fig. 75]

3. FRESC, FOSSA. SANTA MARIA AD CRYPTAS

?

Segle XII-XIII. Nau. Mur sud.

31/F7910/ChMaC/2,1/B3a

Bibliografia:

Rusconi, A.: *Emporium*, XXIV, 1906, pp. 453 i ss. figs. pp. 453 i ss.

4. VIDRE, TOURS. CATEDRAL SAINT-GATIEN

Segle XIII, restaurada al s. XVI. 7ª finestra del claristori del cor.

(*vid.* Sant Maurici, escenes)

5. MANUSCRIT, LIEJA, BIBLIOTHÈQUE DE L'UNIVERSITÉ, 431

?

Segona meitat s. XIII, Saltiri, fol. 9v

32/L71/LUn/3,9B

Bibliografia:

Brassinne, Joseph: *Psautier Liégeois du XIIIe siècle*. Brussel·les: Vromant, [1923], p. 12, p. 15.

6. VIDRE, STRASBOURG, MUSEU DE L'OBRA DE LA CATEDRAL

?

Primera meitat del segle XIV. Finestra

44/S89/MOND/W2,9/B/B2

Bibliografia:

Beyer, Victor: *Les Vitraux des musées de Strasbourg. Catalogue*. Strasbourg: Musées de la ville, 1965, pp. 18, fig. (37); fig. 37, color pl. fot. pp. 16.

7. MANUSCRIT, LONDRES, BRITISH LIBRARY, ADD. 23145.

Finals del segle XIV. Llibre d'Hores, fol. 37v.

32/L84/MBr/126,37B

Bibliografia:

Souvenir de l'exposition de manuscrits français à peintures organisée à la Grenville Library (British Museum) en Janvier-Mars 1932. París: Société française de reproductions de manuscrits à peintures, 1933, p. 34, pl. XLV.

(Dels 7 exemples recollits, en 3 casos la identificació és probable però no segura)

Escenes

Segons l'ICA les escenes del cicle de sant Maurici són:

- Emperor sending command to Theban Legion.
- La benedicció del bisbe de Jerusalem.
- La benedicció del papa Marcel·lí.
- Partida de la Legió Tebana.
- Ordre de Maximià I de sacrificar als déus.
- Legion casting dice for martyrdom.
- Condemna de la Legió.
- Exhorting Legion.
- Martiri.

1. MANUSCRIT, PARÍS, BNF, LAT. 9448.

Finals s. X. Antifoner de Prüm, fol. 69v.

32/P23/LNa/39, 69B.

Descripció:

Escena referida, potser, a sant Maurici: Maximià ordena a Maurici de sacrificar als deus. Seu davant una tenda amb ceptre i corona.

Bibliografia:

Beissel, Stephan: *Zeitschrift für christliche Kunst*, XIX, 1906, col. 19.

2. MANUSCRIT, PARÍS, BNF, LAT. 9448.

Finals s. X. Antifoner de Prüm, fol. 70r.

32/P23/LNa/39, 70A.

Descripció:

Dues escenes referides, potser, a sant Maurici, ordenades en dos requadres superposats. Requadre superior (1): segona ordre a Maurici perquè sacrifiqui als deus. Requadre inferior (2): martiri de tota la Legió Tebana. En ambdós casos la composició és la mateixa. Un soldat, a l'esquerra, davant un grup de soldats, a la dreta. A l'escena 1 el soldat parla al grup; a l'escena 2 el soldat, amb l'espasa a la mà, va decapitant els membres de la Legió Tebana.

Bibliografia:

Beissel, Stephan: *Zeitschrift für christliche Kunst*, XIX, 1906, col. 19.

3. FRESC (MUTILAT), WERDEN, PETERSKIRCHE.

943-1040. Ala.

31/W48/ChPe/1,1/B

Descripció:

A la volta del nínxol de l'altar de l'ala sud. Cinc escenes de la Legió Tebana. 1^a: Maximia I, en tron, ordena sacrificar als deus. 2^a: Maurici d'Agaunum, armat, i els companys refusen de prendre part al sacrifici. 3°: ànimes dels màrtirs conduïdes pels àngels. 4t: mort de Víctor. 5^a: (perduda).

Bibliografia:

Hubert, Jean: *Cahiers Archéologiques*, I, 1945, p. 85, pl. XVII, 1.

4. MANUSCRIT, AMIENS, BIBLIOTHÈQUE DE LA VILLE, 108.

1197. Picture Bible-Vitæ Sanctorum, fol. 222r.

32/A51/LVe/10, 222A.

Descripció:

El fol. s'organitza amb dos requadres superposats. El requadre superior mostra Dioclecià coronat, assegut davant un botxí. Aquest sosté una espasa amb la mà dreta, mentre amb l'esquerra assenyala en direcció al papa Marcel·lí i sant Pere, ja decapitats. El requadre inferior s'organitza de manera similar. En aquest cas és Maximia qui apareix coronat i sedent davant un botxí. Aquest sosté amb la mà dreta un ganivet amb el qual ha tallat el coll a Maurici i un company de la Legió Tebana. Les escenes estan identificades mitjançant inscripcions extretes dels textos de Ado Viennensis, *Martyrologium* i Eucherius, *Passio Martyres Acaunensium*.

Bibliografia:

Bucher, François: *The Pamplona Bibles, a facsimile compiled from two picture bibles with martyrologies commissioned by King Sancho el Fuerte of Navarra (1194-1234)*. New Haven-Londres: Yale Univ. Press, 1970, I, pp. 271, II, pl. 493.

5. MANUSCRIT, AMIENS, BIBLIOTHÈQUE DE LA VILLE, MANUSCRIT 108.

1197. Picture Bible-Vitæ Sanctorum, fol. 226v.

32/A51/LVe/10, 226B.

Descripció:

Pàgina organitzada en dos requadres superposats. En el requadre superior els sants Maurici, Exuperi, Càndid, Víctor i Inocent, tots de la Legió Tebana a Agaune, decapitats. En el requadre superior s'hi representa el martiri de Felícia de Roma. El personatge és col·locat davant dos lleons.

Bibliografia:

Bucher, François: *The Pamplona Bibles, a facsimile compiled from two picture bibles with martyrologies commissioned by King Sancho el Fuerte of Navarra (1194-1234)*. New Haven-Londres: Yale Univ. Press, 1970, I, pp. 273, II, pl. 502.

Blumenkrantz, B., *Mélanges offerts à René Crozet à l'occasion de son soixante-dixième anniversaire*. Poitiers: Société d'études médiévales, 1966, II, pp. 1149, n. 31.

6. METALL, SAINT-MAURICE, TRESOR DE L'ESGLÉSIA ABACIAL.

1225. Caixa reliquiari metàl·lica.

50/S22M1/ChAbTr/C8, 1/A...B

Descripció:

El frontal del cos és organitzat en tres requadres. Martiri de Maurici. Maximià I coronat, amb el nom inscrit, espasa a la dreta, adreça la dreta a 2 soldats, un d'ells "beheding" Maurici, també identificat pel nom. El sant vesteix armadura, helm i espasa. Per sobre de l'escena dues mitges figures d'àngels conduint l'ànima de Maurici al cel. El lateral dret mostra Crist en tron. Segueix el cos posterior amb l'Anunciació, la Nativitat i l'Adoració que mostra la Verge amb el Nen al lateral esquerra. La coberta a dues vessants mostra en ella frontal a Maurici, nibat, amb armadura i palma del maritri, sedent. El flanquegen, a la dreta Sigismond de Burgúndia oferint-li la corona i a l'esquerra Godebaudus i Giscaldus, ambdós de Burgúndia, oferint les seves espases de cavallers.

Bibliografia:

Bouffard, Pierre: *Saint-Maurice d'Agaune, trésor de l'Abbaye*. Ginebra: Les éditions de Bonvent, 1975, pp. 24, 131 i ss, 190 i ss. figs. p. 5, 18, 19, 130, 133, 135, 137.

7. ESCULTURA. BARCELONA. MUSEU ARQUEOLÒGIC PROVINCIAL.

1292. Reliquiari, estuc.

20/B10/MarPv/C8,1/B

Descripció:

El costat posterior de l'arqueta reliquier mostra en el centre el degollament de sant Maurici. A l'esquerra hi veiem els soldats de la Legió Tebana. Hi apareixen identificats Maurici i Càndid.

Bibliografia:

Gudiol i Cunill, Josep.: *La Pintura mig-aval catalana, II. Els Primitius, II. La pintura sobre fusta*. Barcelona: S. Babra, 1929, pp. 470 i fig. 218.

8. VIDRE, TOURS. CATEDRAL SAINT-GATIEN

Segle XIII, restaurada al s. XVI. 7ª finestra del claristori del cor.

44/T73/CG/W2,8/A,B,C

Descripció:

La finestra es feta per tres carrers rematats per tres trilòbuls disposats en

triangle. Les escenes es desenvolupen a l'interior de medallons fusiformes encadenats. Hi ha sis nivells de medallons amb tres medallons per nivell, més els tres trilòbuls del remat. En total vint-i-una escenes. La lectura comença a baix a l'esquerra i el sentit de lectura dels medallons és d'esquerra a dreta i de baix a dalt.

1. Bisbe mitrat, donant, potser Geoffroy de Londres o Feoffroy Freslon. Sosté el model d'una finestra.

2-3. Emperador sedent, donant ordres a la Legió Tebana. A l'escena 2, tres homes amb capa, casc i capa davant l'Emperador. A l'escena 3 l'emperador, Maximià I o Diocleciana, coronat, amb ceptre i en tron.

4-6. Benedicció del bisbe de Jerusalem. . A l'escena 6 es veu un bisbe amb crossa i mitra "in sedis", beneint. A l'escena 4, quatre soldats davant el bisbe. A l'escena 5, hi ha dos soldats i Maurici, nibat, que vesteix túnica i pali.

7-8. Benedicció del papa Marcel·lí. A l'escena 7 hi ha 3 soldats i Maurici, que apareix com a l'escena 5. A l'escena 8 veiem el papa Marcel·lí, amb tiara i vestit d'ofici, amb una creu processional a la dreta, "in sedis".

9. Partida de la Legió. Maurici nibat i soldats de la Legió Tebana. Tots vesteixen armadura, cavalquen, porten llança i martell.

10-11. Ordre de Maximia d'adorar els deus. L'escena 11 mostra Maximia semblant a l'escena 3. A l'escena 10 un grup de soldats amb Maurici al front, nimbat, davant Maximia.

12. La Legió Tebana "casting dice for" martiri. Dos soldats tebans dins una tenda "casting dice on board".

13-14. Condemna de la Legió Tebana. Maximia s'adreça a 3 soldats, 2 amb llança i un rera Maurici, que vesteix cota, capa i va nimbat.

15. Exhortació de Maurici a la Legió Tebana. Maurici amb llança, cota i túnica curta, davant un grup de soldats tebans.

16-18. Martiri. Cinc soldats amb espases decapiten Maurici, en l'escena 16, i sis tebans agenollats, a l'escena 18.

19-20. Trilòbuls amb dos àngels agenollats i portant espelmes.

21. Trilòbul amb la Verge i el Nen.

Bibliografia:

Bourassé; Manceau: *Verrières du choeur de l'église métropolitaine de Tours*. París: Didron, 1849, pl. IX.

9. FRESC, SCHERZLIGEN BEI THUN, ESGLÉSIA

Primera meitat del s. XIII; finals del segle XIV.

31/Sch289/Ch/D9,1/B

Descripció:

Arc triomfal costat oest. Registre inferior. Maurici, identificat per la inscripció, i els soldats de la Legió Tebana beneïts pel bisbe de Jerusalem. Els soldats a cavall en un entorn muntanyós. Conservació parcial.

Bibliografia:

Ganz, Paul Leonhard: *Die Malerei des Mittelalters und des XVI. Jahrhunderts in der Schweiz*. Basel: Birkhäuser, 1940, (Schweizer Kunst, 5), pp. 40.

10. MANUSCRIT, OXFORD, LIBRARY KEBLE COLLEGE, LEGENDARIUM

Segona meitat segle XIII. *Legendarium*, fol. 209v.

32/O98/LKCg/1,209B

Descripció:

Inicial De de *Diocletianus*. A l'interior botxí amb espasa decapitant soldats agenollats. Davant, Maurici, identificat pel nom, amb les mans en pregària mira al cel d'on surt un àngel. Fora la inicial, a un nivell més baix, Margarida d'Hongria agenollada i vestint hàbit dominicà.

Bibliografia:

Swarzenski, Hans: *Die lateinischen illuminierten Handschriften des XIII. Jahrhunderts in den Ländern an Rhein, Mainz und Donau*. Berlín: Deutscher Verein für Kunstwissenschaft, 1936, pp. 112, pl. 65(370).

11. MANUSCRIT, LONDRES, BRITISH LIBRARY, ROY. 2.B.VII

Inici segle XIV. Saltiri *Queen Mary*, fol. 266v..

32/L84/MBr/63,266B

Descripció:

Maximià, coronat i sedent, s'adreça a Maurici i dos soldats de la Legió Tebana. Vesteixen cota, espasa i escuts.

Bibliografia:

Warner

Warner, George: *Queen Mary's Psalter, miniatures and drawings by an English artist of the 14th century reproduced from Royal Ms. 2B. VII in the British Museum*. Londres: British Museum, 1912, p. 49, pl. 266.

12. MANUSCRIT, LONDRES, BRITISH LIBRARY, ROY. 2.B.VII

Inici segle XIV. Saltiri *Queen Mary*, fol. 267r.

32/L84/MBr/63,266B

Descripció:

Maurici, identificat amb inscripció, i dos soldats de la Legió Tebana. Tots tres agenollats, flanquejats per dos soldats vestits amb cota i que alcen les espases per decapitar-los.

Bibliografia:

Warner, George: *Queen Mary's Psalter, miniatures and drawings by an English artist of the 14th century reproduced from Royal Ms. 2B. VII in the British Museum*. Londres: British Museum, 1912, p. 49, pl. 266.

13. MANUSCRIT, SAN MARINO, BIBLIOTECA HUNTINGTON, H. M. 3027

Segle XIV. Jaume de Voragine o Varazze. Llegendes Daurades, fol. 130r.

32/S51M10/Lhu/3,130A/A

Descripció:

Requadre encapçalant el capítol dedicat a sant Maurici. A l'interior un soldat decapitant un soldat tebà i un soldat decapitant sant Maurici que vesteix cota de malla.

Bibliografia:

Ricci, Seymour de: *Census of Mediaeval and Renaissance Manuscripts in the United States and Canada, I*. Nova York: Wilson, 1935, pp. 112.

ICONOGRAFIA DE SANT VÍCTOR

(El següent llistat recull només els sants de nom Víctor que: a) són sants militars; b) són anteriors al segle X.)

Víctor, copte.

(l'ICA no recull cap notícia biogràfica.)

1. FRESC (MUTILAT). BAWIT. MONESTIR D'APOL·LO.

segles VI-VII?. Capella XVII.

31/B29/MyA/11,17/A2/E1b

Descripció:

Petxines de la volta: 4 sants a cavall, portant creus [cross?-staves]. El cap i el nom de 3: destruït. Un és Víctor, amb el nom inscrit, nibat, entre àngels portant corones. Un altre també nibat, portant corona entre àngels.

Bibl.

Cabrol, Ferdinand: *Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne et Liturgie*, II/1, 1910, cols. 235, 242, 250 i ss, 387, figs. 1278, 1282, 1285

Clédat, Jean: *Institut Français d'Archéologie Orientale. Mémoires*, XII, 1904, pp. 73 i ss, pl. XXXIX-LVII.

Victor d'Agaunum

286. Sant (22 de setembre) martiritzat a Agaunum. Soldat de la Legió Tebana Cal dir que aquesta notícia recollida a l'ICA no és del tot correcta, car Víctor no pertanyia a la Legió Tebana. Segons la llegenda és un soldat romà llicenciat que passa pel lloc del martiri de la Legió i en ser convidat al festeig i en conèixer el motiu de la celebració confessa la seva fe i és, al seu torn, martiritzat.

Retrats

1. ESMALT. XANTEN, CATEDRAL DE SANT VÍCTOR.

c. 1160. Altar portàtil.

43/X2/CVi/A1,1/A

Bust.

Bibliografia:

Falke, Otto von; Frauberger, Heinrich: *Deutsche Schmelzarbeiten des Mittelalters, und andere Kunstwerke*. Frankfurt: J. Baer, 1904, pl. 29.

2. FRESC. COLÒNIA. SAN GEREON, BAPTISTERI.

?

1^a/2 segle XIII. Decoració.

31/C71/ChGBy/D9,1/B/B2

Decoració del mur sud. Dempeus.

Bibliografia:

Clemen, Paul: *Die romanische Monumentalmalerei in den Rheinlanden*. Düsseldorf: Schwann, 1916, fig. 392.

3. FRESC (MUTILAT). WERDEN. PETERSKIRCHE.

943-1040. Ala.

31/W48/ChPe/1,1/B

Dins una escena narrativa del martiri de la Legió Tebana.

Bibliografia:

Clemen, Paul: *Die romanische Monumentalmalerei in den Rheinlanden*. Düsseldorf: Schwann, 1916, II, pl. VII.

4. VIDRE. STRASBOURG. CATEDRAL.

segle XIV. Finestres nau.

44/S89/C/W2,1/E2b

A la cinquena finestra de la nau, zona baixa. Víctor i Càndid, tots dos dempeus.

Bibliografia:

Bruck, Robert: *Die Elsässische Glasmalerei vom Beginn des 12. bis zum Ende des 17. Jahrhunderts*. Strassburg: Heinrich, 1902, pl. 23.

5. VIDRE. STRASBOURG. CATEDRAL.

segle XII. Finestres transepte Sud.

44/S89/C/W2,4/A4

Finestres 3 i 4: Càndid, Víctor, Maurici i Exuperi. Tots dempeus.

Bibliografia:

Bruck, Robert: *Die Elsässische Glasmalerei vom Beginn des 12. bis zum Ende des 17. Jahrhunderts*. Strassburg: Heinrich, 1902, pl. 5.

6. MANUSCRIT. NÜREMBERG, ARCHIV. LANDESKIRCHLICHES.

?

Mitjan segle XIII, Saltiri, fol. 159r.

32/N97/AvLk/1,159A

Bust.

Bibliografia:

Appuhn, Horst: *Der Psalter: eine Bilderhandschrift, mit Nachwort und Erläuterungen*. Dortmund: Harenberg Kommunikation, 1980 (Die bibliophilen Taschenbücher, 198), pl. p. 44.

7. IVORI. BERLÍN, MUSEU KÖNIGLICHE.

?

segles XI-XII. Placa (coberta de llibre: 2392).

21/B51/MKg/P3,74

Dos sants dempeus pregant a Crist en majestat.

Bibliografia:

Goldschmidt, Adolf: *Die Elfenbeinskulpturen*. Berlín: Cassirer, 1918, II, pl. XXVI (80).

8. METALL. LONDRES, MUSEU BRITÀNIC

?

segle IV-VI. Placa "(lead)".

50/L84/MBr/P3,10

Medall molt esquemàtica. Anvers, Menas; revers Víctor(?). Ambdós dempeus.

Bibliografia:

Society of Biblical archaeology. Proceedings, XXIX, 1907, pl. III, (4).

9. METALL. SAINT-MAURICE. ESGLÉSIA ABACIAL. TRESOR.

segles XIV-XV. Reliquiari d'argent.

50/S22M1/ChAbTr/R3,1

Bust reliquiari

Bibliografia:

Aubert, Edouard: *Trésor de l'abbaye de Saint Maurice d'Agaune*. París: Morel, 1872, pl. XXVII.

10. METALL (PERDUT). SIEGBURG. ESGLÉSIA DE SANKT SERVATIUS. TRESOR.

1183. Casket, reliquiari d'Anno.

50/S15/ChSTr/C8,2/B

Bustos entre els carcanyols de la caixa

Bibliografia:

Falke, Otto von; Frauberger, Heinrich: *Deutsche Schmelzarbeiten des Mittelalters, und andere Kunstwerke*. Frankfurt: J. Baer, 1904, pl. 49.

11. ESCULTURA. XANTEN. CAPELLA DE SANT DIONÍS.

?

segle XI. Exterior.

20/X2/CpDy/14,1/A/B

2 lloses amb soldats dempeus trepitjant un diable.

Bibliografia:

Wesenberg, Rudolf: *Frühe mittelalterliche Bildwerke. Die Schulen rheinischer Skulptur und ihre Ausstrahlung*. Düsseldorf: Schawnn, 1972, fig. 230.

(Dels 11 exemples identificats en 5 casos la identificació és probable però no segura)

Escena de martiri

1. MANUSCRIT. AMIENS. BIBLIOTHÈQUE DE LA VILLE, 108.

1197. *Picture Bibel-Vitae Sanctorum*, fol. 226v.

32/A51/LVe/10,226B

Cossos dels màrtirs decapitats.

Bibliografia:

Bucher, François: *The Pamplona Bibles, a facsimile compiled from two picture bibles with martyrologies commissioned by King Sancho el Fuerte of Navarra (1194-1234)*. New Haven-Londres: Yale Univ. Press, 1970, II, pl. 502.

Víctor de Marsella

290 ò 304. Sant (21, 23 juliol) i màrtir. Soldat.

1. ESCULTURA. LIÓ. CATEDRAL.

segle XIV. Exterior oest.

20/L99/C/14W,1/B

Un dels 14 sants sedents de la primera arquivolta del portal esquerra.

Bibliografia:

Bégule, Lucien: *La cathédrale de Lyon*. París: H. Laurens, 1911 (Petites monographies des grands édifices de la France), fig. p. 57.

2. TEIXIT. SKARA, CATEDRAL.

?

fin. segle XIII. Brodat.

80/Sk16/C/H2,1/B/C1

Un dels sants dempeus.

Bibliografia:

Christie, A. G. I.: *English Medieval Embroidery*. Oxford: Clarendon, 1938, pl. XL.

3. CERA. LONDRES. MUSEU BRITÀNIC.

?

Segell, abadia de Wigmore.

23/L84/MBr/S5,103.

Segell de forma lenticular amb sants dempeus sota arqueries apuntades i gablets.

Bibliografia:

Pedrick, Gale: *Monastic Seals of the XIIIth century*. Londres: De La More, 1902, pl. XXXVI,(72).

(Dels 3 exemples identificats en 2 casos la identificació és probable però no segura)

Víctor de Xanten.**Retrats**

segle III. Sant (10 octubre) martiritzat sota Maximia. Membre de la Legió Tebana.

1. ESMALT. MAYENCE. LIB. STADTBIBL.

segle XII. Plaques, coberta de llibre: ms. II 3.

43/M22/LSdt/P3,1

Bust amb palma de màrtir.

Bibliografia:

Münchner Jahrbuch der bildenden Kunst, VIII, 1957, fig. 7, p. 63.

2. FRESC. SCHWARZRHEINDORF. PFARRKIRCHE, SUPERIOR.

?

1176-1193. Absis.

31/Sch9/ChPfaU/9,1

Un dels sants militars del tambor absidal. Dempeus

Bibliografia:

Steinberg, Sigfried Heinrich; Steinberg-von Pape, Christine: *Die Bildnisse geistlicher und weltlicher Fürsten und Herren*. Leipzig-Berlin: Teubner, 1931, pl. , fig. 112.

3. VIDRE. COLÒNIA. MUSEU KUNSTGEWERBE.

?

c.1400. Placa.

44/C71/MKu/P3,6

Possiblement Víctor dempeus.

Bibliografia:

Zeitschrift für christliche Kunst, III, 1890, col. 25, fig. 4, col. 24.

4. VIDRE. XANTEN. CATEDRAL SANT VÍCTOR.

segle XIV. Finestra.

44/X2/CVi/W2,1

A l'esquerra, santa Helena, a la dreta Víctor com a militar.

Bibliografia:

Zeitschrift für christliche Kunst, XX, 1907, fig. col. 237.

5. IVORI. COLÒNIA. MUSEU KUNSTGEWERBE.

segles X-XI. Placa, en coberta de llibre.

21/C71/MKu/P3,18/A

Gereon i Víctor amb la palma, beneïts per Crist en màndorla

Bibliografia:

Goldschmidt, Adolf: *Die Elfenbeinskulpturen*. Berlín: Cassirer, 1918, II, 1918, pl. XV (47).

6. IVORI. STUTTGART. MUSEU LANDESGEWERBE.

1200-1250. Casket, reliquiari d'ossos.

21/S93/MLa/C8,1/D

A cada angle de la caixa un sant militar dempeus. Un d'ells Víctor.

Bibliografia:

Goldschmidt, Adolf: *Die Elfenbeinskulpturen*. Berlín: Cassirer, 1923, III, pp. 27, pl. XXVII-XXIX (80a-d).

7. METALL. XANTEN.

segle XIII? Segell de Chamberlain.

50/X2/S,1

Víctor, coronat, dempeus.

Bibliografia:

Beissel, S.: *Zeitschrift für christliche Kunst*, III, 1890, col. 267, pl XIII (4).

8. METALL. XANTEN. CATEDRAL SANT VÍCTOR. TRESOR.

segle XII. Casket, argent.

50/X2/CViTr/C8,1/B1

Bust de Víctor amb palma.

Bibliografia:

Falke, Otto von; Frauberger, Heinrich: *Deutsche Schmelzarbeiten des Mittelalters, und andere Kunstwerke*. Frankfurt: J. Baer, 1904, pl. 16.

9. ESCULTURA. XANTEN. CATEDRAL SANT VÍCTOR

segle XIV. Estatues.

20/X2/CVi/S3,1/E

Dempeus, coronat.

Bibliografia:

Lüthgen, Eugen: *Die niederrheinische Plastik von der Gotik bis zur Renaissance*. Strassburg: Heitz, 1917 (Studien zur deutschen Kunstgeschichte, 200), pp. 129 i ss; pl. II, (1-3).

10. TEIXIT. XANTEN. CATEDRAL SANT VÍCTOR.

segle XIV. Vestit (estola brodada).

80/X2/CVi/V2,1/B2

Sant dempeus sota arc trilobat.

Bibliografia:

Witte, Fritz: *Tausend Jahre deutscher Kunst am Rhein. Die Denkmäler der Plastik und des Kunstgewerbes auf der Jahrtausend-Ausstellung in Köln*. Leipzig: Schmidt & Günther, 1932, pl. III, pl. 153.

(Dels 10 exemples identificats en 2 casos la identificació és probable però no segura)

Escena no identificada

1.METALL (DESTRUIT). COLÒNIA. ESGLÉSIA DELS APÒSTOLS.

1220. Casket, argent, de Felix i Adactus.

50/C71/ChAp/C8,1

Només es coneix l'esquema de la caixa amb l'anotació dels temes.

Bibliografia:

Clemen, Paul: *Die romanische Monumentalmalerei in den Rheinlanden*. Düsseldorf: Schwann, 1916, Düsseldorf: Schwann, 1916, I, Pt. 4, fig. 82.

VÍCTOR, SANT NO IDENTIFICAT.**1. FRESC. ASSÍS. SANT FRANCESC, INFERIOR.**

?

1^a/2 segle XIV. Capella S. Martino.

31/As7/ChFrL/11,3/F2ba

Brancals de les finestres. Mitges figures de 6 bisbes sants, inclòs Víctor.

Bibliografia:

Kleinschmidt, Beda: *Die Basilika San Francesco in Assisi*, 3 vols. Berlín: Verlag für Kunstwissenschaft, 1915-28.**2. FRESC. ASSÍS, SANT FRANCESC, INFERIOR.**1^a/2 segle XIV. Transepte, sud.

31/As7/ChFrL/4S,1/A3a

Mur Est, zona 3. Mitja figura de sant Victor nimbat, mitrat, i amb vestits episcopals, portant llibre i crossa.

Bibliografia:

Cecchi, Emilio: *Pietro Lorenzetti*. Milà: Treves: 1930, pl. LIX.**3. FRESC. BAWIT. MON D'APOL·LO.**

segles VI-VIII? Capella IX (Palanque).

31/B29/MyA/11,9

Sant dempeus amb llança.

Bibliografia:

Palanque, C.: *Institut français d'archéologie orientale du Caire. Bulletin*. V, 1906, p. 18, pl. XVI.**4. FRESC. GÖREME, CAPELLA DE SANT EUSTHATIUS.**

segle X ò post. Decoració.

31/G6/CpE/D9,6/B2

Costat dret de la volta, zona 6: Sant Víctor i un altre sant, possiblement Vicenç, amb els noms inscrits, nimbes perlats, portant una "staff"

Bibliografia:

Jerphanion, Guillaume de: *Une nouvelle province de l'art byzantin. Les églises rupestres de Cappadoce*. vol. I, pt. 1, París: Geuthner, 1925, pl. 37.

5. FRESC. GÖREME. TOKALI KILISSE, NOVA.

segles X-XIV. Absis.

31/G6/ChTKN/9,1/A5o

Passatge anterior a l'absis, volta: medallons amb 15 sants, el 15è és sant Víctor.

Bibliografia:

Jerphanion, Guillaume de: *Une nouvelle province de l'art byzantin. Les églises rupestres de Cappadoce*. Album III, 2, París: Geuthner, 1928, pl. 87 (1).

6. FRESC. GRACANICA. MONESTIR, ESGLÉSIA.

1318-1321. Decoració.

31/G7523/MyCh/D9,1/C3il3

Nau, mur sud: zona 9, semifigures de sants entre els quals sant Víctor.

Bibliografia:

Hamann-MacLean, Richard; Hallensleben, Horst: *Die Monumentalmalerei in Serbien und Makedonien vom 11. bis zum frühen 14. Jahrhundert*. Giessen: Kommissionsverlag Wilhelm Schmitz, 1963, vol. II, pp. 34 i ss, 60 i ss, 72 i ss, 79 i ss, 84, 158 i ss, 182 i ss; pls. III, IV; Pl. (1963), pp. 36 i ss; plans 34-36; figs. 318-345.

7. FRESC. KIÍV. CATEDRAL DE SANTA SOPHIA.

segle XI. Decoració.

31/K5495/CSi/D9,3

Intradós amb creu vegetal dins un medalló. Flanquegen el medalló mitjes figures de sants Menas i Víctor.

Bibliografia:

Antiquities of the Russian Empire. Cathedral of S. Sophia at Kiev. Sant Petersburg: Imperial Academy of Sciences, 1871-1887.

8. FRESC. MINTURNO, ESGLÉSIA DE L'ANNUNZIATA.

segle XIV. Cor.

31/M6687/ChAn/5,2/A2

sant dempeus amb indumentària militar]

Bibliografia:

Bolletino d'Arte, XXIX, 1935-36, fig. 12, p. 481.

9. FRESC. OHRID, ESGLÉSIA DE SANTA SOPHIA.

segles XI-XII. Nau.

31/Oh6/ChSi/2,1

vid. Virgin Mary: Death.

Ala nord, mur oest, zona 2: sants nimbats fragmentaris. Un d'ells sant Víctor.

Bibliografia:

Hamann-MacLean, Richard; Hallensleben, Horst: *Die Monumentalmalerei in Serbien und Makedonien vom 11. bis zum frühen 14. Jahrhundert*. Giessen: Kommissionsverlag Wilhelm Schmitz, 1963, Pl., pp. 15 i ss, figs. 26, 27, plans, 1-3.

10. FRESC. QARABACH KILISSE.

1060-1061. Capella I.

31/Q1205/Ch/11,1/A

Mur Sud. Un dels sants dempeus és Víctor, possiblement Víctor de Damasc.

Bibliografia:

Restle, Marcell: *Byzantine Wall Painting in Asia minor*. Greenwich (Conn.): New York Graphic Society, 1967, III, fig. 456.

11. FRESC. SAINT BARBARA, ESGLÉSIA.

Inic. XI. Nàrtex.

31/S22B8/Ch/10,1/E

Mur nord, timpà bust de sant Menas flanquejat per sants Víctor i Vicenç dempeus.

Bibliografia:

Jerphanion, Guillaume de: *Une nouvelle province de l'art byzantin. Les églises rupestres de Cappadoce*. Album III, 3, París: Geuthner, 1934, pl. 194.

12. VIDRE. DARMSTADT. LANDESMUSEUM.

segle XII. Panell de finestra.

44/D22/MLa/W2,4

Bust de Víctor amb llança i palma.

Bibliografia:

Wentzel, Hans: *Meisterwerke der Glasmalerei*. Berlín: Deutscher Verein für Kunstwissenschaft, 1951, pp. 17, 101, fig. 5.

Deutsches Glas: *2000 Jahre Glasveredelung. Hessisches Landesmuseum, Darmstadt*. Darmstadt: Roetherdruck, 1935, p. 1 (2); pl. 2.

13. MOSAIC. CONSTANTINOBLE, KARIYE-DJAMI.

Inic. segle XIV. Nàrtex, exterior.

42/C758/ChKD/10,1/B1ac

Segona obertura, mur esquerra, intradós. Bust dins un medalló.

Bibliografia:

Schmit, Theodor: Kahrié-dzami. *Istorija monastyrja Chory*. Sophia: Impr. de l'État, 1906 (*Bulletin de l'Institut archéologique Russe à Constantinople*, XI), pl. LXVI (155, 156).

14. MOSAIC (DESTRUÏT). HOSIOS LUKAS. MONESTIR. ESGLÉSIA DE SANT LLUC.

Inic. segle XI. Creuer.

42/HL7/MyChL/3,1/A2

Ala nord, mur nord. Carcanyols: 8 medallons amb busts de sants un dels noms és sant Víctor

Bibliografia:

Diez, Ernst; Demus, Otto: *Byzantine Mosaics in Greece. Hosios Lucas and Daphni*. Cambridge: Harvard Univ. Press, 1931, figs. 3-6, 8, 14-17.

15. MOSAIC. PALERMO. CAPPELLA PALATINA.

segle XII. Nau.

42/P15/CpPa/2,1/A4.

Nau, mur Nord, intradós. Medallons amb busts de sants entre els quals Víctor.

Bibliografia:

[Demus]

15. MOSAIC. PALERMO. CAPPELLA PALATINA.

segles XII, XIV. Transepte dret.

42/P15/CpPa/4R,1/A2f.

Transepte dret, Mur nord, intradós. Medallons amb bustos de sants entre els quals Víctor.

Bibliografia:

[Demus]

16. MOSAIC. PALERMO. ESGLÉSIA DE LA MARTORANA.

1^a/2 segle XII. Creuer.

42/P15/ChM/3,1/E

vid. Christ.

Arc sud, intradós. Medallons amb 7 sants nimbats entre els quals Víctor.

Bibliografia:

Colasanti, Arduino: *L'arte bizantina in Italia*. Milà: Bestetti e Tumminelli, 1912, pl. 32.

17. PINTURA. WORCESTER. COL·LECCIÓ SMITH.

segle XIV. Díptic.

30/W891/C,S54/D5,1/A

Ala esquerra. Sant Víctor dempeus a l'esquerra de la Madonna.

Bibliografia:

Offner, Richard: *A Critical and Historical Corpus of Florentine Paintig. sec. III.* vol. 4, Nova York: Nova York Univ., 1934, pl. XXXIII.

18. ESCULTURA. LONDRES. MUSEU BRITÀNIC.

ant. 700. Relleu.

20/L84/MBr/R1,6

Flanquejant una creu tancada dins una corona, dos cavallers amb espasa i capa al vent. Identificats, dreta Victor, esquerra Pacomi.

Bibliografia:

Hall, H. R.: *Coptic and Greek texts of the Christian period from ostraka, stelae, etc. in the British Museum.* Londres: British Museum, 1905, pl. 91 (1276).

19. ESCULTURA. VOLTERRA. MUSEU OPERA DEL DUOMO.

1^a/2 segle XIV. Relleu.

20/V889/MOD/R1,1.

4 sants en bust dins medallons entorn una inscripció.

Bibliografia:

Venturi, Adolfo: *Storia dell'Arte Italiana, IV. La scultura del trecento e sue origini.* Milà: Hoepli, 1906, fig. 321.

20. TEIXIT. SKARA. CATEDRAL.

final segle XIII. Hanging embroidery.

80/Sk16/C/H2,1/B/C1

Un dels sants que apareix dret.

Bibliografia:

Christie, A. G. I.: *English Medieval Embroidery.* Oxford: Clarendon, 1938, pl. XL.

21. CERA. LONDRES. MUSEU BRITÀNIC.

segle XIII. Segell, abadia de Wigmore.

23/L84/MBr/S5,103.

Segell de forma lenticular amb sants dempeus sota arqueries apuntades i gablets.

Bibliografia:

Pedrick, Gale: *Monastic Seals of the XIIIth century.* Londres: De La More, 1902, pl. XXXVI,(72).

(Dels 21 exemples identificats en 1 casos la identificació és probable però no segura)

Víctor Moro

303. Sant (7,8,15 maig) maritiriztat a Milà. Patró de Siena.

1. FRESC. SIENA. PALAZZO PUBBLICO.

1315. Cambra del Mappamondo.

31/Si16/PaPb/R12,3.

Un dels bustos dins medalló que recorren la vora de l'adoració de la Madonna.

Bibliografia:

Weigelt, Curt H.: *Sienese painting of the trecento*. Florència: Pantheon, [1930], pl. 36.

2. MANUSCRIT. LONDRES, BIBLIOTECA BRITÀNICA, EGERTON 3763.

c. 1000. Llibre de pregàries, fol. 116v.

32/L84/MBr/266, 116B.

Foli amb representació, a plana sencera, d'un sant militar dret amb escut i llança amb penó fosc.

Bibliografia:

Johnston, P. M.: *Proceedings of the Society of antiquaries of London*, XXIV, 1911-1912, fig. 12, op. p. 166.

3. MOSAIC. MILA. CH. AMBROGIO.

segles V-VI. Capella de sant Víctor.

42/M63/ChAmb/11,1/C1

Bust en medalló a la clau de volta.

Bibliografia:

Wilpert, Joseph: *Die römischen Mosaiken und Malereien der kirchlichen Bauten vom IV. bis XIII. Jahrhunderts*. III, Freiburg: Herder, 1916, pl. 83.

4. PINTURA. NEW HAVEN. MUSEU YALE UNIVERSITY

2ª/2 segle XIV. Panell (1943.245).

30/N4/MYUn/P18,21.

Dos sants flanquejant la Madonna, el de l'esquerra amb espasa: Víctor Moro, el de la dreta amb llança: Ansanus de Siena.

Bibliografia:

The International Studio, (Nova York) LXXXIX, jan., 1928, fig. p. 60.

5. PINTURA. SIENA. MUSEU DE L'OPERA DEL DUOMO.

1308-1311. Retaule.

30/Si16/MOD/R4,1/B3

Taula amb l'adoració de la Madonna. En la part alta, arcuacions amb bustos de sants identificats, entre els de la dreta Víctor.

Bibliografia:

The Art Bulletin, XLVII, 1965, fig. 2 i ss., pp. 166.

6. PINTURA. VIENA, COL·LECCIÓ DUSCHNITZ.

segle XIV. Canelobres de fusta.

30/V66/C.D36/C33,1/A.

Pintant dempeus dins un gablet.

Bibliografia:

La Diana, III, 1928, pl. opp. p. 61.

7. ESCULTURA. SIENA. CATEDRAL NOVA.

segle XIV. exterior est.

20/Si16/CN/14E,1/B3

Sant dempeus, al pinacle del portal.

Bolletino d'Arte, XXXIII, 1948, fig. 15,p. 140.

(Només en el cas del sant Víctor d'origen copte tenim escenes d'algun sant Víctor a cavall (2). En la resta de casos, el fet de ser militar apareix indicat amb la incorporació d'una indumentaria militar, però sempre dempeus o en bust.)

ICONOGRAFIA DE SANT MARTÍ

(El repàs a la iconografia de sant Martí per als segles XI i anteriors, a partir de l'ICA ens ha permès constatar que: a) en un total de 22 imatges del sant en context no-narratiu no hi hem trobat cap en què aparegui a cavall; b) es conserven 8 escenes de sant Martí partint la capa, només en dos casos – el frontal del Museu de Vic i el capitell n° 16 de la Galeria N. de Saint-Pierre de Moissac– munta un cavall mentres realitza l'acció; en tots dos casos es tracta d'obres que l'ICA considera del canvi de segle XI-XII però que se situen clarament dins el segle XII; c) només coneixem 11 escenes de sant Martí del segle XI o anterior, de context narratiu i diferents de la Caritat, en cap d'aquestes escenes apareix a cavall.)

Per a la darrera bibliografia sobre la iconografia de sant Martí, remetem a Alfani, Elena: Santi, supplizi e storia nella pittura murale lombarda del XII secolo. La cappella di San Martino a Carugo. Mariano Comense Roma: Nuova Argos Edizioni, 2000.

Descripció:

Les ciutats de Jerusalem i Damasc, identificades amb inscripció, flanquegen raigs i un disc amb la inscripció d'Ac, 9, 4-5. Els raigs cauen sobre Pau, representat tres vegades: una mirant amunt amb un rotlle a la mà amb dos companys, una prostrat, amb les mans nimbades, i una nibat portant un llibre. A l'esquerra és la petició de cartes. Pau davant un personatge sedent. Segueix Pau guarit per Ananies, nibat, i agafant Pau pel braç.

Bibliografia:

Weitzmann, K.: *Die byzantinische Buchmalerei des 9. und 10. Jahrhunderts*. Berlín: Gebr. Mann, 1935, fig. 388.

4. MANUSCRIT. PARÍS. BIBLIOTHÈQUE NATIONALE. GR. 510.

880-886. Gregori Nazianzè. Homilies, fol. 264v.

32/P23/Lna/51, 264B.

Descripció:

Foli dividit en una gran imatge enmarcada que ocupa els dos terços inferiors i tres imatges enmarcades ocupant el terç superior. La primera de dalt: Moisès davant l'esbarzer i traient-se les sandàlies. La central: Conversió de sant Pau davant la ciutat de Damasc: raigs d'un medalló que tanca el bust de Crist sobre Pau agenollat, inscripció de Ac. 9, 4. El tercer: Ascensió d'Elies. El requadre inferior: Pas del mar Roig.

Bibliografia:

Omont, Henri Auguste: *Miniatures des plus anciens manuscrits grecs de la Bibliothèque nationale du VIe au XIVe siècle*. París: Champion, 1929, pp. 24 i ss, pl. XLII.

5. MANUSCRIT, PARÍS, BIBLIOTHÈQUE NATIONALE. LAT. 1.

Primera meitat segle IX. Bible dita de Carles el Calb, fol. 386v.

32/P23/LNa/20,386B.

Descripció:

[fig. XX]

Bibliografia:

Koehler, Wilhelm: *Die karolingischen Miniaturen, I. Band. Die Schule von Tours*. 2 vols. Berlín: Deutscher Ver. für Kunstwissenschaft, 1933, I, pp. 219; II, 1930, pl 74..

Kessler, Herbert L.: *The Illustrated Bibles from Tours*. Princeton: Princeton Univ. Press, 1977 (Studies in Manuscript Illumination), fig. 173.

6. MANUSCRIT. VATICÀ. BIBLIOTECA APOSTÒL·LICA. GR. 699.

Segle IX. Cosmas Indicopleustes, fol 83v.

32/R76/LVt/15, 83B

Descripció:

Dins un requadre, als angles superiors les ciutats de Jerusalem i Damasc. Enmig un arc al cel d'on surten raigs cap a sant Pau que els mira. L'acompanyen dos homes. Pau representat a terra i a continuació dret, al centre, portant un llibre. A la dreta Pau acompanyat per Ananies.

Bibliografia:

Stornajolo, Cosimo: *Le miniature della Topografia cristiana di Cosma Indicopleuste*. Cod. Vat. Gr. 699. Milà: Hoepli, 1908, p. 45, pl. 48.

7. MANUSCRIT. ROMA. MONESTIR DE SAN PAOLO F.L.M.

c. 870. Bíblia dita de San Paolo f.l.m., fol. 308v.

32/R76//MyPIf./1,308B

Descripció:

Vid. la nostra figura XX.

Bibliografia:

Kessler, Herbert L.: *The Illustrated Bibles from Tours*. Princeton: Princeton Univ. Press, 1977 (Studies in Manuscript Illumination), fig. 174.

8. MANUSCRIT. VERCELLI. ARCHIVIO CAPITOLARE.

Segle IX-XIII, Rotulus.

32/V582/AvCre/3/M

Descripció:

Pau demanant les cartes. Pau amb túnica llarga i clàmide davant el Sacerdot assegut. L'escena emmarcada per una arquitectura. Segueix la conversió. Pau tocat als ulls per un raig que surt d'un arc al cel, cau de boca amb el cap girat cap amunt. El company intenta agafar-lo per l'espatlla.

Bibliografia:

Cipolla, C.: *Miscellanea di Storia Italiana*, XXXVII, 1901, pp. 3 i ss, fig. I-V (esp. III).

Glass, D.: *Art Bulletin*, 1970, pp. 121-123, figs. 7-8.

9. MOSAIC. DESAPAREGUT.

Segles IV-V. Decoració.

42/ZX/D9,1

Descrit per Prudenci al *Dittochaeum*.

Conversió, segle XI.

1. MANUSCRIT. BERLÍN. MUSEU KGL. KUPFERSTICHKAB. 78. A. 5.

Finals del segle XI. Saltiri Hamilton, fol. 104v.

32/B51/MKgKp/2,104B/B

Descripció:

Psalm 119, versicle 71. Un grup de personatges vestits amb túnica curta i clàmide a l'esquerra rera Pau. Aquest, amb túnica i pal·li inclinat cap endavant, aixeca les mans cap a Crist que apareix en bust en un arc al cel en forma d'∩ invertida.

Bibliografia:

Das christliche Gebetbuch im Mittelalter; Andachts- und Stundenbücher in Handschrift und Frühdruck, (cat. exp.). Wiesbaden: Reichert in Komm., 1980, p. 54 (10).

2. MANUSCRIT. MUNIC. STAATSBIBLIOTHEK. CLM. 14345.

Finals segle XI. Pauli Epistolae, fol. 7r.

32/M96/LSs/64, 7A

Descripció:

Conversió i Pau conduit a Damasc. Pau cegat, crossa a la dret, sostingut per l'esquerra per un home jove. Pau també representat postrat. Marc arquitectònic.

Bibliografia:

Karl der Grosse: Werk und Wirkung. (cat. exp.), Düsseldorf: Schwann, 1965, pp. 291 (472).

Conversió, segle XII.

1. ESMALT. LIÓ. MUS. PAL. DES ARTS.

Segles XII-XIII, placa.

43/L99/MPaArt/P3,1

Descripció:

Placa rectangular. Crist surt d'un núvol a l'angle superior esquerra. Pau amb un genoll a terra cau enrera cec. Rera seu tres soldats comenten astorats el fet.

Bibliografia:

Burlington Magazine, LIII, 1928, pp. 276-287; pl. II(B)

Sauerländer, W.: *Art Bulletin*, LIII, 1971, p. 514.

Gauthier, Marie-Madeline.: *Emaux du moyen age occidental*. Fribourg: Office du livre, 1972, pp. 161 i ss., 362 i ss.

2. MANUSCRIT. ERLANGEN. UNIV.-BIBL., 121.

Abans de 1195. Bíblia Gumpert, fol. 387v.

32/E69/Lun/1,387B

Descripció:

Pàgina sencera. Medalló superior esquerra, Saule davant els sacerdots demanant cartes. Medalló superior dret, Saule cau del cavall. Requadre central, Visió d'Ananies a la dreta i Baptisme de Pau a l'esquerra. Medalló inferior esquerra, Pau entre dos grups predicant, darrera seu un grup (2) amb túnica i clàmide, ell amb túnica i pal·li, davant seu grup (3) amb vestits sacerdotals. Segons l'ICA es tracta de Pau castigant Elimes (Ac., 13, 11) assistit per Barnaas i un altre, mentre Elimes s'està amb el proconsol Sergi Pau. Medalló inferior dret, el guariment de l'invàlid (Ac. 14, 8-10).

Bibliografia:

Swarzenski, Georg: *Die Salzburger Malerei von den ersten Anfängen bis zur Blütezeit des romanischen Stils. Studien zur Geschichte der deutschen Malerei und Handschriftenkunde des Mittelalters*. 2 vols. Leipzig: Hiersemann, 1908-1913, pl. IL (151).

3. MANUSCRIT. NORWICH. ESGLÉSIA PETER MANCROFT.

Final segle XII. Pere Lombard, Comm. in Epist. fol. 106v.

32/N83/ChPM/1,106B

Descripció:

Inicial P al principi de l'epístola als Galates. A l'interior Crist dins un arc al cel i a sota Pau estirat a terra.

Bibliografia:

Romanesque Art c. 1050-1200 from collections in Great Britain and Eire. (Cat. Exp.), Manchester: City of Manchester Art Gallery, 1959, pp. 24 (38).

Kauffmann, C. M.: *Romanesque Manuscripts, 1066-1190*. Londres: Harvey Miller, 1975, (A Survey of Manuscripts Illuminated in the British Isles, 3), pp. 122, f. (101), ils. 288-290.

4. MANUSCRIT. OXFORD. BODLEIAN LIBRARY. AUCT. T. INFRA 1. 10 (MISC. 136)

Segle XII. Nou Testament, fol. 312v.

32/O98/LB/48, 312B/A

Descripció:

Arc emmarcant el retrat de sant Pau en actitud d'escriure. Al timpà de l'arc: Pau amb les mans velades mira cap un arc al cel d'on surt Crist enviant un raig de llum amb la mà. Escena es desenvolupa en un paisatge emmarcat per dues arquitectures. Davant, sant Pau i més petit un personatge (Ananies?) es dirigeix cap el sant.

Bibliografia:

Oxford. Bodleian Library. Byzantine Illumination. Oxford: Oxford Univ. Press, 1952 (Bodleian Picture Book, 8), fig. 17.

Meredith, C.: *Journal of the Warburg and Courthauld Institutes*, XXIX, 1966, pl. 70d.

5. MANUSCRIT. OXFORD. BODLEIAN LIBRARY. LAUD. MISC. 752.

Segle XII. Bíblia, fol. 399v.

32/O98/LB/39,399B

Descripció:

Inicial P al principi de la segona epístola als Corintis. A l'interior arc al cel amb Crist. Raigs cap a sant Pau que cau cap enrera mentre amb la mà dreta mira de tapar-se i gira el cap amb els ulls tancats. Davant seu una ciutat.

Bibliografia:

Kauffmann, C. M.: *Romanesque Manuscripts, 1066-1190.* Londres: Harvey Miller, 1975, (A Survey of Manuscripts Illuminated in the British Isles, 3), pp. 34, 40 i ss, 87, 91, 110, 122 i ss (103), ill. 291-293.

6. MANUSCRIT. SALZBURG. STIFTSBIBLIOTHEK. PETER, A.XII.7.

Mitjan segle XII. Antifoner, p. 546.

32/S18/LStsPe/5,546

Descripció:

Requadre amb Pau amb rotlle a la mà interceptat per un àngel davant una ciutat que assenyalava el bust de Crist en un arc sobre la porta de la ciutat.

Bibliografia:

Swarzenski, Georg: *Die Salzburger Malerei von den ersten Anfängen bis zur Blütezeit des romanischen Stils. Studien zur Geschichte der deutschen Malerei und Handschriftenkunde des Mittelalters.* 2 vols. Leipzig: Hiersemann, 1908-1913, I, p. 112, pl. CV (355).

7. MANUSCRIT (DESTRUÏT). STRASBOURG. BIBLIOTHÈQUE DE LA VILLE.

Segle XII. Herradis de Landsberg, Hortus Deliciarum, fol. 189r.

32/S89/LVe/1,189A/A..B

Descripció:

Crist des d'un arc al cel envia raigs i sosté una espasa com per colpejar Pau. Aquest caigut per terra entre un anyell i un llop. Darrera dos personatges amb túnica curta i pal·li fugen mirant Crist.

Bibliografia:

Herrade de Landsberg: Hortus deliciarum. (Ed.) A. Straub; G. Keller. Strasbourg: Schlesier & Schweikhardt, 1901, pl. LI bis (2)

Green, Rosali *et al.*: *Herrad of Hohenbourg, Hortus Deliciarum.* Londres: Warburg Institute-Leiden: E. J. Brill, 1979, (Studies of the Warburg Institute, 36) p. 187 (248-250); pl. 107.

8. MANUSCRIT. TROYES. BIBLIOTHÈQUE MUNICIPALE. N° 458.

Segle XII. Bíblia, Bernard, II, fol. 196r.

32/T86/LMu/2,B,196A

Descripció:

Inicial P de Paulus al principi de l'epístola als Romans. La mà de Déu surt d'un núvol sobre 3 homes que miren amunt, i Pau que cau d'esquenes. Tots vesteixen túnica llarga i clàmide.

Bibliografia:

Morel-Payen, Lucien: *Les Plus Beaux Manuscrits et les Plus Belles Reliures de la Bibliothèque de Troyes.* Troyes: Paton, 1935, p. 70.

9. MANUSCRIT. TROYES. BIBLIOTHÈQUE MUNICIPALE. N° 2391.

Segle XII. Bíblia, fol. 204r.

32/T86/LMu/42,204A

Descripció:

Inicial P al principi de l'Epístola als Romans. La mà de Déu sorgint d'un núvol toca els ulls de Pau caigut a terra cara amunt. Dempeus els dos companys de Pau. Tots vestint túnica i clàmide.

Bibliografia:

Morel-Payen, Lucien: *Les Plus Beaux Manuscrits et les Plus Belles Reliures de la Bibliothèque de Troyes.* Troyes: Paton, 1935, p. 70.

10. MOSAIC. MONREALE. CATEDRAL.

Final segle XII. *Prothesis.* Mur dret.

42/M75/C/6,1/C

Descripció:

Arc amb Crist que envia un raig sobre el cap de Pau mostrat de bocaterrosa. Rera Pau hi ha dos companys que miren l'arc mentre fugen.

Bibliografia:

Gravina, Domenico-Benedetto: *Il duomo di Monreale.* 2 vols. Palermo: Lao, 1859, pl. 22B.

11. MOSAIC. PALERMO. CAPPELLA PALATINA.

Segle XII. Ales.

42/P15/CpPa/1,1/B2b.

Descripció:

Crist des d'un arc al cel envia un raig que toca el cap de Pau. Aquest cau cap endavant mentre dos companys se'l miren. Vesteix túnica i pal-li. Segueix el deixeble acompanyant Pau cap a Damasc.

Bibliografia:

Demus.

12. ESCULTURA. ARLES. S. TROPHIME.

?

Segle XII. Claustre. Galeria Est. Capitell 8.

20/A72/ChT/30,2/G2/G2b

Descripció:

Pau o Constantí sobre un cavall trepitjant una figura potser personificació de la idolatria.

Bibliografia:

Lassalle, V.: *La Revue du Louvre et des Musées de France*, XVI, 1966, pp. 123 i ss, figs. 7-8.

13. ESCULTURA. AUTUN. CATEDRAL S. LAZARE.

?

Primera meitat segle XII. Nau. Costat nord. Pilars nordCapitell pilar 4.

20/A94/CL/2,1/B4b2.

Descripció:

Possible conversió de Pau, pel fet que es troba al costat del baptisme. Pau assegut davant Ananies (?) que li adreça la mà.

Bibliografia:

Grivot, Denis; Zarnecki, George: *Gislebertus, sculpteur d'Autun*. París: Trianon, 1960, (2ªed, 1965) pl. 32a.

14. ESCULTURA. PARMA. CATEDRAL.

Segle XII-XIII. Càtedra.

20/P24/C/C31,1/B

Descripció:

Costat dret panell amb Pau caient del cavall.

Bibliografia:

Martin, Camille: *L'art roman en Italie. L'architecture et la décoration*. París: Eggimann, 1912, pl. 11(3).

15. ESCULTURA. SAINT-PAUL-DE-VARAX. ESGLÉSIA.

Segle XII. Exterior oest. Arcades costat esquerra.

20/S22P15/Ch/14W,1/B2.

Descripció:

[No hi ha la imatge]

Bibliografia:

Porter, Arthur Kingsley: *Romanesque Sculpture of the Pilgrimage Roads*. 3 vols. Boston: Marshall Roads, 1923, II, pl. 88.

16. ESCULTURA. TERMONDE. ESGLÉSIA

Segle XII. Font.

20/T274/Ch/F3,1/A4.

Descripció:

Sant Pau caigut del cavall.

Bibliografia:

Pudelko, Georg: *Romanische Taufsteine*. Berlín: Würfel, 1932, pl. VI (1).

Sant Pau, Predicant.

No-identificades	Ep. als Efesis
Ac. 9, 20	Ep. als Gàlates
Ac. 13, 16-41	Ep. als Hebreus
Ac. 16, 13, 32	Ep. als Filipencs
Ac. 18, 4	Ep. als Romans
Ac. 19, 9	I Ep. als Tessalonicencs
Ac. 24, 24-25	II Ep. als Tessalonicencs
Ac. 28, 31	I Ep. a Timoteu
Epístola Colossencs	II Ep. a Timoteu
I Ep. als Corintis	Ep. a Titus
II Ep. als Corintis	Ep. a Filemó.

Predicant, segle X o anteriors.**1. FRESC. MÜNSTER (GRISONS). MONESTIR DE S. JOHANN. ESGLÉSIA.**

Segles VIII-IX. Decoració. Absis esquerra, mur.

31/M969/MyJnCh/D9,1/D/D2a2.

Descripció:

Absis esquerra, mur, zona 1: Segons la fitxa ICA, l'escena mostra, probablement, sant Pau predicant davant una arquitectura entre dos grups d'homes. Es tracta de dos grups clarament diferenciats per la indumentària. Els quatre de l'esquerra – als quals Pau dona l'esquena– vesteixen una mena de túnica curta que arriba per sota dels genolls i clàmide. Estan molt junts i adrecen les mans dretes cap a Pau, les mans esquerres possiblement velades sota la clàmide. Pau, vesteix túnica i pali, i s'adreça a un altre grup de 4 que vesteixen túnica i pal-li. Versemblantment es tracta dels jueus de la sinagoga.

Bibliografia:

Francovich, Geza de: *Arte Lombarda*, II, 1956, pp. 28-50, fig. 14.

2. MANUSCRIT. EINSIEDELN.STIFTSBIBLIOTHEK, 38.

Segles X-XI. Comentari a les Ep. de sant Pau, fol. 1r.

32/Ei67/LSts/7,1A

Descripció:

Possiblement Pau predicant el Déu desconegut (vid. infra). Un home nimbat i 3 sants, un amb llibre, un amb rotlle, sobre les teulades d'uns edificis. Davant, sant Pau nimbat, amb llibre a l'esquerra i mà en *adlocutio*. En una teulada 4 homes, un amb barret punxegut. A baix, 14 homes 2 amb les mans estirades i 2 dones velades.

Bibliografia:

Fosca, François: *L'art roman en Suisse*. Ginebra: Roto-Sadag, 1943 (Les nouvelles éditions d'Art: Lucien Mazenod, vol. 2), fig. 44.

3. MANUSCRIT MUNIC. STAATSBIBLIOTHEK. CLM. 14345.

Final segle IX. *Pauli Epistolæ*, fol. 7v.

32/M96/LsS/64,7B.

Descripció:

Pau, amb el nom inscrit en el nimbe i mostrant un llibre obert a la mà esquerra, dirigeix la dreta cap a 3 homes que vesteixen túnica curta i clàmide algun amb la mà velada.

Bibliografia:

Karl der Grosse: Werk und Wirkung. (cat. exp). Düsseldorf: Schwann, 1965, p. 291 (472).

4. MANUSCRIT. PARÍS. BIBLIOTHÈQUE NATIONALE. GR. 923.

Segle IX. *Sacra Parallela*. Joan Damascè, fol. 34r.

32/P23/LNa/62,34A

Descripció:

Home assegut amb el gest d' *adlocutio* cap a tres dones amb les mans velades. 1Tm., 5, 11-13.

Bibliografia:

Weitzmann, Kurt: *The Miniatures of the Sacra Parallela, Parisinus Graecus 923*. Princeton: University Press, 1979 (Studies in manuscript illumination, 8), fig. 523.

5. ID.

fol. 283.

...62,283A

Descripció:

Pau sedent frontalment, amb la mà esquerra velada, rera seu dos homes. 1C, 7, 1-4.

Bibliografia:

Weitzmann, Kurt: *The Miniatures of the Sacra Parallela, Parisinus Graecus 923*. Princeton: University Press, 1979 (Studies in manuscript illumination, 8), fig. 508.

6. MANUSCRIT. PARÍS. BIBLIOTHÈQUE NATIONALE. LAT. 1.

Primera meitat del segle IX. Bíblia de Carles el Calb, fol. 386v.

32/P23/LNa720,386B

Descripció:

vid. la nostra fig. XX.

Bibliografia:

Kessler, Herbert L.: *The Illustrated Bibles from Tours*. Princeton: Princeton Univ. Press, 1977 (Studies in Manuscript Illumination), fig.173.

7. MANUSCRIT. ROMA. MONESTIR S. PAOLO F.L.M.

c. 870. Bibl. fol. 308v.

32/R76/MyPif/1,308B

Descripció:

[fig. XX]

Bibliografia:

Kessler, Herbert L.: *The Illustrated Bibles from Tours*. Princeton: Princeton Univ. Press, 1977 (Studies in Manuscript Illumination), fig. 174.

8. MANUSCRIT. SAINT GALL. STIFTSBIBLIOTHEK. N° 64.

Primera meitat del segle X. *Pauli Epistolæ*, p. 12.

32/S13G/LSts/7,12

Descripció:

Grup de Jueus i Gentils – noms inscrits– , vestits amb túnica curta i pantalons, gesticulant cap a Pau – nom inscrit– dempeus sobre un escambell.

Bibliografia:

Goldschmidt, Adolph: *Die deutsche Buchmalerei, I. Die karolingische Buchmalerei*. Florència: Pantheon, 1928, pp. 23-60, pl. 78.

9. MANUSCRIT. VERCELLI. ARCHIVIO CAPITOLARE.

Segle IX-XIII, Rotulus.

32/V582/AvCre/3/O

Descripció:

Sota marc arquitectònic, sant Pau, nimbat i amb túnica i pal·li, discuteix amb quatre jueus a la sinagoga, vestits amb túnica curta. S'estan davant un altar amb cinc objectes. A continuació Pau batejant.

Bibliografia:

Cipolla, C.: *Miscellanea di Storia Italiana*, XXXVII, 1901, pp. 3 i ss, fig. I-V (esp. II).

Glass, D.: *Art Bulletin*, 1970, pp. 121-123, figs. 7-8.

10. IVORI. FLORÈNCIA. MUSEO NAZIONALE.

Segles IV-V. Díptic.

21/F63/MNa/D5,1/B

Descripció:

Pau sedent a una càtedra amb un deixeble rera seu, s'adreça amb el gest a Dionís Areopagita, personatge togat que sosté un llibre davant seu.

Bibliografia:

Catalogue of an exhibition of art in the dark ages in Europe (circa 400-1000 a. d.). Londres: Burlington Fine Arts Club, 1930, pl. IX.

Avori Medievali. Florència: Museo Nazionale del Bargello, 1988 (Lo specchio del Bargello, 44), n°1, pp 9-15.

11. IVORI. PARÍS. MUSEU DEL LOUVRE.

Segles VI-VII. Placa.

21/P23/MLv/P3,2.

Descripció:

Potser és Pau predicant o potser Marc envoltat pels 35 patriàrques d'Alexandria que el van succeir. Davant unes arquitectures i sedent, un nimbat i togat, envoltat per 35 fiigures que no van nimbades, però amb túnica llarga. El personatge entronitzat mostra la mà oberta cap a l'espectador.

Bibliografia:

Catalogo della mostra degli avori dell'alto Medio Evo (Ravenna, Chiostrri Francescani, 9 set-21 ott). (Ed.) Bovini, G.; Bona L. Ravenna: Ministero della Pubblica Istruzione, 1956, pp. 83, i ss (72), figs. 122 (72).

12. MOSAIC (DESTRUÏT). CONSTANTINOBLE. ESGLÉSIA DELS APÒSTOLS.

Segles VI-IX. Decoració.

42/C758/ChAp/D9,1

Descripció:

Al mur sud hi havia l'escena de Pau batejant i predicant dins una sèrie dels apòstols en la mateixa actitud.

Bibliografia:

Downey, G.: A: *Late Classical and Mediaeval Studies in Honor of Albert Mathias Friend Jr.* (Ed.) K. Weitzmann, Princeton: Univ. Press, 1955, 212 i ss.

Weitzmann, Kurt: A: *Revue des études sud-est européennes*, (Bucarest) IX, 1971, pp. 638.

Predicant, segle XI.

1. FRESC. ROMA. CONVENT S. PUDENZIANA.

Segles XI-XIII. Oratori.

31/R76/CvPdZ/47,1/C/C1/C2a

Descripció:

Lluneta mur esquerra. Partida en dos. L'escena de la dreta mostra sant Pau batejant. La de l'esquerra mostra Pau nibat, amb túnica i amb pal·li, frontal amb les mans en orant davant una arquitectura, entre dos grups de 4 homes, tots vestits túnica curta, *bracæ* i *clamis*. Segons la identificació de l'ICA, el primer de l'esquerra és Timoteu, germà de Pudens, mentre el grup de l'esquerra serien Pudens de Roma, Novatus de Roma i Pudenciana i Prassede de Roma. Inscripció al marc.

Bibliografia:

Wilpert, Joseph: *Die römischen Mosaiken und Malereien der kirchlichen Bauten vom IV. bis XIII. Jahrhunderts*. 4 vols. Freiburg: Herder, 1916, IV, pl. 236.

Morey, Charles Rufus: *Lost Mosaics and Frescoes of Rome of the Mediaeval Period. A publication of drawings contained in the collection of Cassiano del Pozzo, now in the Royal Library, Windsor Castle*. Princeton: Princeton Univ. Press, 1915 (Princeton monographs in art & archaeology, IV), pl. IV.

2. MANUSCRIT. BRUSSEL·LES. BIBLIOTHÈQUE ROYALE. N° 10752.

Segles XI-XII. Jeroni, Opera, fol. 6r.

32/B91/LR1/105,6A

Descripció:

Crist en màndorla circular i sostenint un filacteri, entronitzat, presideix el foli. S'apareix a Pau que sembla caure endavant amb el cap girat mirant Crist. L'acompanyen dos, un d'ells l'agafa però sembla com si ja el portés cap a Damasc cec. El grup es troba sota la màndorla a l'esquerra. Tots 3 vesteixen túnica i clàmide. Sota la màndorla a la dreta hi ha el baptisme de Pau. A baix, al centre del foli, Pau, a l'esquerra, s'adreça a un grup, a la dreta de 4 personatges, homes i dones. Pau vesteix túnica i pal·li.

Bibliografia:

Le manuscrit à miniatures, I. Du VIIIe siècle à 1350. (cat. exp.), Brussel·les: Ministère de l'Instruction Publique-Bibliothèque Royale de Belgique, 1937, pl. XVIII (a).

3. MANUSCRIT. MOSCOU. UNIVERSITAT. BIBLIOTECA. N° 2280.

1072. Fets-Apocalipse, fol. 179v.

32/M89/LUn/1,179B

Descripció:

Inicial ? al principi de la I Epístola als Corintis. Pau a la dreta, rep els raigs de la mà de Déu que surt d'un arc al cel, mentre predica a un grup de 3 homes a l'esquerra.

Bibliografia:

Lasareff, Viktor: *Storia della Pittura Bizantina*. Torí: Einaudi, 1967, p. XVIII, fig. 216.

4. Id.

fol. 214v

...1,214B

Descripció:

Inicial ? al principi de la II Epístola als Corintis. Pau a la dreta, predica a 3 homes a l'esquerra, el grup és sobremuntat per una corona amb creu cimera.

Bibliografia:

Alpatov, Mikhail Vladimirovich: *Institute for Archaeology and Art History. Art Historical Section, Trudy*, (Moscou), II, 1928, p. 109.

5. Id.

fol. 239

...1,239

Descripció:

Inicial ? al principi de l'Epístola als Gàlates. Igual a l'anterior però amb Pau adreçant-se només a un home.

Bibliografia:

Studi Bizantini e Neoellenici, II, 1927, fig. 3, f. p. 108.

6. Id.

fol. 264v

...1,264B

Descripció:

Inicial ? al principi de l'Epístola als Filipencs. Igual a l'anterior.

Bibliografia:

Alpatov, Mikhail Vladimirovich: *Institute for Archaeology and Art History. Art Historical Section, Trudy*, (Moscou), II, 1928, pl. X (2).

7. Id.

fol. 302v

...1,302B

Descripció:

Inicial ? al principi de la II Epístola a Timoteu. Igual a l'anterior, però el personatge ha estat identificat amb Timoteu.

Bibliografia:

Alpatov, Mikhail Vladimirovich: *Institute for Archaeology and Art History. Art Historical Section, Trudy*, (Moscou), II, 1928, pl. X (3).

8. ID.

fol. 320v

...1,320B

Descripció:

Inicial ? al principi de l'Epístola als Hebreus. Pau s'adreça a un deixeble, els sobremunta una imatge en bust de Crist.

Bibliografia:

Alpatov, Mikhail Vladimirovich: *Institute for Archaeology and Art History. Art Historical Section, Trudy*, (Moscou), II, 1928, pl. X (4).

9. MANUSCRIT. PARÍS. BIBLIOTHÈQUE NATIONALE. LAT. 8.

Final segle XI. Bíblia de S. Marcial de Llemotges, II, fol. 254v.

32/P23/LNa/44b,254B

Descripció:

Il·lustració per a l'*Incipit* de la I Epístola als Tessalonis, versicle 1. Silas de Jerusalem i Timoteu d'Efes, nimbats i amb túnica i pal·li, rera Pau, nibat, amb túnica, pal·li i un rotlle a la mà, que s'adreça a un grup de quatre personatges, a la dreta. El primer fa gest de sorpresa amb la mà oberta, el segon, frontal, adreça els peus en direcció contrària, també amb la mà oberta. També vesteixen túnica i pal·li.

Bibliografia:

Gaborit-Chopin, Danielle: *La décoration des manuscrits à Saint-Martial de Limoges et en Limousin du IXe au XIIe siècle*. París-Ginebra: Librairie Droz, 1969, (Mémoires et documents publiés par la Société de l'École des Chartres, 17). pp. 18, 29, 61 i ss, 65, 66, n. 3, 73, 86 i ss, 111, 114, 118, 121, 167 i ss, 177 i ss, figs. 88, 89, 91, 93-98, 103-107, 110, 112-115, 120, 124, 131, 145, 148, 150, 153, 200, 208, 217, 220.

10. MANUSCRIT. VÀTICA. BIBLIOTECA APOSTOLICA. GR. 752.

Segles XI-XII. Saltiri, fol. 33r.

32/R76/LVt/65,33A.

Descripció:

Salm VIII. Representació doble de pau predicant a un grup, mà en *adlocutio*, des de les escales d'un santuari representat amb un cimbori i cancells. Segons l'ICA, la representació està basada, possiblement, en el comentari als salms de Theodoret o de Joan Crisòstom (*vid.* Migne, PG, LXXX, col. 920; LV, col. 120).

Bibliografia:

De Wald, Ernest T.; Friend, Albert Mathias.; Weitzmann, Kurt: *The Illustrations in the Manuscripts of the Septuagint, III. Psalms and Odes, part 2. Vaticanus Graecus 752*. Princeton: Princeton Univ. Press-Londres: Oxford Univ. Press, 1942, pl. XVIII.

11. MANUSCRIT. SMIRNA. BIBLIOTECA. EVANG. SCHOOL, B.8.

Segles XI-XII. *Physiologus*-Cosmas Indicopleustes, fol. 8v.

32/S66/LES1/1,8B

Descripció:

Pau nibat i predicant, amb llibre a l'esquerra i la dreta en adlocutio. Il·lustra II Cor, 3, 6. Posada en paral·lel amb l'execució per decapitació d'un sant agenollat, per part de 2 botxins.

Bibliografia:

Strzygowski, Josef: *Der Bilderkreis des griechischen Physiologus des Kosmas Indikopleustes und Okta-teuch, nach Handschriften der Bibliothek zu Smyrna bearbeiten*. Leipzig: Teubner, 1899, p. 15.

Predicant, segle XII.**1. ESMALT. LONDRES. MUSEU VICTORIA & ALBERT.**

Segles XII-XIII, placa (223-1874).

43/L84/MVA/P3,5

Descripció:

Pau, nibat, amb túnica i pal-li, s'adreça a un grup a la dreta, amb la mà esquerra sosté un filacteri amb el text d'Ac. 9, 28-9. El grup és de 5 homes asseguts, els dos primers coronats, el primer sosté un filacteri amb Ac, 18, 28.

Bibliografia:

Chamot, M.: *English Medieval Enamels*. London: Benn, 1930, pp. 10, 36, 37, pl. 11.

Mitchell, H. P. *Burlington Magazine*, XLIX, 1926, pp. 161-173, pl. I(A)

The Year 1200. *A Background survey. (cat. exp.)*. Nova York: Metropolitan Mus. of Art, 1970 (Cloisters Studies in Medieval Art, 2), pp. 161 i ss, (168), fig. p. 162.

Gauthier, Marie-Madeline: *Emaux du Moyen Age Occidental*. Fribourg: Office du Livre, 1972, pp. 161 i ss., 362 i ss; fig. 116, p. 363.

2. ESMALT. NOVA YORK. METROPOLITAN MUSEUM.

Segles XII-XIII, placa.

43/N56/NMet/P3,2

Descripció:

Pau, nibat i sedent, al centre, a dalt el flanquegen dos grups de 3 sants nimbats, a la part baixa el flanquegen dos grups de 2 sants nimbats i sedents amb gest d'adreçar-se-li. Pau sosté un filacteri obert amb la inscripció: *AD ROMANOS, AD CORINT, AD PHILIPENSIS*.

Bibliografia:

Chamot, M.: *English Medieval Enamels*. London: Benn, 1930, pp. 10, 35, 37, pl. 10.

Mitchell, H. P. *Burlington Magazine*, XLIX, 1926, pp. 161-173, pl. I(B).

The Year 1200. *A Background survey. (cat. exp.)*. Nova York: Metropolitan Mus. of Art, 1970 (Cloisters Studies in Medieval Art, 2), pp. 161 i ss, (168), fig. p. 162.

Gauthier, Marie-Madeline: *Emaux du Moyen Age Occidental*, Fribourg: Office du Livre, 1972, pp. 161 i ss., 362 i ss; fig. 116, p. 362 i ss.

3. MANUSCRIT. ATENES. BIBLIOTECA NACIONAL. Nº 2251.

Segles XII-XIV. Nou Testament, fol. 272v.

32/A86/LNa/26,272B

Descripció:

Pau sedent i sostenint un llibre obert sobre la falda. Rera seu un grup nombrós de deixebles, el primer identificat com a Timoteu d'Efes, sostenint un rotlle i ploma. Davant Pau, grup d'homes, encapçalat per un amb el cap cobert, vestint túnica i clàmade.

Bibliografia:

Marava-Chatzinicolaou, Anna; Toufexi-Paschou, Christina: *Catalogue of the Illuminated Byzantine Manuscripts of the National Library of Greece, II. Manuscripts of New Testament texts 13th-15th century*. Atenes: Publications Bureau of the Academy of Athens, 1985, pp. 85 i ss, 90 i ss; fig. 182.

4. MANUSCRIT. BALTIMORE, WALTERS ART GALLERY. N° 533.

Segles XII-XIV. Fets i Epístoles, fol. 216v.

32/B217/GaW/22,216B.

Descripció:

Dins un requadre, Pau, a l'esquerra, s'adreça a un grup de Gàlates.

Bibliografia:

Der Nersessian, S.: a: *Gatherings in honor of Dorothy E. Miner*. (Ed.) Ursula E. McCracken *et al.*, Baltimore: Walters Art Gallery, 1974, p. 39 i ss, 42 i ss, 45 i ss, 50, fig. 1-13.

5. ID.

Id., fol. 254v.

...22,254B

Descripció:

Requadre enmig del text. Id. grup de 5 Tessalonis

Bibliografia:

Id.

6. ID.

Id., fol. 291r.

...22,291A

Descripció:

Requadre amb Pau, més gran, davant un grup d'Hebreus, dos amb les mans velades. A dalt el bust de Crist.

Bibliografia:

Id.

7. MANUSCRIT. BERLIN. STAATSBIBLIOTHEK. THEOL. LAT. FOL. 192.

Segles XII-XIII. *Pauli Epistolae*, fol. 1v.

32/B51/LSs/22,1B

Descripció:

Pau sedent, sosté un filacteri, davant un grup de 9 homes.

Bibliografia:

Zimelien. *Abendländische Handschriften des Mittelalters aus den Sammlungen der Stiftung Preussischer Kulturbesitz (Berlin, 1975)*. Wiesbaden: Ludwig Reichert, 1975, fig., p. 109.

8. MANUSCRIT. BOURGES. BIBLIOTHÈQUE MUNICIPALE. N° 3.

Segle XII. Bíblia, fol. 366r.

32/B666/LMu/1,366A

Descripció:

Inicial P al principi de l'Epístola als Romans. Pau, més gran, davant un home i una dona. La mà de Déu sorgint d'un núvol.

Bibliografia:

Les manuscrits à peintures en France du VIIe au XIIe siècle. París: Bibliothèque Nationale, 1954, p. 113 (332).

Kauffmann, C. M.: *Romanesque manuscripts, 1066-1190.* Londres: Harvey Miller, 1975 (A survey of manuscripts illuminated in the British Isles, 3), pp. 110, 124.

9. Id.

Id. fol. 374v.

...1,347B/A

Descripció:

Inicial P al principi de la II Epístola als Corintis. Pau, més gran, s'adreça a un grup de cinc homes. La mà de Déu sorgint d'un núvol.

Bibliografia:

Id.

10. Id.

Id. fol. 378v.

...1,378B

Descripció:

Inicial P al principi de l'Epístola als Efesis. Pau més gran i sedent, s'adreça a un grup de cinc, coberts amb barret i amb un llibre a les mans.

Bibliografia:

Id.

11. Id.

Id. fol. 386v.

...1,386B

Descripció:

Inicial M al principi de l'Epístola als Hebreus. Pau més gran, s'adreça a un grup de 5 homes.

Bibliografia:

Id.

12. MANUSCRIT. CLERMONT-FERRAND. BIBLIOTHÈQUE MUNICIPALE, 1

Segle XII. Bíblia, p. 440.

32/CF63/LMu/1,440

Descripció

P inicial de Romans.

Bibliografia:

Bréhier, Louis: *Études archéologiques. Le sarcophage des Carmes-Déchaux. Les anciens inventaires de la cathédrale. La Bible historiée de Clermont.* Clermont-Ferrand: Mont-Louis, 1910, p. 49 i ss, figs. 10-13, 15-23

Les manuscrits à peintures en France du VIIe au XIIIe siècle. París: Bibliothèque Nationale, 1954, p. 112 (329).

13. Id.

Id., p. 453r.

...1, 453

Descripció:

P inicial d'I Corintis.

Bibliografia:

Id.

14. Id.

Id. p. 465.

...1,465.

Descripció:

P inicial de II Corintis.

Bibliografia:

Id.

.

15. Id.

Id., p. 473.

32/CF63/LMu/1,473

Descripció:

P inicial de Gàlates.

Bibliografia:

Id.

16. Id.

Id., p. 477.

...1,477.

Descripció:

P inicial d'Efesis.

Bibliografia:.

Id.

17. Id.

Id., p. 482.

...1,482.

Descripció:

P inicial de Filipencs.

Bibliografia:

Id.

18. Id.

Id., p. 485.

...1,485.

Descripció:

P inicial de Colossencs.

Bibliografia:

Id.

19. Id.

Id., p. 488.

...1,488.

Descripció:

P inicial de Thessalonis.

Bibliografia:.

Id.

20. Id.

Id., p. 493.

...1,493.

Descripció:

P inicial d'I Timoteu.

Bibliografia:

Id.

21. Id.

Id., p. 497.

...1,497.

Descripció:

P inicial de II Timoteu.

Bibliografia:

Id.

22. Id.

Id., p. 499.

...1,499.

Descripció:

P inicial de Titus.

Bibliografia:

Id.

23. Id.

Id., p. 501.

...1,501.

Descripció:

P inicial de Philemon.

Bibliografia:

Id.

24. MANUSCRIT. LIÓ. BIBLIOTHÈQUE DE LA VILLE, 410-411.

Segona meitat del segle XII. Bíblia, II, fol. 181 v.

32/L99/LVe/3,B,181B

Descripció:

P inicial de Romans.

Bibliografia:

Les manuscrits à peintures en France du VIIe au XIIe siècle. París: Bibliothèque Nationale, 1954, p. 112 (330), pl. XXXI

Ragusa, I.: *Zeitschrift für Kunstgeschichte*, XL, 1977, pp. 96, nn. 11, 12.

26. Id.

Id., fol. 199r.

...3,B,199A.

Descripció:

P inicial Gàlates.

Bibliografia:.

Id.

27. Id.

Id., fol. 207r.

...3,B,207A.

Descripció:

P inicial d'I Tessalonis.

Bibliografia:.

Id.

28. Id.

Id., fol. 213r.

...3,B,213A.

Descripció:

P inicial de l'Epístola a Filemó.

Bibliografia:.

Id.

29. Id.

Id., fol. 214r.

...3,B,214A.

Descripció:

M inicial d'Hebreus.

Bibliografia:.

Id.

30. MANUSCRIT. MOULINS. MUSEU MUNICIPAL.

Segle XII. Bíblia de Souvigny, fol. 365v.

32/M861/MMu/1,365B

Descripció:

P inicial de Romans.

Bibliografia:

Les manuscrits à peintures en France du VIIe au XIIIe siècle París: Bibliothèque Nationale, 1954, p. 112 (331), pl. XXXII.

Ragusa, I.: *Zeitschrift für Kunstgeschichte*, XL, 1977, pp. 96.

31. Id.

Id., fol. 369.

...1,369B

Descripció:

P inicial de Corintis.

Bibliografia:

Id.

32. Id.

Id., fol. 373v.

...1,373B

Descripció:

P inicial de II Corintis.

Bibliografia:

Id.

33. Id.

Id., fol. 380v.

...1,380B

Descripció:

P inicial de Colossencs.

Bibliografia:

Id.

34. Id.

Id., fol. 383v.

...1,383B

Descripció:

P inicial d'I Timoteu.

Bibliografia:

Id.

35. MANUSCRIT. NOVA YORK. LIB. PIERPONT-MORGAN LIBRARY. N° 939.

1189. Pere Lombard, *Comm. in Epist.*, fol. 237r.

32/N56/LM/146,237A

Descripció:

Inicial M d'Hebreus

Bibliografia:

Millar, Eric George: *The library of A. Chester Beatty, a descriptive catalogue of the western manuscripts*, 2 vols., Oxford: Oxford Univ. Press, 1927-1930, II, p. 4. pl. CIV(b).

36. MANUSCRIT. OXFORD, BODLEIAN LIBRARY. AUCT. D.1.13.

Segle XII. Epistoles de Pau, fol. 1r.

32/O98/LB/32,1A/A..B

Descripció:

Inicial P de Romans.

Bibliografia:

Oxford, Bodleian Library. English Romanesque Illumination. Oxford: Oxford University Press, 1951 (Bodleian Picture Book1, 1), p. 10, fig. 16.

Kauffmann, C. M.: *Romanesque manuscripts, 1066-1190*. Londres: Harvey Miller, 1975 (A survey of manuscripts illuminated in the British Isles, 3), pp. 106 i ss, (79), ill. 212.

37. MANUSCRIT. OXFORD. BODLEIAN LIBRARY. LAUD. MISC. 752.

Segle XII. Bíblia, fol. 391 v.

32/O98/LB/39,391B

Descripció:

P inicial de Romans. Pau entre dos grups. El sant vesteix túnica i pal·li i fa un gest d'assenyalar-se. Rera seu, a l'esquerra un grup (4) vestint túnica curta i clàmide, el primer del grup alça la mà dreta mentre l'esquerra és velada. Davant seu, a la dreta, un grup (3), tots de perfil, túnica curta i clàmide, adreça la mà descoberta a Pau.

Bibliografia:

Kauffmann, C. M.: *Romanesque manuscripts. 1066-1190*. Londres: Harvey Miller, 1975 (A survey of manuscripts illuminated in the British Isles, 3), pp. 34, 40 i ss, 87, 91, 110, 122 i ss (103), ill. 291-293.

38. MANUSCRIT. PARÍS. BIBLIOTHÈQUE DE LA CHAMBRE DES DÉPUTÉS. N° 2.

Primera meitat del segle XII. Bíblia, fol. 269v.

32/P23/LCD/2,269B

Descripció:

P inicial de Romans.

Bibliografia:

Kauffmann, C. M.: *Romanesque manuscripts, 1066-1190*. Londres: Harvey Miller, 1975 (A survey of manuscripts illuminated in the British Isles, 3), pp. 98.

39. Id.

Id., fol. 282r.

...2,282A/A..B

Descripció:

P inicial de Filemó i M d'Hebreus.

Bibliografia:

Id.

40. MANUSCRIT. PARÍS. BIBLIOTHÈQUE S. GENEVIÈVE. N° 77.

Segona meitat del segle XII. Pere Lombard, Commentaris, fol. 108v.

32/P23/LG/11,108B

Descripció:

P inicial de II Corintis.

Bibliografia:

Boinet, A.: *Bulletin de la Société française de reproductions de manuscrits à peintures*, V, 1921, p. 21, pl. III.

41. MANUSCRIT. PARÍS. BIBLIOTHÈQUE NATIONALE. LAT. 11535-34.

Finals del segle XII. Bíblia, II, fol. 329v.

32/P23/LNa/160,B,329B

Descripció:

P inicial II Tessalonis.

Bibliografia:

The Year 1200. A Background survey. (cat. exp.). Nova York: Metropolitan Mus. of Art, 1970 (Cloisters Studies in Medieval Art, 2), pp. 247 i ss. (246), fig. p. 247.

42. MANUSCRIT. PARÍS. BIBLIOTHÈQUE NATIONALE. LAT. 16743-6.

Segles XII-XIII. Bíblia procedent de l'abadia de Saint-Bertin, IV, fol. 80v.

32/P23/LNa/283,D,80B

Descripció:

P inicial de Romans.

Bibliografia:

The Year 1200. A Background survey. (cat. exp.). Nova York: Metropolitan Mus. of Art, 1970 (Cloisters Studies in Medieval Art, 2), pp. 248 i ss. (247), fig. p. 248.

43. MANUSCRIT. STRASBOURG. LIB., BIBL. DE LA VILLE.

Segles XII-XIII. Herrade de Landsberg, Hortus Deliciarum, fol. 189v. 32/S89/LVe/1,189B

Descripció:

escena no conservada

Bibliografia:

Herrade de Landsberg: Hortus deliciarum. (Ed.) A. Straub; G. Keller. Strasbourg: Schlesier & Schweikhardt, 1901, pl. LI bis (2)

Green, Rosali *et al.*: *Herrad of Hohenbourg, Hortus Deliciarum.* Londres: Warburg Institute-Leiden: E. J. Brill, 1979, (Studies of the Warburg Institute, 36) p. 187 (248-250); pl. 107.

44. Id.

Id. fol. 189v.

...1,189B

Descripció:

Id.

Bibliografia:

Id.

45. MANUSCRIT. WINCHESTER. BIBLIOTECA. CATHEDRAL.

Segona meitat del segle XII. Bíblia, IV, fol. 433r.

32/W7/LC/1,D,433A

Descripció:

P inicial de Romans.

Bibliografia:

Oakeshott, Walter: *The Artists of the Winchester Bible.* Londres: Faber & Faber, 1945.

Belting, Hans: *Zeitschrift für Kunstgeschichte*, XLI, 1978, pp. 230 i ss, fig. 13.

46. MOSAIC. MONREALE, CATEDRAL.

Finals del segle XII. *Prothesis*. Mur esquerra

42/M75/C/6,1/A/A2b/A2ba

Descripció:

Després del seu baptisme Pau s'adreça, nimbat, a tres jueus amb el cap cobert i sedents.

Bibliografia:

Gravina, Domenico-Benedetto: *Il duomo di Monreale*, 2 vols. Palermo: Lao, 1859, pl. 220.

47. MOSAIC. PALERMO. CAPELLA PALATINA.

Segle XII. Ala. Mur sud

42/P15/CpPa/1,1/B2e

Descripció:

Pau dret i nimbat, davant dos jueus amb el cap cobert asseguts.

Bibliografia:

Demus

48. ESCULTURA. ARLES. SAINT-TROPHIME.

?

Segle XII. Claustre. Galeria nord. Capitells 5 i 6.

20/A72/ChT/30,1/D2

Descripció

Pere rebent les claus o Pau predicant (?).

Bibliografia:

Lassalle, V.: *La Revue du Louvre et des Musées de France*, XVI, 1966, pp. 123 i ss, figs. 7-8.

Predicant el Déu desconegut

Ac., 17, 22-34.

1. FRESC (DESTRUÏT). ROMA. MONESTIR S. PAOLO F.L.M.

Segles V-VI i posteriors. Nau. Mur esquerra, zona 3.

31/R76/ChPlf./2,1/A3m/A3n

Descripció:

[fig. XX]

Bibliografia:

Waetzoldt, Stephan: *Die Kopien des 17. Jahrhunderts nach Mosaiken und Wandmalereien in Rom*. Viena-Munic: Schroll-Verlag, 1964 (Römische forschungen der Bibliotheka Hertziana, XVIII).

2. MANUSCRIT. EINSIEDELN. STIFTSBIBLIOTHEK. N°38

?

Segles X-XI. Comentari a les Epístoles de sant Pau, fol. 1r.

32/Ei67/LSts/7,1A

Descripció:

Possiblement Pau predicant el Déu desconegut (*vid. infra*). Un home nimbat i 3 sants, un amb llibre, un amb rotlle, sobre les teulades d'uns edificis. Davant, sant Pau nimbat, amb llibre a l'esquerra i mà en *adlocutio*. En una teulada 4 homes, un amb barret punxegut. A baix, 14 homes 2 amb les mans estirades i 2 dones velades.

Bibliografia:

Fosca, François: *L'art roman en Suisse*. Ginebra: Roto-Sadag, 1943 (Les nouvelles éditions d'Art: Lucien Mazenod, vol. 2), fig. 44.

ICONOGRAFIA DE SANT ANDREU: LA CRUCIFIXIÓ.

(Recollim en el següent annex les representacions de la Crucifixió de sant Andreu fins el segle XI inclòs.
Total d'escenes: 14)

1. FRESC, BELLI KILISSE. CAPELLA I, INFERIOR

Segle X o posterior. Nau nord.

31/B41705/CpIL/2,2/D4

Descripció:

Escena 17: Andreu dirigint-se a l'execució; escena 18 Crucifixió d'Andreu, dues figures al costat d'Andreu. Andreu, nibat, vesteix "short trousers", flanquejat per dues figures i adreçant-hi la mà.

Bibliografia:

Jerphanion, Guillaume de: *Une nouvelle province de l'art byzantin. Les églises rupestres de Cappadoce.* vol. II, 1, París: Geuthner, 1936, pp. 273 i ss, figs. 66, 98; Album, III, 2, 1934, pls. 181, 182(2), 183 (3, 4).

2. FRESC, MÜSTAIR (GRISONS). SANT JOAN.

Segle VIII-IX. Decoració mur nord.

31/M969/MyJnCh/D9,1/A4

Descripció:

Crucifixió de Pere o d'Andreu. Pere o Andreu nimbats, a la creu, fons arquitectònic. [o hi ha dues cruc. de Pere, o Pere crucificat com Andreu, o Andreu cruc. com Pere]

Bibliografia:

Francovich, Geza de: "Il Ciclo pittorico della Chiesa di San Giovanni a Münster (Müstair) nei Grigioni", *Arte Lombarda*, II, 1956, 28-50.

3. MANUSCRIT, BAMBERG, STAATSBIBLIOTHEK, LIT. 1.

Segles X-XI, Sagramentari, fol. 174r

32/B19/LSa/7,174A

Descripció:

Andreu nibat "bound to cross". A l'esquerra un grup, 2 gesticulen cap Andreu. A la dreta Egees, procònsol, coronat, amb la dreta estesa, entronitzat.

Bibliografia:

Richter, Gregor; Schönfelder, Albert: *Sacramentarium fuldense saeculi X. Cod. Theol 231 der k. Universitätsbibliothek zu Göttingen*. Fulda: 1912 (Quellen und Abhandlungen zur Geschichte der Abtei und der Diözese Fulda, vol. IX), pp. XI i ss, XXXIV, pl.2

4. MANUSCRIT, BAMBERG, STAATSBIBLIOTHEK, LIT. 2.

Segle XI, Sagramentari, fol. 121 r.

32/B19/LSs/1,121A

Descripció:

A dalt, Andreu lligat a la columna i torturat, en presència d'Egees sedent; segueix Elenhardus de Freising amb vestit episcopal; segueix la Crucifixió d'Andre, nibat, lligat a la creu per 4 botxins.

Bibliografia:

Bange, Ernst-Friedrich: *Eine bayerische Malerschule des 11. und 12. Jahrhunderts*. Munic: Hugo Schmidt, 1923, p. 81, pl. 27 (71).

5. MANUSCRIT, GÖTTINGEN, BIBL. UNIV., THEOL. 231.

Segles X-XI, Sagramentari, fol. 116r.

32/Gt7/LUn/1,116A

Descripció:

Andreu nimbt, lligat a la creu. A l'esquerra un grup d'homes i un arc de sant Martí. A la dreta Egees, procònsul, coronat, amb ceptre, entronitzat.

Bibliografia:

Ric Richter, Gregor; Schönfelder, Albert: *Sacramentarium fuldense saeculi X. Cod. Theol 231 der k. Universitätsbibliothek zu Göttingen*. Fulda: 1912 (Quellen und Abhandlungen zur Geschichte der Abtei und der Diözese Fulda, vol. IX), pl. 37.

6. MANUSCRIT, IVREA, BIBL. CAPITOLARE, 86.

969-1002. Sagramentari de Warmundus, fol. 116v.

32/Iv7/LCre/1,116B

Descripció:

Egees, procònsul, coronat i amb ceptre, amb dos assistents a l'esquerra. Andreu nibat, lligat a la creu en T pels botxins.

Bibliografia:

Ladner, G.: *Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen in Wien*, V, 1931, fig. 135.

7. MANUSCRIT, JERUSALEM, BIBL. PATR. GREC, SANT SABA, 208.

Segles XI-XII. Menologi, fol. 91r.

32/J56/LGP/2,91A

Descripció:

En un mateix foli: crucifixió de Pere, decapitació de Pau, crucifixió d'Andreu, degollament de Jaume el major. Pere i Andreu en posició invertida.

Bibliografia:

Baumetark, A.: *Oriens Christianus. Römische Halbjahreshefte für die Kunde des christlichen Oriens*, I, 1927, pp. 71 i ss.

8. MANUSCRIT, PARÍS, BNF, GR. 510.

880-886. Homilies de Gregori Nazianzè, fol. 32v.

32/P23/LNa/51,32B

Descripció:

Foli amb la passió dels apòstols: Crucifixió de Pere — invertida— ; decapitació de Pau; crucifixió d'Andreu — creu normal, vesteix colobium, al costat Stratocles— ; degollament de Jaume el major; Marc bastonejat; traslació de Joan; enterrament de Mateu; enterrament de Judes; martiri de Simó, amb perizoma; crucifixió de Felip — invertida— ; crucifixió de Bartomeu — creu normal, vesteix colobium— ; Tomàs mort amb cop d'es-pasa al costat.

Bibliografia:

Omont, Henri Auguste: *Miniatures des plus anciens manuscrits grecs de la Bibliothèque nationale du VIe au XIVe siècle*. París: Champion, 1929, pp 14 i ss, pl. XXII.

9. MANUSCRIT, PARÍS, BNF, LAT. 9428.

Segle IX. Sagramentari de Drogó, fol. 98v.

32/P23/LNa/25,98B

Descripció:

Inicial M. A l'interior, a dalt, Andreu portant la creu i grup mirant; a baix, Andreu, nimbat, a la creu, amb *perizoma*.

Bibliografia:

Weber, Louis: *Einbanddecken, Elfenbeintafeln, Miniaturen, Schriftproben aus Metzger liturgischen Handschriften* Metz: Houpert, 1913, p. 17, pl. XXI (2).

10. MANUSCRIT, PARÍS, BNF, LAT. 9448.

Final s. X. Antifoner de Prüm, fol. 81r.

32/P23/LNa/39/81A

Descripció:

Andreu a la creu entre dos homes. Enterrament de sant Andreu.

Bibliografia:

Beissel, S.: *Zeitschrift für christlichen Kunst*, XIX, 1906, col. 20.

11. MANUSCRIT, VATICÀ, BIBLIOTECA APOSTOLICA, GR. 1613.

c.976-1025. Menologi de Basili II, p. 215.

32/R76/LVt/11,215

Descripció:

A la creu amb colobium blanc entre dos botxins armats.

Bibliografia:

Il Menologio di Basilio II (Cod. Vaticano greco 1613). Torí: Fratelli Bocca, 1907, (Codices e Vaticanis selecti. Phototypice expressi iussu Pii PP. ex consilio et opera curatorum Bibliothecæ Vaticanæ, vol. VIII) vol. II, pp. 215.

12. MANUSCRIT, UDINE, BIBLIOTECA CAPITOLARE, 76v.

Segle XI. Sagramentari, fol. 72v.

32/Ud5/LC/1,72B/A

Descripció:

vid. manuscrit de Göttingen.

Bibliografia:

La miniatura in Friuli. (cat. exp.), Milà: Electa, 1972, p. 32(1), fig. a, p. 40.

13. METALL, ROMA, SAN PAOLO FUORI LE MURA, CLAUSTRE.

1070. Porta de bronze

50/R76/ChPIf/D4,1/G1a

Descripció:

Andreu crucificat en un arbre en forma d'Y, nibat i amb perizoma.

Bibliografia:

Preston, Thomas Jex, jr.: *The Bronze Doors of the abbey of Monte Cassino and of Saint Paul's Rome*. Princeton: Univ. Press, 1915, pp. 28 i ss, pl. II.

14. ESCULTURA, EDIMBURG, MUS. NAT.

s/d. motlle de pedra.

20/Ed43/MNa/M4,1

Descripció:

Creu amb sant Andreu i Crucifixió de Crist.

Bibliografia:

The royal commission on ancient and historical monuments and constructions of Scotland. Eighth report with inventory of monuments and constructions in the county of East Lothian. Edimburg: H. M. Stationery Office, 1924, p. 58, fig. 97.

(A partir del segle XII la iconografia de la crucifixió de sant Andreu canviarà progressivament per mostrar-lo en una creu decussata, és a dir, en forma d'X. En els 14 exemples recollits Andreu apareix crucificat en la mateixa posició que Crist, però normalment vestit. Només en dos casos: Mústair (?) i el menologi de Jerusalem, Andreu apareix crucificat com sant Pere, és a dir, en posició invertida.)

Apèndix Bibliogràfic: Pintures

(Recollim en aquest apèndix les referències que hem utilitzat al llarg del treball sobre les pintures dels conjunts de Barcelona, Campdevàrol, Pedret i Terrassa de manera agrupada . No és una bibliografia exhaustiva. Especialment per al conjunt de Terrassa el nombre de referències podria ser molt més llarg innecessàriament, doncs, pràcticament qualsevol publicació sobre pintura mural o art medieval en parla. Tanmateix, l'aportació d'aquestes referències, com s'ha vist al llarg del treball, és irrellevant.)

Apèndix: Pintures Barcelona

Guia, 1962

Museo de Historia de la Ciudad. Guía del Museo. (Dir.) Federico Udina Martorell. Barcelona: Ayuntamiento de Barcelona, 1962, pp. 32.

Guia, 1963

Museo de Historia de la Ciudad. Guía del Museo, I. Guía breve. (Dir.) Federico Udina Martorell. Barcelona: Ayuntamiento de Barcelona, 1963 (Publicaciones del Museo, nº5) , pp. 31.

Guia, 1969

Museo de Historia de la Ciudad. Guía del Museo. (Dir.) Federico Udina Martorell. Barcelona: Ayuntamiento de Barcelona, 1969 (Publicaciones del Museo, nº22 , pp. 97.

Carabassa, 1992

Carabassa i Villanueva, Lluïsa: "Pintura", a: *Catalunya Romànica, XX. El Barcelonès; El Baix Llobregat; El Maresme.* Barcelona: Enc. Catalana, 1992, pp. 130-1.

Mancho, 1999

Mancho, Carles: "Tradicions iconogràfiques i formals en la pintura pre-romànica", a: *Del Romà al Romànic. Història i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV-X.* Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1999, pp. 423-430, espec. pp. 424-425.

Pagès, 1999

Pagès i Paretas, Montserrat: "La pintura monumental a la Catalunya preromànica", a: *Catalunya a l'època carolíngia. Art i cultura abans del romànic (segles IX i X)*, (Catàleg de l'exposició, Barcelona 16 desembre 1999/27 febrer 2000). Barcelona: Museu d'Art de Catalunya, 1999, pp. 219-222, espec. 222.

Font, 2000

Font, Lídia: "Recull bibliogràfic d'estudis analítics sobre tècnica pictòrica emprada en diverses pintures murals", [*Informe conservat al MHC*], gener de 2000, inèdit.

Font-Mancho-Vilaseca, 2000

Font, Lídia; Mancho, Carles; Vilaseca, Lluís: "Pittura murale su lastra di pietra che rappresenta la figura di un angelo", a: *Il futuro dei Longobardi. L'Italia e la costruzione dell'Europa di Carlo Magno*. Milà: Skira, 2000, pp. 450.

Apèndix: Pintures Campdevàrol

Abadal, 1909

Abadal y Vinyals, Ramon: "Nova pintura mural romànica", *Gazeta Montanyesa, surt els dimecres y dissabtes*. Vich, dissapte, 28 dagost de 1909, nº 387.

Gudiol-Abadal, 1909

[Gudiol, Josep; Abadal, Ramon d']: "Descubrimet de pintures romàniques en el Bisbat de Vich", *Revista de la Asociación Artístico-Arqueológica Barcelonesa*, VIII, 1909, pp. 202-204.

Font, 1909-1910

Font i Gumà, Josep: "Noves pintures murals catalanes. El Brull y Campdevàrol. Gurb. Manacor (Mallorca)", *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, III, 1909-1910. Barcelona: IEC, 1911. pp. 714-5.

Gudiol i Cunill, 1927

Gudiol i Cunill, Josep: *La pintura Mig-Eval Catalana, vol. I. Els Primitius, 1ª part. Els pintors: la pintura mural*. Barcelona: S. Barbra, 1927, pp. 129-132, figs. 19-20.

Kuhn, 1930

Kuhn, Charles L.: *Romanesque Mural Painting of Catalonia*. Cambridge (Massachussets): Harvard University Press, 1930, pp. 6-9.

Post, I

Post, Chandler Ratfon: *A History of Spanish Painting*, I. Cambridge (Massachussets): Harvard Univ. Press, 1930, pp. 30 i 166-167.

Pijoan, 1948

Pijoan, Josep: *Monumenta Cataloniæ, vol. IV, "Les Pintures murals romàniques de Catalunya"*. Barcelona: Ed. Alpha, 1948, pp. 38, 103, làm., 2.

Cook-Gudiol, 1950

Cook, Walter William Spencer; Gudiol, Josep: *Ars Hispaniæ. I, "Pintura e Imagineria Románicas"*. Madrid: Plus Ultra; 1950, pp. 21-22.

Barral, 1974

Barral i Altet, Xavier: "Peinture murale romaine et médiévale en Catalogne avant l'an mil.", *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, [5], 1974, pp. 145-146.

Barral, 1980

Barral i Altet, Xavier: *Les pintures murals romàniques d'Olièrdola, Calafell, Marmellar i Matadars (Estudi sobre la pintura mural del segle XI a Catalunya)*. Barcelona: artestudi, 1980 (art romànic n. 11), pp. 97-100.

Cook-Gudiol, 1980

Cook, Walter William Spencer; Gudiol, Josep: *Ars Hispaniæ. I, "Pintura e Imagineria Románicas"*. Madrid: Plus Ultra; 1980 (2ª ed. revisada), espec. pp. 18

Barral, 1981

Barral i Altet, Xavier: *L'art pre-romànic a Catalunya. Segles IX-X*. Barcelona: Ed. 62, 1981, espec., pp. 124-139.

Carbonell, 1981

Carbonell i Esteller, Eduard: *L'ornamentació en la pintura romànica catalana*. Barcelona: artestudi, 1981 (Materials, 2), tema 32.

Sureda, 1981

Sureda, Joan: *La pintura romànica a Catalunya*. Madrid: Alianza Ed., 1981 (Alianza forma, 17), espec. pp. 269 (nº 1).

Barral, 1984

Barral i Altet, Xavier: "El arte prerrománico", a: *Arte Catalán 'Estado de la Cuestión' (V Congreso del CEHA, Barcelona, 1984)*. Barcelona: Diputació de Barcelona, [1984], pp. 61-72, espec. pp. 68.

Ainaud, 1989

Ainaud de Lasarte, Joan: *La pintura catalana. La Fascinació del Romànic*. Ginebra: Skira-Carrogigio, 1989, espec. pp. 33.

Peiris, 1987

Peiris i Pujolar, Núria: "Sant Cristòfol de Campdevàrol [pintures]", a: *Catalunya Romànica, X (el Ripollès)*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1987, pp. 76-78.

Mancho, 1999

Mancho, Carles: "Tradicions iconogràfiques i formals en la pintura pre-romànica", a: *Del Romà al Romànic. Història i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV-X*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1999, pp. 423-430, espec. pp. 425-426.

Apèndix: Pintures Pedret

Gudiol i Cunill, 1937

Gudiol i Cunill, Josep: "Pedret", *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, 1937, vol. XLVII, pp. 107-113, espec. 110

Post, VIII-2

Post, Chandler Ratfon: *A History of Spanish Painting, VIII, 2. The Aragonese School in the Late Middle Ages*, Cambridge (Massachussets): Harvard Univ. Press, 1941, pp. 537-539.

Llorens, 1945

Llorens, Antonio: "Musæum Archæologicum Diœcesanum de Solsona (Lérida)", *Memórias de los Museos Arqueológicos Provinciales*, 1944 (Extractos), V. Madrid: Aldus, 1945, pp. 191-194.

Pijoan, 1948

Pijoan, Josep: *Monumenta Cataloniae, vol. IV, "Les Pintures murals romàniques de Catalunya*. Barcelona: Ed. Alpha, 1948, espec. pp. 60, 121, 141-144.

Cook-Gudiol, 1950

Cook, Walter William Spencer; Gudiol, Josep: *Ars Hispaniæ. I, "Pintura e Imagineria Románicas*. Madrid: Plus Ultra; 1950, pp. 21, 25-26.

Llorens, 1953

Lloréns Solé, Antonio: "Museo Arqueológico Diocesano de Solsona (Lérida). La pinturas murales de Pedret", *Memorias de los Museos Arqueológicos Provinciales*, 1950-1951 (Extractos), vols. XI-XII, Madrid: Aldus, 1953, pp. 106-116.

Llorens, 1965

Llorens i Solé, Antoni: *Museu Diocesà de Solsona. Inventari. Catàleg*, Solsona: 1965 (inèdit. Biblioteca del Museu Diocesà de Solsona).

Demus, 1968

Demus, Otto: *La peinture murale romane*, París: Flammarion, 1970 (1ª ed. alemany: Munic: Hirmer Verl., 1968), espec. pp. 73 i 149.

Rico, 1970

Rico, Francisco: *El pequeño mundo del hombre. Varía fortuna de una idea en las letras españolas*. Madrid: Ed. Castalia, 1970, espec. fig. 7, pp. 190].

Barral, 1974

Barral i Altet, Xavier: "Peinture murale romaine et médiévale en Catalogne avant l'an mil.", *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, [5], 1974, pp. 141-152, espec. pp. 146-147.

Gudiol-Reglà-Vilà, 1974

Gudiol; Reglà; Vilà: *Catalunya*, vol. I. Barcelona: Ed. Noguer, 1974 (Col. Tierras de España), espec., pp. 166.

Alcolea-Sureda, 1975

Alcolea, Santiago; Sureda, Joan: *El romànic català. Pintura*. Barcelona: Juventut, 1975 (col. Vulpellac, 1), pp. 6, 81-4, 88, 166-170, VII (nº 18), XV-XVI (nº66), XIV (nº 54), XXIV-XXV (nº 108). [Comprovar quines són les pàgines]

Sitjes, 1977

Sitjes i Molins, Xavier: *Les esglésies pre-romàniques de Bages, Berguedà i Cardener*. Manresa: Caixa d'Estalvis de Manresa, 1977, espec. pp. 217-223.

Vigué-Bastardes, 1978

Vigué, Jordi; Bastardes, Antoni: *Monuments de la Catalunya Romànica. 1. El Berguedà*. Barcelona: artes-tudi ed, 1978, espec. pp. 184-191.

Gudiol, s/d

Gudiol, Josep: "Pintura Medieval", a: J. Gudiol; S. Alcolea; J. E. Cirlot: *Historia de la Pintura en Catalunya*. Madrid: Tecnos, s/d, espec. pp. 15-16.

Barral, 1980

Barral, Xavier: *Les pintures murals romàniques d'Olèrdola, Marmellar i Matadars*. Barcelona: artestudi, 1980, pp. 100-105.

Cook-Gudiol, 1980

Cook, Walter William Spencer; Gudiol, Josep: *Ars Hispaniæ. I, "Pintura e Imagineria Románicas*. Madrid: Plus Ultra; 1980 (2ª ed. revisada), espec. pp. 21.

Barral, 1981

Barral i Altet, Xavier: *L'art pre-romànic a Catalunya. Segles IX-X*. Barcelona: Ed. 62, 1981, espec., pp. 124-139.

Carbonell, 1981

Carbonell i Esteller, Eduard: *L'ornamentació en la pintura romànica catalana*, Barcelona: artestudi, 1981 (Materials, 2), tema 183

Miró, 1981

Miró i Rosinach, Josep M.: "Simbolisme de l'orant de Sant Quirze de Pedret (Berguedà)", *Quaderns d'estudis medievals*, any II, nº3, març 1981, pp. 137-139.

Sureda, 1981

Sureda, Joan: *La pintura romànica a Catalunya*. Madrid: Alianza Ed., 1981 (Alianza forma, 17), espec. pp. 166-168, 217, 255 i 270 (nº 2).

Barral, 1984

Barral i Altet, Xavier: "El arte prerrománico", a: *Arte Catalán 'Estado de la Cuestión' (V Congreso del CEHA, Barcelona, 1984)*. Barcelona: Diputació de Barcelona, [1984], pp. 61-72, espec. pp. 68.

Carbonell, 1984

Carbonell i Esteller, Eduard: *La pintura mural romànica*. Barcelona: La Il·lar del llibre/Els llibres de la frontera, 1984 (Coneguem Catalunya, 5), pp. 20-21.

Rossell, 1985

Rossell i Gibert, Roser: "Sant Quirze de Pedret [Pintures Murals Pre-romàniques]", a: *Catalunya Romànica, XII (El Berguedà)*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1985, pp. 216-218.

Rossell, 1986

Rossell i Gibert, Roser: "Fragment 1 de decoració mural de Pedret", a: *Catalunya Romànica, XXII (Museu Episcopal de Vic-Museu Diocesà i Comarcal de Solsona*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1986. pp. 348, fig. pp. 349.

Rossell, 1986

Rossell i Gibert, Roser: "Fragment 2 de decoració mural de Pedret", a: *Catalunya Romànica, XXII (Museu Episcopal de Vic-Museu Diocesà i Comarcal de Solsona*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1986. pp. 348-350, fig. pp. 351.

Ainaud, 1989

Ainaud de Lasarte, Joan: *La pintura catalana. La Fascinació del Romànic*. Ginebra: Skira-Carroggio, 1989, espec. pp. 33.

Guardia, 1990a

Guardia Pons, Milagros: "2. Pintura Mural", a: *Museu Diocesà i Comarcal de Solsona. Catàleg d'Art Romànic i Gòtic*. Barcelona: Patronat del Museu Diocesà i Comarcal de Solsona, 1990. pp. 59-61 i fig. pp. 21.

Guardia, 1990b

Guardia Pons, Milagros: "3. Pintura Mural", a: *Museu Diocesà i Comarcal de Solsona. Catàleg d'Art Romànic i Gòtic*. Barcelona: Patronat del Museu Diocesà i Comarcal de Solsona, 1990. pp. 62-63 i fig. pp. 22.

Watson Al-Hamdani, 1990

Watson Al-Hamdani, Betty: "Interpretació d'un antic fresc de Sant Quirze de Pedret", *L'Erol*, 31, 1990, pp. 31-38.

Barroso-Morín, 1992

Barroso Cabrera, Rafael; Morín de Pablos, Jorge: "Nuevas observaciones sobre la decoración pictórica mozárabe de la iglesia de San Quirico de Pedret (Berga, Barcelona)", *Boletín de Arqueología Medieval*, 1992, nº6, pp. 171-184.

Dodwell, 1993

Dodwell, C. R.: *Artes pictòriques en Occidente, 800-1200*, Madrid: Cátedra, 1995 (1ªed en anglès: *The Pictorial Arts of the West*, 1993), espec. pp. 338-339.

Carbonell, 1994

Carbonell i Esteller, Eduard: "La pintura mural i sobre taula", a: *Catalunya Romànica, I. (Introducció a l'estudi de l'art romànic català-Fons d'art romànic català del Museu Nacional d'Art de Catalunya)*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1994. pp. 110-119, espec. pp. 114-117.

Barral, 1998

Barral i Altet, Xavier: "Pintura preromànica i romànica", a: *"Pintura Antigua i Medieval". Art de Catalunya. Ars Cataloniae*, vol. 8. Barcelona: L'Isard, 1998, pp.86-133, espec. pp. 98 i 100.

Davis-Weyer, 1998

Davis-Weyer, Caecilia: "Pittura, secoli 6°-10°", a: *Enciclopedia dell'Arte Medievale*, IX. Roma: Enc. Italiana, 1998, pp. 447-466, espec. 448.

Guardia, 1999

Guardia, Milagros: "Funcions i usos de les imatges en la "Catalunya" carolíngia", a: *Catalunya a l'època carolíngia. Art i cultura abans del romànic (segles IX i X)*. Barcelona: MNAC, 1999 (desembre), pp. 201-205, espec. pp. 204.

Mancho, 1999

Mancho, Carles: "Tradicions iconogràfiques i formals en la pintura pre-romànica", a: *Del Romà al Romànic. Història i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV-X*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1999, pp. 423-430, espec. pp. 425-426.

Apèndix: Pintures Terrassa

Vintró, 1895

Vintró, Juli: "Pintures murals á S. Pere de Tarrassa", *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, any V, abril-juny 1895, nº 17, pp. 108-110.

Gudiol, 1931

Gudiol i Cunill, Josep: *Nocions d'Arqueologia Sagrada*. 2 vols. Barcelona: Josep Porté Llibreter, 1931 (1ª ed. 1902), pp. 300.

PiC, 1927-1931b

Puig i Cadafalch, Josep: "Les pintures del segle VIè de la catedral d'Egara (Terrassa)", *Anuari IEC*, 1927-31, VIII, pp. 140-149.

Kuhn, 1928

Kuhn, Charles L.: "Notes On Some Spanish Frescos", *Art Studies*, 6, 1928, pp. 123-134, espec. 123-125.

Kuhn, 1930

Kuhn, Charles L.: "Monuments Earlier than the Twelfth Century", a: *Romanesque Mural Painting of Catalonia*. Cambridge (Massachussets): Harvard University Press, 1930. pp. 3-18

Post, I

Post, Chandler Ratfon: *A History of Spanish Painting*, I. Cambridge (Massachussets): Harvard Univ. Press, 1930, 30-31.

PiC, 1931

Puig i Cadafalch, Josep: "Les peintures du VIe siècle de la cathédrale d'Egara", *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions & Belles-Lettres*, 1931, pp. 154-162.

PiC, 1932

Puig i Cadafalch, Josep: "Les pintures del segle VIè de la catedral d'Egara (Terrassa) a Catalunya", *Butlletí dels Museus d'Art de Barcelona*, nº 11, vol. II, abril 1932, pp. 97-105 (Trad.: de "Les peintures du VIe siècle de la cathédrale d'Egara", *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 1931, pp. 154-162.)

PiC, 1932b

Puig i Cadafalch, Josep: "Les pintures del segle VI è de la Catedral d'Egara (Terrassa) a Catalunya", *Arxiu del Centre Excursionista de Terrassa*, any XIV, 2ªep., novembre-desembre de 1932, nº 80, pp. 86-91, figs. 1-5.

PiC, 1936

Puig i Cadafalch, Josep: *La seu visigòtica d'Egara*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1936, pp. 45-58.

Leclercq, 1938

Leclercq, Henri: "Peinture", a: *Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne et de Liturgie*, XIII, 2. París: Letouzay et Ané, 1938, cols. 2961-3004, espec. 3001-3004.

Pi de la Serra, 1942

Pi de la Serra, Francisco: "Las pinturas del ábside de Santa María", *Tarrasa*, lunes 7 de diciembre de 1942, año IV, nº297. Pàgs. centrals. s/n.

PiC, 1943

Puig i Cadafalch, Josep: "Les peintures de la Cathédrale Notre-Dame d'Egara", *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions & Belles-Lettres*, 1943, pp. 396-404.

PiC, 1947

Puig i Cadafalch, Josep: "De la pintura romana a la romànica catalana. Esbós de la introducció al seu estudi.", *Orientalia Christiana Periodica*, XIII, 1947 (*Miscellanea Guillaume de Jerphanion*, I), pp. 636-647.

PiC, 1948

Puig i Cadafalch, Josep: *Noves descobertes a la Catedral d'Egara. La catedral primitiva. La catedral visigòtica. Les pintures de la segona catedral*. Barcelona: I.E.C., 1948 (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, IX), 26-33.

Pijoan, 1948

Pijoan, Josep: *Monumenta Cataloniae, vol. IV, "Les Pintures murals romàniques de Catalunya"*. Barcelona: Ed. Alpha, 1948, espec. pp. 43-49.

Cook-Gudiol, 1950

Cook, Walter William Spencer; Gudiol, José: "Pinturas arcaicas", a: *Ars Hispaniæ. I, "Pintura e Imagineria Románicas*. Madrid: Plus Ultra; 1950, pp. 21-29, figs. 1-8.

Junta de Museos, 1950

Junta Municipal de Museos: *Las iglesias de San Pedro de Tarrasa. Antigua sede episcopal de Egara*. Tarrasa: 1950 (3ªed., XV centenario de la sede episcopal de Egara).

Junyent, 1955-1956

Junyent, Eduard: "Las Iglesias de la antigua sede de Egara", *Ampurias*, XVII-XVIII, 1955-56, pp. 79-96, espec. 128.

Grabar-Nordenfalk, 1957

Grabar, André-Nordenfalk, Carl: *Le Haut Moyen Âge, du quatrième au onzième siècle*. Ginebra: Skira, 1957 (Les grands siècles de la peinture), pp. 62-65.

Gaillard, 1959

Gaillard, Georges: "Églises de l'ancien évêché d'Égara, en Catalogne", *Bulletin de la Société Nationale des Antiquaires de France*, 1959, séance du 22 Avril, pp. 101-108.

Ainaud, 1959

Ainaud de Lasarte, Joan: "Terrassa. Les églises d'Égara", a: *Congrès Archéologique de France: "Catalogne"*, CXVII session, 1959. París: Société Française d'Archéologie, 1959. pp. 189-198.

Junta de Museos, 1963

Junta Municipal de Museos: *Las Iglesias de San Pedro de Tarrasa, antigua sede episcopal de Egara*. Tarrasa: 1963. (5ª ed, revisada i actualitzada).

Christe, 1969

Christe, Yves: Les Grands Portails Romains. Études sur l'iconologie des théophanies romanes. Ginebra: Droz, 1969, pp. 68-70.

Barral, 1974

Barral i Altet, Xavier: "Peinture murale romaine et médiévale en Catalogne avant l'an mil.", a: Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa, [5], 1974, pp. 141-152 +11 fig, espec. pp. 148-152.

Alcolea-Sureda, 1975

Alcolea, Santiago; Sureda, Joan: *El romànic català. Pintura*. Barcelona: Juventut, 1975 (col. Vulpellac, 1), pp. 6, 81-4, 88, 166-170, VII (nº 18), XV-XVI (nº66), XIV (nº 54), XXIV-XXV (nº 108).

Ainaud, 1976

Ainaud de Lasarte, Joan: *Los templos visigótico-románicos de Tarrasa. Monumento Nacional*. Madrid: Editora Nacional, 1976.

Yarza, 1979

Yarza Luaces, Joaquín: *Arte y Arquitectura en España, 500-1250*. Madrid: Cátedra, 1990 (6ª ed) (1ª ed. 1979), pp. 66 i 107-108.

Cook-Gudiol, 1980

Cook, Walter William Spencer; Gudiol, Josep: "Pinturas arcaicas", a: *Ars Hispaniæ. I, "Pintura e Imagineria Románicas*. Madrid: Plus Ultra; 1980, pp. 17-24, figs. 1-10.

Yarza, 1980

Yarza Luaces, Joaquín: "Asturias y la Marca Hispánica (siglo IX)", a: *Historia del Arte Hispánico. II, La Edad Media*. Madrid: Alhambra, 1988 (1a ed. 1980), pp. 23-38, espec. pp. 38.

Barral, 1981

Barral i Altet, Xavier: *L'art pre-romànic a Catalunya. Segles IX-X*. Barcelona: Ed. 62, 1981, espec., pp. 129-134.

Junta de Museus, 1982

Junta Municipal de Museus de Terrassa: *Les esglésies de Sant Pere de Terrassa. Antiga seu episcopal d'Egara (Monument Nacional)*. Terrassa: 1982.(7ªed)

Barral, 1984

Barral i Altet, Xavier: "El arte prerrománico", a: *Arte Catalán 'Estado de la Cuestión' (V Congreso del CEHA, Barcelona, 1984)*. Barcelona: Diputació de Barcelona, 1984, pp. 68.

Ainaud, 1989

Ainaud de Lasarte, Joan: *La pintura catalana. La Fascinació del Romànic*. Ginebra: Skira-Carrogigio, 1989, pp. 33-35.

Ainaud, 1990

Ainaud de Lasarte, Joan: *Les esglésies de Sant Pere. Terrassa*. Terrassa: Ajuntament de Terrassa, 1990 (2ªed. augmentada) (1ª Ed.: 1976), espec. pp. 63 i ss.

Ferran, 1990

Ferran i Gómez, Domenech: *Les esglésies de Sant Pere Terrassa*. Terrassa: IMCET, [D.L. 1990]

Guardia, 1992

Guardia Pons, Milagros: "La pintura mural pre-romànica de les esglésies de Sant Pere de Terrassa. Noves propostes d'estudi", a: *Simposi Internacional sobre les Esglésies de Sant Pere de Terrassa (20, 21 i 22 de novembre de 1991)*. Actes. Terrassa: Centre d'Estudis Històrics de Terrassa, 1992. pp. 153-160

Carbonell, 1994

Carbonell i Esteller, Eduard: "La pintura mural i sobre taula", a: *Catalunya Romànica, I. (Introducció a l'estudi de l'art romànic català-Fons d'art romànic català del Museu Nacional d'Art de Catalunya)*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1994. pp. 110-119, espec. 114-116.

Skubiszewski, 1995

Skubiszewski, Piotr: "L'arte europea dal VI al IX secolo", a: *Storia Universale dell'Arte, III. La Civiltà dell'Occidente* (Dir.) Enrico Castelnuovo. Torí: UTET, 1995, espec. pp. 278-279.

Barral, 1998

Barral i Altet, Xavier: "Pintura preromànica i romànica", a: *"Pintura Antigua i Medieval"*. *Art de Catalunya. Ars Cataloniae*, vol. 8. Barcelona: L'Isard, 1998, pp.86-133, espec. 98-99.

Davis-Weyer, 1998

Davis-Weyer, Caecilia: "Pittura, secoli 6º-10º", a: *Enciclopedia dell'Arte Medievale*, IX. Roma: Enc. Italiana, 1998, pp. 447-466, espec. 448.

Mancho, 1999

Mancho, Carles: "Tradicions iconogràfiques i formals en la pintura pre-romànica", a: *Del Romà al Romànic. Història, Art i Cultura de la Tarraconense Mediterrània entre els segles IV i X*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1999, pp. 423-430.

Pintura a Santa Maria***Peregrina, 1991***

Peregrina i Pedrola, Neus: "Les esglésies episcopals de Santa Maria, Sant Pere i Sant Miquel de Terrassa [Pintura absis de Santa Maria]", a: *Catalunya Romànica, XVIII (El Vallès Occidental-El Vallès Oriental)*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1991. pp. 257-259.

Pintura a Sant Miquel***Grabar, 1945***

Grabar, André: "Une fresque visigothique et l'iconographie du silence", a: *L'art de la fin de l'Antiquité et du Moyen Âge*. París: Collège de France, 1968, vol. I, pp. 583-588, 4 fig., pl. 141c (, a: *Cahiers Archéologiques*, I, 1945).

Bibliografia

Bibliografia

Abad, 1982

Abad Casal, Lorenzo: *La pintura romana en España*. 2 vols. Madrid: Univ. de Alicante-Univ. de Sevilla, 1982 [Tesi doctoral, 1979].

Abadal, 1909

Abadal i de Vinyals, Ramon d': "Nova pintura mural romànica", *Gazeta Montanyesa, surt els dimecres y dissabtes*. Vich, dissapte, 28 dagost de 1909, nº 387.

Abadal, 1927

Abadal i de Vinyals, Ramon d': "El pseudo-arquebisbe de Tarragona Cesari i les preteses butlles de Santa Cecília", *La Paraula Cristiana*, VI-34, Barcelona, 1927, pp. 316-348.

[Extret de: Abadal i de Vinyals, Ramon d': "L'abat Cesari, fundador de Santa Cecília de Montserrat i pretès arquebisbe de Tarragona. La falsa butlla de Santa Cecília", a: *Dels Visigots als Catalans, 2. La formació de la Catalunya independent*. (Ed.) J. Sobrequés. Barcelona: Ed. 62, 1986 (3ªed) (Col. estudis i documents, 14). pp. 25-56].

Abadal, 1926-1950

Abadal i de Vinyals, Ramon d': *Catalunya Carolíngia, vol. II. Els diplomes carolingis a Catalunya, 1ªpart*. Barcelona: IEC, 1926-1950 (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, II).

Abadal, 1949

Abadal i de Vinyals, Ramon d': *La batalla del Adopcionismo en la desintegración de la Iglesia visigoda*. Discurso leído en la recepción de D.... en la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona. Contestación del Académico numerario Dr. D. José M. Millás y Vallicrosa. Barcelona: 1949.

Abadal, 1952

Abadal i de Vinyals, Ramon d': *Catalunya Carolíngia, vol. II. Els diplomes carolingis a Catalunya, 2ªpart*. Barcelona: IEC, 1952 (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, II).

Abadal, 1961

Abadal i de Vinyals, Ramon d': *Els primers comtes catalans*. Barcelona: Ed. Vicens Vives-Predeusa, d.l. 1961 (Història de Catalunya. Biografies Catalanes, 1)(Reedició Barcelona: El Observador, 1991).

Abadal, 1986

Abadal i de Vinyals, Ramon d': *Catalunya Carolíngia, vol. I. El domini carolingi a Catalunya, 1ª part.* (Ed.) Jaume Sobrequés. Barcelona: IEC, 1986 (Memòries de la secció històrico-arqueològica, XXXV).

Abadal-Font, 1999

Abadal, Ramón d' (†); Font y Rius, José María: "El régimen político carolingio", a: *Historia de España Menéndez Pidal, VII. La España cristiana de los siglos VIII al XI, vol. II. Los núcleos pirenaicos (718-1035) Navarra, Aragón, Cataluña.* (Dir.) J. M. Jover Zamora. Madrid: Espasa-Calpe, 1999, pp. 425-574.

Acta Sanctorum

Acta Sanctorum. 13 vols. Anvers: Petrum Ioannem Vandes Plasche, 1765-1884.

Adell, 1987

Adell, Joan-Albert: "Sant Cristòfol de Campdevàrol [Arquitectura]", a: *Catalunya Romànica, X (el Ripollès).* Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1987, pp. 75-76.

Adell-Riu, 1998

Adell, Joan-Albert; Riu, Eduard: "Sant Pere de Rodes [Arquitectura]", a: *Catalunya Romànica, XXVII (Visió de síntesi-Restauracions i noves troballes-Bibliografia-Índexs generals).* Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1998, pp. 148-156.

Age, 1979

Age of Spirituality. Late Antique and Early Christian Art, third to seventh Century. (cat. exp.). Nova York: The Metropolitan Museum of Art, 1979.

Ainaud, 1959

Ainaud, Joan: "Terrassa. Les églises d'Égara", a: *Congrès Archéologique de France "Catalogne", CXVII* sessió, 1959. París: Société Française d'Archéologie, 1959, pp. 189-198.

Ainaud, 1970

Ainaud, Joan: "Aportación de Abadal al mundo de las artes y de su historia", *Destino*, nº1686, 24 gener 1970 (especial "Ramon d'Abadal i de Vinyals"), pp. 9.

Ainaud, 1973

Ainaud, Joan: *Art romànic. Guia.* Barcelona: [Ajuntament], 1973.

Ainaud, 1976

Ainaud, Joan: *Los templos visigótico-románicos de Tarrasa. Monumento Nacional,* Madrid: Ed. Nacional, 1976. (1ª ed.).

Ainaud, 1989

Ainaud, Joan: *La pintura catalana. La Fascinació del Romànic.* Ginebra: Skira-Carrogio, 1989.

Ainaud, 1990

Ainud de Lasarte, Joan: *Les esglésies de Sant Pere. Terrassa.* Terrassa: Ajuntament de Terrassa, 1990. (2ª ed. augmentada).

Al-Hamdani, 1972-1973

Al-Hamdani, Betty: "Los frescos del ábside principal de San Quirze de Pedret", *Anuario de Estudios Medievales*, 8, 1972-1973, pp. 405-461.

Alavedra, 1978

Alavedra i Invers, Salvador: *Les obres de restauració de l'Església Parroquial de Sant Pere de Terrassa a finals del segle XIX*. Terrassa: Joan Morral, 1978.

Alavedra, 1992

Alavedra i Invers, Salvador: "Teules planes de tipus romà, teules aràbigues i teules aràbigues grafiades, a les cobertes de les esglésies de Sant Pere de Terrassa-Ègara", a: *Simposi Internacional sobre les Esglésies de Sant Pere de Terrassa (20, 21 i 22 de novembre de 1991)*. Actes. Terrassa: Arxiu Històric Comarcal de Terrassa, 1992, pp. 125-132.

Alcolea-Sureda, 1975

Alcolea, Santiago; Sureda, Joan: *El romànic català. Pintura*, Barcelona: Juventud, 1975 (col. Vulpellac, 1).

Alexander, 1978

Alexander, J. J. G.: *A Survey of Manuscripts Illuminated in the British Isles, I. Insular Manuscripts Sixth to the Ninth Century*. (Ed.) J. J. G. Alexander. Londres: Thames & Hudson, 1978.

Alfani, 2000

Alfani, Elena: *Santi, supplizi e storia nella pittura murale lombarda del XII secolo. La cappella di San Martino a Carugo. Mariano Comense*. Roma: Argos, 2000.

Almagro et alii, 1945

Almagro Basch, Martín; Serra Ràfols, José de C.; Colominas Roca, José: *Carta Arqueológica de España. Barcelona*. Madrid: CSIC-Inst. Diego Velázquez, 1945, espec. veu 'Tarrasa' pp. 205-212, làms. XV-XVI, figs. 28-9.

Alturo, 1996

Alturo Perucho, Jesús: "Les inventaires de livres en Catalogne du IXe au XIIe siècles", *Scriptorium*, L, 1996, n°2, pp. 370-379.

Amador de los Rios, 1877

Amador de los Rios, J.: *Monumentos Arquitectónicos de España. Iglesias de San Miguel de Linio y Palacio de Ramiro I, actualmente destinado a iglesia parroquial, bajo el nombre de Santa María de Naranco*. Madrid: 1877 (reeditada a Oviedo: 1988).

Ambròs, 1980

Ambròs i Monsonís, Jordi: "Les obres de restauració de l'antiga seu del bisbat d'Ègara", *Quaderns d'Estudis Medievals*, any 1, vol. 1, n° 2, novembre 1980, pp. 101-112.

Ambròs, 1982

Ambròs i Monsonís, Jordi: "Obres de restauració dels edificis de la seu de l'antic bisbat d'Ègara. Baptisteri de Sant Miquel", *Quaderns d'Estudis Medievals*, any 1, vol. 1, n° 8, juny 1982, pp. 491-507.

Ambròs, 1982b

Ambròs i Monsonís, Jordi: "Obres de restauració dels edificis de la seu de l'antic bisbat d'Ègara. Església de Santa Maria", *Quaderns d'Estudis Medievals*, any 1, vol. 1, nº 10, desembre 1982, 583-606.

Amich, 2000

Amich i Raurich, Narcís M.: *Els sarcòfags romans i paleocristians de Sant Feliu de Girona*. Girona: Ajuntament de Girona-Institut d'Estudis Gironins, 2000 (col·lecció patrimoni cultural, 1).

Anglada-Pladevall-Casa-Adell, 1987

Anglada i Bayés, Manuel; Pladevall i Font, Antoni; Casas, Mª Lluïsa; Adell, Joan-Albert: "Sant Cristòfol de Campdevàrol", a: *Catalunya Romànica, X (el Ripollès)*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1987, pp. 75-76.

Aquilué et alii, 1991

Aquilué, Xavier; Dupré, Xavier; Massó, Jaume; Ruiz de Arbulo, Joaquín: *Tarraco. Guia Arqueològica*. Tarragona: El Mèdol, 1991.

Aranegui, 1998

Aranegui Gascó, Carmen: "Els ibers a través de les seves imatges" a: *Els ibers.Prínceps d'Occident*. (cat. exp.) Barcelona: Fund. La Caixa, 1998, 175-187.

Arcor, 2001

Arcor (Taller-Estudi Conservació i Restauració de Pintura): *Sant Miquel de Terrassa. Documentació de l'obra i de la restauració (juny-juliol de 2001)*. Informe inèdit dipositat a l'Oficina del Pla Director de les Esglésies de Sant Pere de Terrassa. [II vol. Reportatge Fotogràfic; III vol. Pintures murals de l'església de Sant Miquel de Terrassa. Estat de conservació actual. Juliol 2001].

Arias, 1993

Arias Páramo, Lorenzo: "La Pintura Mural y Artes Suntuarias: La Pintura Mural Asturiana de los Siglos IX y X", a: *Orígenes. Arte y Cultura en Asturias. Siglos VII-XV*. s/l: Orígenes y Lunweg Ed., [1993]. capítol XI, pp. 217-232.

Arias, 1993b

Arias Páramo, Lorenzo: *Prerrománico asturiano. Arte de la monarquía asturiana*. Oviedo: Trea, 1993.

Arias, 1996

Arias Páramo, Lorenzo: *Santa María del Naranco. San Miguel de Liño*. Oviedo: Trea, 1996 (Arte prerrománico asturiano).

Arias, 1997

Arias Páramo, Lorenzo: *San Julián de los Prados*. Oviedo: Trea, 1997 (Arte prerrománico asturiano).

Arias, 1998

Arias Páramo, Lorenzo: *La Cámara Santa de la catedral de Oviedo*. Oviedo: Trea, 1998 (Arte prerrománico asturiano).

Arias, 1999

Arias Páramo, Lorenzo: *La pintura mural en el Reino de Asturias en los siglos IX y X*. Oviedo: Libr. Cervantes, 1999.

Arnella, 1614

Arnella, Joan (1570-1639): *Grandeses i Antiguitats d'Egara-Terrassa*. (Biografia, comentaris i revisió) Salvador Cardús. Terrassa: Tallers Graf. Joan Morral, 1973.

Art of Medieval Spain

The Art of Medieval Spain. a. d. 500-1200. (cat. exp.) Nova York: Metropolitan Museum of Art, 1993.

Atlas, 1995

Atlas Archéologiques de la France. Les premiers monuments chrétiens de la France, 1. Sud-Est et Corse. (Dir.) Noël Duval. París: Piccard, 1995.

Atlas, 1996

Atlas Archéologiques de la France. Les premiers monuments chrétiens de la France, 2. Sud-Ouest et Centre. (Dir.) Noël Duval. París: Piccard, 1996.

BHL

Bibliotheca Hagiographica Latina. Antiquæ et Mediæ Ætatis. 3 vols. Brussel·les: Soc. Bollandiste, 1898-1901.

Baldwin, 1971

Baldwin Smith, E.: *The Dome. A Study of the History of Ideas*. Princeton (New Jersey): Princeton Univ. Press, 1971.

Bango, 1985

Bango Torviso, Isidro G.: "L'«Ordo Gotorum» et sa survivance dans l'Espagne du Haut Moyen Âge", *Revue de l'Art*, 70, 1985, pp. 9-20.

Bango, 1999

Bango Torviso, Isidro G.: "El crepuscle de l'antiguitat. Art i arquitectura a l'alta edat mitjana hispànica", a: *Catalunya a l'època carolíngia. Art i cultura abans del romànic [segles IX i X]*, (cat. exp.). Barcelona: MNAC-Diputació de Barcelona, 1999 pp. 175-180.

Bango, 2001

Bango Torvisso, Isidro G.: *Summa Artis. Historia General del Arte, VIII-II. Arte prerrománico hispano. El arte en la España cristiana de los siglos VI al XI*. Madrid: Espasa-Calpe, 2001.

Banks, 1980

Banks, Ph.: *The Topography of the City of Barcelona, and its Urban Context in Eastern Catalonia, from the Third to the Twelfth Centuries*, 5 vols. Ph. D. Tesis: Univ. of Nottingham, 1980. Inèdita.

Banks, 1984

Banks, Ph.: "The Roman Inheritance and Topographical Transitions in Early Medieval Barcelona", *Papers in Iberian Archaeology*. Oxford: BAR International Series, 1984, nº 193 (2 vols). vol. II, pp. 600-634.

Baraut, 1978

Baraut, Cebrià: "Les actes de consagració d'esglésies del bisbat d'Urgell (segles IX-XII)", *Urgellia*, 1, 1978, pp. 9-182.

Barral, 1971

Barral i Altet, Xavier: "Les mosaïques de l'ancien siège épiscopal d'Egara (Terrassa) en Catalogne" a: "*La mosaïque gréco-romaine, II*". *Ile Colloque Int. pour l'Étude de la Mosaïque Antique (Vienne, 30 agost-4 setembre 1971)*. París: Piccard-CNRS, 1971, pp.241-258, pl.,XCIII-CII.

Barral, 1974

Barral i Altet, Xavier: "Peinture murale romaine et médiévale en Catalogne avant l'an mil", *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, [5], 1974, pp. 141-152.

Barral, 1975

Barral i Altet, Xavier: "Le décor en stuc, aux XIe et XIIe siècles, Catalogne et Roussillon", *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, nº6, juny 1975, pp. 116-123.

Barral, 1975b

Barral i Altet, Xavier: "Les mosaïques de l'ancien siège épiscopal d'Egara (Terrassa) en Catalogne" a: "*La mosaïque gréco-romaine II*", *Actes du Ile colloque international pour l'étude de la mosaïque antique*. Viena del Delfinat, 1971. París: 1975, pp. 241-258, làms. XCIII-CII.

Barral, 1978

Barral i Altet, Xavier: *Les mosaïques romaines et médiévales de la Regio Laietana (Barcelone et ses environs)*. Barcelona: Univ. de Barcelona, Institut. de Arqueologia y Prehistoria, 1978 (Publicaciones eventuales, nº 29).

Barral, 1980

Barral i Altet, Xavier: *Les pintures murals romàniques d'Olerdola, Calafell, Marmellar i Matadars (Estudi sobre la pintura mural del segle XI a Catalunya)*. Barcelona: artestudi, 1980 (art romànic n. 11).

Barral, 1981

Barral i Altet, Xavier: *L'art pre-romànic a Catalunya. Segles IX-X*. Barcelona: Ed. 62, 1981.

Barral, 1984

Barral i Altet, Xavier: "El arte prerrománico", a: *Arte Catalán 'Estado de la Cuestión'* (V Congreso del CEHA, Barcelona, 1984). Barcelona: Diputació de Barcelona, [1984], pp. 61-72.

Barral, 1987

Barral i Altet, Xavier: "930-1030: L'aube des temps nouveaux? histoire et archéologie monumentale", a: *Le paysage monumental de la France autour de l'an Mil*. (Dir.) X. Barral. París: Piccard, 1987, pp. 9-61.

Barral, 1992

Barral i Altet, Xavier: "Algunes etapes historiogràfiques: obertura de recerca", a: *Simposi Internacional sobre les Esglésies de Sant Pere de Terrassa (20, 21 i 22 de novembre de 1991) Actes*, Terrassa: CEHT-AHCT, 1992, pp. 145-146.

Barral, 1994

Barral i Altet, Xavier: "El Museu Nacional d'Art de Catalunya i l'art romànic català. Història d'una gran col·lecció" a: *Catalunya Romànica, I. (Introducció a l'estudi de l'art romànic català-Fons d'art romànic català del Museu Nacional d'Art de Catalunya)*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1994, pp. 195-234.

Barral, 1999

Barral i Altet, Xavier: "El paisaje monumental y las artes", a: *Historia de España Menéndez Pidal, VII. La España cristiana de los siglos VIII al XI, vol. II. Los núcleos pirenaicos (718-1035) Navarra, Aragón, Cataluña*, (Dir) J. M. Jover Zamora. Madrid: Espasa Calpe, 1999, pp. 797-878.

Barral, 1999b

Barral, Xavier: *Josep Pijoan. Del salvament del patrimoni artístic català a la història general de l'art*. Barcelona: IEC-Secció Històrico-arqueològica, 1999.

Barroso-Morín, 1992

Barroso Cabrera, Rafael; Morín de Pablos, Jorge: "Nuevas observaciones sobre la decoración pictórica mozárabe de la iglesia de San Quirico de Pedret (Berga, Barcelona)", *Boletín de Arqueología Medieval*, 1992, nº6, pp. 171-184.

Baschet, 1991

Baschet, Jérôme: *Lieu Sacré, lieu d'images. Les fresques de Bominaco (Abruzzes, 1263). Thèmes, parcours, fonctions*. París-Roma: École Française de Rome, 1991 (Images à l'appui, 5).

Baschet, 1993

Baschet, Jérôme: *Les justices de l'au-delà. les représentations de l'enfer en France et en Italie (XIIe–XIVe siècle)*. Roma: École Française, 1993 (Bibliothèque des écoles françaises d'Athènes et de Rome, 279).

Beer, 1909-1910

Beer, Rudolph: "Los manuscritos del monastir de Santa María de Ripoll", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 1909, nº 36, pp. 137-170; 1909, nº37, pp. 230-278; 1910, nº 38, pp. 299-320; 1910, nº39, pp. 329-365; 1910, nº 40, pp. 492-520.

Belting, 1962

Belting, Hans: *Die Basilica dei SS. Martiri in Cimitile und ihr frühmittelalterliche Freskenzyklus*. Wiesbaden: 1962.

Belting, 1976

Belting, Hans, "I mosaici dell'Aula Leonina come testimonianza della prima 'renovatio' nell'arte medievale di Roma", a: *Roma e l'età carolingia. Atti delle giornate di studio 3-8 maggio 1976*. Roma: Istituto di storia dell'arte dell'Università di Roma, 1976, pp. 167-182, figs. 173-185.

Belting, 1978

Belting, Hans: "Die beiden Palastaulen Leos III. im Lateran und die Entstehung einer päpstlichen Programmkunst", *Frühmittelalterliche Studien*, 12, 1978, pp. 55-83, pl. I-X.

Belting-Ihm, 1989

Belting-Ihm, Christa: "Theophanic Images of Divine Majesty in Early Medieval Italian Church Décoration", a: *Italian Church Decoration of the Middle Ages and Early Renaissance. Functions, Forms and Regional Traditions*. (Ed.) W. Tronzo. Bolonya: Nuova Alfa Ed., 1989, pp. 43-59.

Beltrán, 2001

De Barcino a Barcinona (siglos I-VII). Los restos arqueológicos de la plaza del rey de Barcelona. (Dir.) Julia Beltrán de Heredia Bercero. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 2001.

Beltrán-Nicolau, 1999

Beltrán de Heredia, Júlia; Nicolau, Antoni: "Barcelona. Topografia dels espais de poder a l'època carolíngia. El conjunt episcopal i la residència comtal", a: *Catalunya a l'època carolíngia. Art i cultura abans del romànic (segles IX i X)*. Barcelona: MNAC-Diputació de Barcelona, 1999, pp. 100-106.

Bergman, 1972

Bergman, Robert Paul: *The Salerno Ivories*. Ann Arbor: UMI, 1972 (disert. PhD).

Bergman, 1980

Bergman, Robert Paul: *The Salerno Ivories. Ars Sacra from Medieval Amalfi*. Cambridge (Massachusetts)-Londres: Harvard Univ. Press, 1980.

Bertelli, 1983

Bertelli, Carlo: "Traccia allo studio delle fondazioni medievali dell'arte italiana", a: *Storia dell'Arte Italiana, II. Del Medioevo al Novecento, I. Del Medioevo al Quattrocento*. Torí: Einaudi, 1983. pp. 5-163.

Bertelli, 1988

Bertelli, Carlo: *Gli affreschi nella torre di Torba*. Milà: Electa, 1988 (I quaderni del FAI).

Bertelli, 1994

Bertelli, Carlo: "Introduzione alla pittura in Italia dalla fine del VI secolo alla fine del XII", a: *La pittura in Italia. L'Altomedioevo*. Milà: Electa, 1994. pp. 11-22.

Bianchi Bandinelli, 1981

Bianchi Bandinelli, Ranuccio: *Del Helenismo a la Edad Media*. Madrid: Akal, 1981 (Akal Universitaria. Serie: Historia Antigua, 11).

Bibliotheca Sanctorum

Bibliotheca Sanctorum. XII vols. Roma: Città Nuova Edit., 1961-1970.

Biddle-Kjølbye, 1990a

Biddle, Martin; Kjølbye-Biddle, Birthe: "Painted Wall Plaster from the Old and New Minsters in Winchester", a: *Early Medieval Wall Painting and Painted Sculpture in England (Based on the Proceedings of a Symposium at the Courtauld Institute of Art, February 1985)*, Sharon Cather, David Park, Paul Williamson (Eds.), Oxford: 1990 (BAR British Series, 216), pp. 41-44.

Biddle-Kjølbye, 1990b

Biddle, Martin; Kjølbye-Biddle, Birthe: "The dating of the New Minster wall painting", a: *Early Medieval Wall Painting and Painted Sculpture in England (Based on the Proceedings of a Symposium at the Courtauld Institute of Art, February 1985)*, Sharon Cather, David Park, Paul Williamson (Eds.), Oxford: 1990 (BAR British Series, 216), pp. 45-63.

Boí, 2000

Boí, Burgal, Pedret, Taüll. *Imitació o interpretació contemporània de la pintura mural romànica catalana. I Taula Rodona*, Barcelona: IEC, 2000.

Bolòs-Hurtado, 1998

Bolòs, Jordi; Hurtado, Víctor: *Atlas del Comtat de Besalú (785-988)*. Barcelona: Rafael Dalmau Ed., 1998 (Atlas dels comtats de la Catalunya Carolíngia).

Bolòs-Hurtado, 1999

Bolòs, Jordi; Hurtado, Víctor: *Atlas dels Comtats d'Empúries i Peralada (780-991)*. Barcelona: Rafael Dalmau Ed., 1999 (Atlas dels comtats de la Catalunya Carolíngia).

Bolòs-Hurtado, 2000

Bolòs, Jordi; Hurtado, Víctor: *Atlas del Comtat de Girona (785-993)*. Barcelona: Rafael Dalmau Ed., 2000 (Atlas dels comtats de la Catalunya Carolíngia).

Bolòs-Hurtado, 2001

Bolòs, Jordi; Hurtado, Víctor: *Atlas del Comtat d'Osona (798-993)*. Barcelona: Rafael Dalmau Ed., 2001 (Atlas dels comtats de la Catalunya carolíngia).

Bonnassie, 1979

Bonnassie, Pierre: *Catalunya Mil anys enrera. Creixement econòmic i adveniment del feudalisme a Catalunya, de mitjan segle X al final del segle XI. Vol. I, Economia i societat pre-feudal*. Barcelona: Ed. 62, 1979 (1ª en francès, 1975-1976).

Bonnet-Beltrán, 2000

Bonnet, Charles; Beltrán de Heredia, Julia: "Nuevas intervenciones arqueológicas en el Museo de Historia de la Ciudad: una iglesia de época visigótica en el grupo episcopal de Barcelona", a: *Vº Reunión d'Arqueologia Cristiana Hispànica (Cartagena, 1998)*, Barcelona: IEC, 2000, pp. 135-144.

Bonnet-Beltrán, 2000b

Bonnet, Charles; Beltrán de Heredia, Julia: "El primer grupo episcopal de Barcelona", a: *Sedes Regiæ* (ann. 400-800). (Eds.) Gisela Ripoll, Josep M. Gurt. Barcelona: Reial Acadèmia de Bones Lletres, 2000, pp. 467-490.

Bonnet-Beltrán, 2001

Bonnet, Charles; Beltrán de Heredia, Julia: "Origen y evolución del conjunto episcopal de *Barcino*: de los primeros tiempos cristianos a la época visigótica", a: *De Barcino a Barcinona (siglos I-VII). Los restos arqueológicos de la plaza del rey de Barcelona*. (Dir.) Julia Beltrán de Heredia Bercero. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 2001, pp. 74-93.

Borfo-Roca, 1987

Borfo, Antoni; Roca, Pere: "D'Ègara a Terrassa", a: *Història de Terrassa*, Terrassa: Ajuntament de Terrassa, 1987 (Col·lecció Papers de Ciutat, nº 1), pp. 125-194.

Borrás-García, 1978

Borrás Gualis, Gonzalo M.; García Guatas, Manuel: *La pintura románica de Aragón*. Saragossa: Caja de Ahorros Immaculada, 1978.

Bovini, 1971

Bovini, Giuseppe: "I mosaici dell'oratorio di S. Venanzio a Roma", *Corso di cultura sull'arte ravennate e bizantina*. Ravenna: xxxx, 1971, pp. 141-154.

Bouffard, 1974

Bouffard, Pierre: *Saint-Maurice d'Agaune. Trésor de l'Abbaye*. Ginebra: Ed. de Bonvent, 1974.

Bramon, 2000

Bramon, Dolors: *De quan érem o no musulmans. Textos del 713 al 1010 (continuació de l'obra de J. M. Millàs i Vallicrosa)*, Vic-Barcelona: Eumo Ed.-IEC, 2000 (col. Jaume Caresmar, 13).

British Academy, 1984-

The British Academy. Corpus of Anglo-Saxon Sculpture. (Ed.) R. Cramp, Oxford: 1984.

Cabestany, 1994

Cabestany i Fort, Joan F.: "La Capella de Santa Llúcia", *Lambard*, VI, 1991-1993, Barcelona: IEC, 1994, pp. 161-177.

Cadet, 2000

Cadet, E.: "Decors peints et enduits", a: *Archéologie et Architecture d'un site monastique, Ve-XXe siècles. 10 ans de recherches à l'abbaye Saint-Germain d'Auxerre.* Auxerre-París: Centre d'Études Médiévales-CTHS, 2000 (Mémoires de la section d'archéologie et d'histoire de l'art, vol. X), pp. 274-290.

Cahn, 1982

Cahn, Walter: *La Bible romane.* Fribourg-París: Ed. Vilo-Office du Livre, 1982.

Caillet, 1999

Caillet, Jean-Pierre: "Dalle origini al Medioevo maturo: La pittura preromanica e romanica" a: *La pittura in Europa. La pittura francese.* vol. I, Milà: Electa, 1999, pp. 25-58 (bibliografia, vol. III, pp. 987-989).

Calcani, 2001

Calcani, Giuliana: "La serie dei tondi da Adriano a Costantino", a: *Adriano e Costantino. Le due fasi dell'arco nella valle del Colosseo.* Milà: Electa, 2001, pp. 78-102.

Calzada, 1984

Calzada i Oliveras, Josep: "Unes pintures preromàniques a Sant Pere Desplà", a: *XXVIII Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos (Santa Coloma de Farners 22-3 octubre, 1983)* "Quaderns de la Selva", 1, 1984, pp. 71-79.

Camps-Lorés-Mancho, 1999

Camps, Jordi; Lorés, Immaculda; Mancho, Carles: "L'escultura preromànica", a: *Del Romà al Romànic. Història i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV-X.* Barcelona: Enc. Catalana, 1999, pp. 416-422.

Camps-Mancho, 1999

Camps i Sòria, Jordi; Mancho, Carles: "L'escultura a Catalunya als segles IX i X", a: *Catalunya a l'època carolíngia. Art i cultura abans del romànic [segles IX i X]*, (cat. exp.). Barcelona: MNAC-Diputació de Barcelona, 1999, pp. 215-218.

Camps-Ylla, 2001

Camps, Jordi; Ylla-Català, Gemma: "Puig i Cadafalch i l'estudi de la pintura", a: *Puig i Cadafalch i la col·lecció de pintura romànica del MNAC*, Barcelona: MNAC, 2001, pp. 33-35.

Canturri, 1979

Canturri, Pere: "L'església de Sant Cerni de Nagol i les seves pintures pre-romàniques", *Quaderns d'Estudis Andorrans*, 4, 1979, pp. 5-17.

Carabassa, 1992

Carabassa i Villanueva, Lluïsa: "Pintura", a: *Catalunya Romànica, XX. El Barcelonès; El Baix Llobregat; El Maresme*. Barcelona: Enc. Catalana, 1992, pp. 130-1.

Carbonell, 1981

Carbonell i Esteller, Eduard: *L'ornamentació en la pintura romànica catalana*. Barcelona: artestudi, 1981 (Materials, 2).

Carbonell, 1984

Carbonell i Esteller, Eduard: *La pintura mural romànica*. Barcelona: La Il·lar del Llibre-Els llibres de la frontera, 1984 (Coneguem Catalunya, 5).

Carbonell, 1994

Carbonell i Esteller, Eduard: "La pintura mural i sobre taula", a: *Catalunya Romànica, I. (Introducció a l'estudi de l'art romànic català-Fons d'art romànic català del Museu Nacional d'Art de Catalunya)*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1994. pp. 110-119.

Carr, 1978

Carr, Carolyn Kinder: *Aspects of the Iconography of Saint Peter in Medieval Art of Western Europe to the Early Thirteenth Century*. Ph. D., Case Western Reserve University, 1978. Ann Arbor (Michigan): UMI, 1978.

Carrion-Granados, 1995

Carrion i Masgrau, Ma. Immaculada; Granados i Garcia, Oriol: "Pintura figurada en una *domus* de Barcino", a: *I temi figurativi nella pittura parietale antica (IV sec. a. C.-IV sec. d. C.). Atti del VI Convegno Internazionale sulla Pittura Parietale Antica (Bologna, 20-23 settembre 1995)*. (Ed.) Daniela Scagliarini Corlàita. Bolonya: Univ. Press Bologna, [1995], pp. 179-181.

Cartulaire Saint-Calais, 1888

Cartulaire de l'Abbaye de Saint-Calais. (Ed.) abbé L. Froger. Mamers-Le Mans: G. Fleury et A. Dangin Impr.-Pellechat Libr. Ed., 1888.

Castelfranchi, 2000

Castelfranchi Vegas, Liana: "La lombardia ottoniana y Ariberto", a: *Año Mil. El Arte en Europa, 950-1050*. (Ed.) Liana Castelfranchi. Barcelona: Lunwerg, 2000, pp. 88-107.

Castellano, 1995

Castellano i Tresserra, Anna: "Sant Quirze de Pedret. Les fonts documentals", a: *Investigacions arqueològiques i històriques al Berguedà (II) "Sant Llorenç prop Bagà. Sant Quirze de Pedret"*. Barcelona: Diputació de Barcelona, 1995 (Quaderns Científics i Tècnics, 6), pp. 183-194.

Castellano-Vilamala, 1992

Castellano, Anna; Vilamala, Imma: "Les restauracions de les esglésies de Sant Pere de Terrassa. Les intervencions del servei de catalogació i conservació de monuments (1915-1951)", a: *II Simposi. "Actuacions en el patrimoni edificat: la restauració de l'arquitectura dels segles IX i X (Investigació històrica i disseny arquitectònic)"*. Barcelona-Berga, 10-11 de desembre de 1991. Barcelona: Diputació de Barcelona, 1992 (Quaderns científics i tècnics, 4), pp. 35-46.

Castellano-Vilamala, 1993

Castellano, Anna; Vilamala, Imma: *Les restauracions de les esglésies de Sant Pere de Terrassa*. Barcelona: Diputació de Barcelona, 1993 (Monografies, 3).

Castiñeiras, 1996

Castiñeiras González, Manuel Antonio: *El calendario medieval hispano. Textos e imágenes (siglos XI-XIV)*. [Salamanca]: Junta de Castilla y León, 1996.

Castiñeiras, 1997

Castiñeiras González, Manuel Antonio: "Mesi", a: *Enciclopedia dell'Arte Medievale*, VIII. Roma: Enciclopedia Italiana, 1997, pp. 325-335.

Castiñeiras, 1999

Castiñeiras González, Manuel Antonio: "La il·lustració de manuscrits a Catalunya i la seva relació amb centres europeus", a: *Catalunya a l'època carolíngia. Art i cultura abans del romànic [segles IX i X]*, (cat. exp.). Barcelona: MNAC-Diputació de Barcelona, 1999 pp. 249-254.

Castiñeiras, 1999b

Castiñeiras González, Manuel Antonio: "Ripoll i les relacions culturals i artístiques de la Catalunya altmedieval", a: *Del Romà al Romànic. Història i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV-X*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1999, pp. 435-442.

Castiñeiras-Guardia, en premsa

Castiñeiras, Manuel; Guardia, Milagros: "La pintura y la ilustración de manuscritos en el Románico pleno (1050-1150)", a: *El Románico*. Barcelona: Lunwerg, en premsa.

CatRom

Catalunya Romànica, 27 vols. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1985-1998.

Catalunya Carolíngia, 1999

Catalunya a l'època carolíngia. Art i cultura abans del romànic (segles IX i X), (Catàleg de l'exposició, Barcelona 16 desembre 1999/27 febrer 2000). Barcelona: Museu Nacional d'Art de Catalunya, 1999.

Christe, 1969

Christe, Yves: *Les grands portails romans. Études sur l'iconologie des théophanies romanes*. Ginebra: Libr. Droz, 1969 (Institut d'Histoire de la Faculté des lettres de Genève, 7).

Christe, 1982

Christe, Yves: "L'ange à l'encensoir devant l'autel des matyrs", *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, 13, 1982, pp. 187-200.

Church Decoration, 1989

Italian Church Decoration of the Middle Ages and Early Renaissance. Functions, Forms and Regional Traditions. (Ed. William Tronzo. Bolonya: Nuova Alfa Ed., 1989.

Cid, 1995

Cid Priego, Carlos: *Arte prerrománico de la monarquía asturiana*. Oviedo: GEA, 1995.

Ciudades, 1999

Ciudades del Siglo de Oro: Las vistas españolas de Anton Van den Wyngaerde. Madrid: El Viso, 1999

Cirici, 1945-1946

Cirici i Pellicer, Alexandre: "Contribución al estudio de las iglesias de Tarrasa", *Ampurias*, VII-VIII, 1945-1946, pp. 215-232 i VII làms.

Claussen-Exner, 1990

Claussen, Hilde; Exner, Mathias: "Abschlußbericht der Arbeitsgemeinschaft für frühmittelalterliche Wandmalerei", *Zeitschrift für Kunsttechnologie und Konservierung*, 4, 1990, pp. 261-290.

Collins, 1991

Collins, Roger: *La Europa de la Alta Edad Media, 300-1000*. Madrid: Akal, 2000 (1ª ed. en anglès 1991).

Cook-Gudiol, 1950

Cook, Walter William Spencer; Gudiol, José: *Ars Hispaniæ. I, "Pintura e Imagineria Románicas"*. Madrid: Plus Ultra, 1950.

Cook-Gudiol, 1980

Cook, Walter William Spencer; Gudiol, José: *Ars Hispaniæ. I, "Pintura e Imagineria Románicas"*. Madrid: Plus Ultra, 1980.

Corpus, I-XIII

Corpus della Scultura Altomedievale. Spoleto: Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, 1959-1993.

Cwi, 1983

Cwi, J. S.: "A Study in Carolingian Political Theology: The David Cycle at St. Johan, Müstair", a: *Riforma religiosa e Arti nell'epoca carolingia. Atti del XXIV Congresso Internazionale di Storia dell'Arte, 1*. (Ed.) Alfred A. Schmid. Bolonya: Ed. Clueb, 1983, pp. 117-127.

D'Alverny, 1957

D'Alverny, M.-T.: "Les anges et le jours", *Cahiers archéologiques*, 9, 1957, 271-300.

DACL

Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne et Liturgie. 15 toms en 30 vols. (Dir.) F. Cabrol. París: Letouzey et ané, 1907-1953.

Dalmases-José, 1986

Dalmases, Núria de; José i Pitarch, Antonio: *Història de l'Art Català, I. Els Inicis i l'Art Romànic, s. IX-XII*, Barcelona: Ed. 62, 1986.

Daniélou, 1963

Daniélou, Jean: "La typologie biblique traditionnelle dans la liturgie du moyen-age", a: *La Bibbia nell'Alto medioevo*, *Settimane di Studio del CISAM*, Spoleto: CISAM, 1963, pp. 141-161.

Davis-Weyer, 1987

Davis-Weyer, Caecilia: "Müstair, Milano e l'Italia carolingia", a: *Il millenio ambrosiano. Milano, una capitale da Ambrogio ai Carolingi*. (Ed.) Carlo Bertelli. Milà: Electa, 1987, pp. 202-237.

Davis-Weyer, 1998

Davis-Weyer, Caecilia: "Pittura, secoli 6°-10°", a: *Enciclopedia dell'Arte Medievale*, IX. Roma: Enc. Italiana, 1998, pp. 447-466.

Davy, 1999

Davy, Christian: *La peinture murale romane dans les Pays de la Loire. L'indicible et le ruban plissé*. Laval: Société d'archéologie et d'histoire de la Mayenne, 1999 (La Mayenne, Archéologie, Histoire. Supplement, 10).

Davy-Juhel-Paoletti, 1997

Davy, Christian; Juhel, Vincent; Paoletti, Gilbert: *Les peintures murales romanes de la vallée du Loir*, Vendôme: Ed. du Cherche-Lune, 1997.

Décor Géométrique

Le décor géométrique de la mosaïque romaine. Répertoire graphique et descriptif des compositions linéaires et isotropes. Paris: Piccard, 1985.

Delogu, 1994

Delogu, Paolo: "Geografia politica dell'Italia nell'Altomedioevo", a: *La pittura in Italia. L'altomedioevo*. Milà: Electa, 1994, pp. 327-334.

Demus, 1970

Demus, Otto: *La peinture murale romane*. Paris: Flammarion, 1970 (1^a ed. alemany, Munic: Hirmer Verl., 1968).

Demus, 1984

Demus, Otto: *The Mosaics of San Marco in Venice*, 4 vols. Xicago-Londres: The Univ. of Chicago Press, 1984.

Derpmann, 1974

Derpmann, Manfred: *Die Josephgeschichte. Auffassung und Darstellung im Mittelalter*. Düsseldorf: A. Henn Verl., 1974 (Beihefte zum "Mittellateinischen Jahrbuch" Herausgegeben von Karl Langosch, 13).

Deschamps, 1951

Deschamps, Paul: "Les peintures carolingiennes de Ternand (Rhône)", a: *Mélanges d'Histoire du Moyen Âge dédiés à la mémoire de Louis Halphen*. Paris: PUF, 1951, pp. 193-197.

Deschamps-Thibout, 1951

Deschamps, Paul; Thibout, Marc: *La peinture murale en France. Le haut moyen âge et l'époque romane*. Paris: Éditions d'Histoire de l'Art, Libr. Plon, 1951 (Col. Ars et Historia).

Deschamps-Thibout, 1953

Deschamps, Paul; Thibout, Marc: "A propos de nos plus anciennes peintures murales", *Bulletin Monumental*, CXI, oct-dec, 1953, pp. 369-398.

Dewald, 1930

Dewald, Ernest T.: *The Stuttgart Psalter. Biblia folio 23. Wuerttembergische Landesbibliothek, Stuttgart*. s/l: Dept. of Art and Archaeology of Princeton University, 1930.

DHEC

Diccionari d'història eclesiàstica de Catalunya. III vols. Barcelona: Claret, 2001.

Diago, 1603

Diago, Francisco: *Historia de los victoriosissimos antiguos condes de Barcelona. Dividida en tres libros. En la qual allende de lo mucho que de todos ellos y de su decendencia, hazañas, y conquistas se escriue, se trata tambien de la fundacion de la ciudad de Barcelona y de muchos successos y guerras suyas, y de sus Obispos y Santos, y de los Condes de Vrgel, Cerdaña, y Besalu, y de muchas otras cosas de Cathaluña*. Barcelona: casa Sebastian Comellas al Call, 1603.

Do Campo, 1543

Do Canpo, Florian: *Los quatro libros primeros dela Cronica general de España que recopila el maestro ... criado y cronista del Emperador Rey nuestro Señor pro mandado de su magestad cesarea*. Çamora: MDXLIII.

Dodwell, 1993

Dodwell, C. R.: *Artes pictóricas en Occidente, 800-1200*. Madrid: Cátedra, 1995 (2ªed. renovada) (Cuadernos de Arte Cátedra) (aparegut en anglès en 1993).

Dols, 1972

Dols Rusiñol, J.: "El maestro de Osormort", *D'Art*, 1, 1972, pp. 12-76.

Domènech, 1921

Domènech i Montaner, Lluís: "Centcelles. Baptisteri i *cellæ-memoriæ* de la primitiva església metropolitana de Tarragona". *Discursos llegits a la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, Barcelona: 1921 (edició corregida Barcelona: 1931).

Domínguez, 1987

Domínguez Perela, E.: *Capiteles hispánicos altomedievales*, IV vols. Madrid: Univ. Complutense, 1987 (Col. Tesis Doctorales, nº 40/87).

Dufrenne, 1965

Dufrenne, Suzy: "Les programmes iconographiques des coupoles dans les églises du monde byzantin et postbyzantin", *L'Information d'Histoire de l'Art*, any 10, nº 5, novembre-desembre, 1965, pp. 185-199.

Dupraz, 1961

Dupraz, Louis: *Les passions de S. Maurice d'Agaune. Essai sur l'historicité de la tradition et contribution à l'étude de l'armée prédioclétienne (260-186) et des canonisations tardives de la fin du IVe siècle*. Friburg: 1961 (Studia Friburgensia, n. s. 27).

Durand-Lefebvre, 1952

Durand-Lefebvre, M.: "Les sarcophages mérovingiens de Paris", *Cahiers Archéologiques*, VI, 1952, pp. 168-175, pl. XLI-XLV.

Durliat, 1952

Durliat, Marcel: "Un chapiteau pre-roman à Saint-Michel de Cuxa", *Études Roussillonaises*, 1952, nº1-2, pp. 101-102.

Dyggve, 1941

Dyggve, Ejnar: *Ravennatum Palatium Sacrum*. Copenhagen: Ejnar Munksgaard, 1941.

Early Medieval, 1990

Early Medieval Wall Painting and Painted Sculpture in England (Based on the Proceedings of a Symposium at the Courtauld Institute of Arts, February 1985). Sharon Cather; David Park; Paul Williamson (Eds.). Oxford: 1990. (B.A.R. British Series 216).

EAMed

Enciclopedia dell'Arte Medievale. XI vols. Roma: Enciclopedia italiana, 1991-2000.

Édifices & Peintures, 1994

Édifices & Peintures aux IVe-XIe siècles (Actes du 2e C.N.R.S. Archéologie et enduits peints 7-8 novembre 1992. Auxerre-Abbaye Saint-Germain). Musée d'Auxerre: 1994.

Eggenberger, 1974

Eggenberger, Christoph: "Die frühmittelalterlichen Wandmalereien in St. Prokulus zu Naturns", *Frühmittelalterliche Studien*, 8, 1974, 303-350, pl. X-XXVI.

Ehrensperger-Katz, 1969

Ehrensperger-Katz, Ingrid: "Les représentations des villes fortifiées dans l'art paléochrétien et leurs dérivées byzantines", *Cahiers Archéologiques*, XIX, 1969, pp. 1-27.

Eichler, 1952

Eichler, Hans: "Peintures murales carolingiennes à Saint-Maximin de Trèves", *Cahiers Archéologiques*, VI, 1952, pp. 83-90.

Elbern, 1958

Elbern, V. H.: 'Carolingio', a: *Enciclopedia Universale dell'Arte*. III, Novara: Istituto Geografico de Agostini, 1980 (1ª ed. 1958), cols. 145-146, 169-193.

Elbern, 1991

Elbern, V. H.: "Alto Medioevo", a: *Enciclopedia dell'Arte Medievale*, I. Roma: Enc. Italiana, 1991, pp. 473-478.

Emplacement, 1992

L'emplacement et la fonction des images dans la peinture murale du Moyen Âge (Actes du 5ème séminaire international d'art mural. 16-18 septembre 1992-Saint Savin). Saint-Savin: Abbaye Saint-Savin, [1992] (Cahier n° 2).

España Sagrada, XXIX

Florez, Enrique (†): *España Sagrada, tomo XXIX. Contiene el estado antiguo de la Santa Iglesia de Barcelona, con un catálogo muy exacto de sus primeros gobernadores y condes propietarios, y una colección de los escritos de los padres barcinoneses*. (Ed.) Manuel Risco. Madrid: Impr. José Rodríguez, 1859 (2ª ed. publ. por la Real Acad. de la Historia) (1ª Ed. 1775)

Exner, 1989

Exner Mathias: *Die Fresken der Krypta von St. Maximin in Trier und ihre Stellung in der spätkarolingischen Wandmalerei*. Trier: 1989 (Trierer Zeitschrift, Beiheft 10).

Fabre, 1921-1922

Fabre, Pierre: "Le développement de l'histoire de Joseph dans la littérature et dans l'art au cours des douze premiers siècles", *Mélanges d'Archéologie et d'Histoire de l'École française à Rome*, XXXIX, 1921-1922, pp. 193-211.

Fabre-Mayer-Rodà, 1981

Fabre, Georges; Mayer, Marc; Rodà, Isabel: *Epigrafia romana de Terrassa*. Terrassa: UAB-Junta de Museus, 1981 (amb un apèndix: Àlvarez, Aureli: "Estudis dels materials de les inscripcions romanes de Terrassa").

Fabre-Mayer-Rodà, 1984

Fabrè, Georges; Mayer, Marc; Rodà, Isabel: *Inscriptions romaines de Catalogne, I. Barcelone (sauf Barcino)*. París: Boccard, 1984.

Feliu, 1999

Feliu i Monfort, Gaspar: "La població", a: *Historia de España Menéndez Pidal, VII. La España cristiana de los siglos VIII al XI, 2. Los núcleos pirenaicos (718-1035) Navarra, Aragón, Catalunya*. (Dir.) J. M. Jover. Madrid: Espasa-Calpe, 1999, pp. 363-392.

Fernández, 1978

Fernández Arenas, José: *Régard sur l'art mozarabe*. París: Polígrafa, 1978.

Ferran, 1990

Ferran i Gómez, Domenech: *Les esglésies de Sant Pere Terrassa*. Terrassa: IMCET, [D.L. 1990]. (1ª ed.).

Ferran, 1999

Ferran i Gómez, Domenech: *Terrassa. Conjunt monumental de les esglésies de Sant Pere*. Terrassa: Museu de Terrassa, 1999. (2ª ed. de Ferran 1990).

Ferrua, 1960

Ferrua, Antonio: *Le pitture della nuova catacomba di Via Latina*. Vaticà: Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana, 1960 (Monumenti di Antichità Cristiana. II ser. VIII).

Fiorio, 1985

Fiorio Tedone, C.: "Tombe dipinte altomedievali rinventue a Verona", *Archeologia Veneta*, VIII, 1985, pp. 251-288.

Fiorio, 1986

Fiorio Tedone, C.: "Dati e riflessioni sulle tombe altomedievali internamente intonacate e dipinte rinvenute a Milano e in Italia settentrionale", *Atti del X congresso internazionale di studi sull'alto medioevo (Milà, settembre 1983)*. Spoleto: 1986, pp. 403-428.

Fita, 1898

Fita, Fidel: "Informes. I. Egara (Tarrasa) y su monasterio de San Rufo", *Boletín de la Real Academia de la Historia*, XXXIII, jul.-set., 1898, quadernos I-III, pp. 5-30.

Flori, 2001

Flori, Jean: *La guerre sainte. La formation de l'idée de croisade dans l'Occident chrétien*. París: Aubier, 2001 (collection historique).

Font, 1909-1910

Font i Gumà, Josep: "Noves pintures murals catalanes. El Brull y Campdevàrol. Gurb. Manacor (Mallorca)", *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, III, 1909-1910. Barcelona: IEC, 1911. pp. 714-5.

Font, 2000

Font, Lídia: "Recull bibliogràfic d'estudis analítics sobre tècnica pictòrica emprada en diverses pintures murals", [*Informe conservat al MHC*], gener de 2000, inèdit.

Font-Mancho-Vilaseca, 2000

Font, Lídia; Mancho, Carles; Vilaseca, Lluís: "Pittura murale su lastra di pietra che rappresenta la figura di un angelo", a: *Il futuro dei Longobardi. L'Italia e la costruzione dell'Europa di Carlo Magno*. Milà: Skira, 2000, pp. 450.

Fontaine, 1977

Fontaine, Jacques: *L'art préroman hispanique, 2. L'art mozarabe*. La Pierre-qui-vire (Yonne): Zodiaque, 1977 (La nuit des temps, 47).

Fontaine, 1973

Fontaine, Jacques: *El Prerrománico*. Madrid: Ed. Encuentro, 1982 (1ªed. 1978) (col. La España Románica, 8) [Ed. francès: *L'Art Préroman Hispanique, 1*. Saint Léger, Vauban: Zodiaque, 1973].

Fox, s/d

Fox, J. R.: *The Treasure of St. Maurice of Agaunum*. Saint-Maurice en Valais: Ed. de l'Abbaye, s/d.

Fragmenta Picta

Fragmenta Picta. Affeschi e mosaici staccati del Medioevo romano. (cat. exp.). Roma: Museo Nazionale Castel Sant'Angelo, 1989.

Francovich, 1955

Francovich, Geza de: "I problemi della pittura e della scultura preromanica", a: *Settimane di Studio del Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, II. "I problemi comuni dell'Europa post-Carolingia"*. Spoleto: CISAM, 1955, pp. 355-519.

Francovich, 1956

Francovich, Geza de: "Il ciclo pittorico della chiesa di San Giovanni a Münster (Müstair) nei Grigioni", *Arte Lombarda*, II, 1956, pp. 28-50.

Freeman, 1994

Freeman, Ann: "Scripture and images in the Libri Carolini", a: *"Testo e immagine nell'Alto Medioevo" Settimane di Studio del CISAM, XLI (15-21, aprile 1993), I*. Spoleto: CISAM, 1994, pp. 163-188.

Gaceta, 1931

[Declaració de monument històric-artístic per part del govern provisional de la República], *Gaceta de Madrid*, nº 155, 4 de juny de 1931, pp. 1181-1185.

Gaehde, 1971

Gaehde, Joachim A.: "The Turonian Sources of the Bible of San Paolo Fuori Le Mura in Rome", *Frühmittelalterliche Studien*, 1971, pp. 359-400, figs. 62-107.

Gaillard, 1972

Gaillard, Georges: "La Catalogne entre l'art de Cordoue et l'art roman", *Studia Islamica*, VI, 1956, pp. 19-35. (Re-editat a *Études d'Art Roman*. París: PUF, 1972, pp. 183-197).

Galbreath, 1927

Galbreath, Donald Lindsay: *Sigilla Agaunensia. Les sceaux des archives de l'abbaye de St. Maurice d'Agaune en Valais antérieurs à 1500*. Lausanne: 1927.

Galera, 1998

Galera, Montserrat: *Cartobibliografia raonada dels dibuixos i gravats*, Barcelona: 1998.

Galera-Roca-Tarragó, 1982

Galera, Montserrat; Roca, Francesc; Tarragó, Salvador: *Atlas de Barcelona*. Barcelona: Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya, [1982] (2^aed.)

Gallia Christiana, III

Sammarthani, Dom Dionysii: *Gallia Christiana in provincias ecclesiasticas distributa qua series & historia archiepiscoporum, episcoporum et abbatum, Francie vicinarumque ditionum, ab origine ecclesiarum ad nostra tempora deducitur, et probatur ex authenticis instrumentis ad calcem appositis. Oppera et studio... presbyteri et monachi oridinis Sancti Benedicti e congregatione Sancti Mauri nec non Monachorum ejusdem Congregationis. Tomus tertius complectens provinciam Lugdunensem*. (Ed.) Dom. Pauli Piolin, París: Victorem Palmé, MDCCCLXXVI.

Gallia Christiana, IV

Sammarthani, Dom Dionysii: *Gallia Christiana in provincias ecclesiasticas distributa; qua series et historia archiepiscoporum, episcoporum et abbatum, Francie vicinarumque ditionum, ab origine ecclesiarum ad nostra tempora deducitur, et probatur ex authenticis instrumentis ad calcem appositis. Oppera et studio... presbyteri et monachi oridinis Sancti Benedicti e congregatione Sancti Mauri nec non Monachorum ejusdem Congregationis. Tomus quartus complectens provinciam Lugdunensem*. (Ed.) Dom. Pauli Piolin, París-Brussel·les: Victorem Palmé-G. Lebrocquy, MDCCCLXXVI.

Gallia Christiana, VIII

Gallia Christiana in provincias ecclesiasticas distributa; in qua series et historia archiepiscoporum, episcoporum et abbatum. Regionum omnium quas vetus Gallia complectebatur, ab origine ecclesiarum ad nostra tempora deducitur, et probatur ex authenticis instrumentis ad calcem appositis. Oppera et studio Monachorum Congregationis S. Mauri ordinis S. Benedicti. Tomus octavus in quo de quatuor Ecclesiis Parisicæ suffraganeis. París: Ex Typographia Regia, MDCCXLIV.

Gallia Christiana, XIV

Hauréau, Bartholomæus: *Gallia Christiana in provincias ecclesiasticas distributa; in qua series et historia archiepiscoporum, episcoporum et abbatum. Regionum omnium quas vetus Gallia complectebatur, ab origine ecclesiarum ad nostra tempora deducitur, et probatur ex authenticis instrumentis ad calcem appositis. A monachis congregationis S. Mauri ad tertium decimum tomum opere perducto, tomum Quartum Decimum, ubi de provincia Turonensi agitur, condidit...*, Parisiis: Inst. Franciæ Typgraphy, MDCCCLVI.

Galtier, 2001

Galtier Martí, Fernando: *La iconografía arquitectónica en el arte cristiano del primer milenio. Perspectiva y convención; sueño y realidad*. Saragossa: Mira Ed., 2001.

García, 1981

García Toraño, Paulino: "Los dípticos consulares y el ramirens", *Boletín del Instituto de Estudios Asturianos*, 104, 1981, pp. 837-848.

García Moreno, 1983

García Moreno, Luís Ángel: "Las invasiones y la época visigoda. Reinos y condados cristianos", a: *Historia de España, II. Romanismo y germanismo, el despertar de los pueblos hispánicos (siglos IV-X)*. (Dir.) Manuel Tuñón de Lara. Barcelona: Labor, 1994 (15ª reimpressió: 1994), pp.245 i ss.

García Rodríguez, 1966

García Rodríguez, Carmen: *El culto de los santos en la España romana y visigoda*. Madrid: CSIC-Inst. Enrique Flórez, 1966 (Monografías de Historia Eclesiástica, 1).

Gem, 1990

Gem, Richard: "Documentary references to Anglo-Saxon painted architecture", a: *Early Medieval Wall Painting and Painted Sculpture in England (Based on the Proceedings of a Symposium at the Courtauld Institute of Art, February 1985)*, Sharon Cather, David Park, Paul Williamson (Eds.), Oxford: 1990 (BAR British Series, 216), pp. 1-16.

Giunta, 1976

Giunta, Diega: "I mosaici dell'arco absidale della basilica dei SS. Nereo e Achilleo e l'eresia adozionista del sec. VIII", a: *Roma e l'Età Carolingia (Atti della Giornata di Studio, 3-8 maggio 1976)*. Roma: Multigrafica ed., 1976, pp. 195-200, figs. [75]-[76].

Glory of Byzantium, 1997

The Glory of Byzantium. Art and Culture of the Middle Byzantine Era, a.d 843-1261. (Ed.) Helen C. Evans; William D. Wixon. Nova York: The Metropolitan Mus. of Art, 1997 (Cat. Exp.).

Godoy, 1995

Godoy Fernández, Cristina: *Arqueología y liturgia. Iglesias hispánicas (siglos IV al VIII)*. Tarragona: Port de Tarragona-Universitat de Barcelona, 1995.

Godoy, 1999

Godoy, Cristina: "L'organització eclesiàstica i cultural sota els visigots", a: *Del Romà al Romànic. Història i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV-X*, Barcelona: Enc. Catalana, 1999, pp. 44-59.

Godoy, 1999b

Godoy, Cristina: "Topografia cristiana de Tàrraco segons l'Oracional de Verona", a: *Del Romà al Romànic. Història i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV-X*. Barcelona: Enc. Catalana, 1999, pp. 81-83.

Goldschmidt, I-IV

Goldschmidt, Adolph: *Die Elfenbeinskulpture: aus der Zeit der karolingischen und sächsischen Kaiser*. Berlín: Deutscher Verl. für Kunstwissenschaft/Oxford: Cassirer, 1969-1975.

G-M, 1919

Gómez-Moreno, Manuel: *Iglesias mozárabes. Arte español de los siglos IX a XI*. Madrid: Centro de Estudios Históricos, 1919. (Reedició facsimilar Granada: Patronato de la Alhambra, 1975).

G-M, 1935

Gómez-Moreno, Manuel: *El Arte Románico Español. Esquema de un libro*, Madrid: Centro de Estudios Históricos, 1934.

González, 1979

González, Teodoro: "La iglesia desde la conversión de Recaredo hasta la invasión árabe", a: *Historia de la Iglesia en España, I. La Iglesia en la España romana y visigoda (siglos I-VIII)*. (Dir.) Ricardo García Villoslada. Madrid: BAC, 1979 (BAC Maior, 16).

González, 1998

González Moreno-Navarro, Antoni: "Església de Sant Quirze de Pedret. Cercs", *La restauració Objectiva (Mètode SCCM de restauració monumental). Memòria SPAL 1993-1998, 2. Obres*. Barcelona: Diputació, [1998], pp. 137-158.

González-López, 1992

González Moreno-Navarro, Antoni; López Mullor, Albert: "Actuació a l'església de Sant Quirze de Pedret (Cercs, Berguedà)", a: *II Simposi. Actuacions en el patrimoni edificat: la restauració de l'arquitectura dels segles IX i X (Investigació històrica i disseny arquitectònic) Barcelona-Berga, 10-11 de desembre de 1991*. Barcelona: Diputació, 1992 (Quaderns Científics i Tècnics, 4), pp. 157-179.

Grabar, 1945

Grabar, André: "Une fresque visigothique et l'iconographie du silence", a: *L'art de la fin de l'Antiquité et du Moyen Âge*. París: Collège de France, 1968, vol. I, pp. 583-588, 4 fig., pl. 141c (extret de: *Cahiers Archéologiques*, I, 1945).

Grabar, 1946

Grabar, André: *Martyrium. Recherches sur le culte des reliques et l'art chrétien antique, II. Iconographie et LXX planches relatives aux volumes I et II*. Londres: Variorum reprints, 1972 (Grabar, André: *Martyrium. Recherches sur le culte des reliques et l'art chrétien antique, II volume. Iconographie*. París: Collège de France, 1946 (Fondation Schlumberger pour les Études Byzantines).

Grabar, 1957

Grabar, André: "La décoration des coupoles a Karye Camii et les peintures italiennes du dugento", a: *L'art de la fin de l'Antiquité et du Moyen Âge*. París: Collège de France, 1968, vol. I, pp. 1055-1065; vol. III, pl. 256-263. (extret de *Jahrbuch der österreichischen byzantinischen Gesellschaft*, VI, 1957).

Grabar, 1958

Grabar, André: *Les ampoules de Terre sainte. Monza-Bobbio*. París: Libr. Klincksieck, 1958.

Grabar, 1966

Grabar, André: *La edad de oro de Justiniano. Desde la muerte de Teodosio hasta el Islam*. Madrid: Aguilar, 1966 (El universo de las formas).

Grabar-Nordenfalk, 1957

Grabar, André-Nordenfalk, Carl: *Le Haut Moyen Âge, du quatrième au onzième siècle*. Ginebra: Skira, 1957 (Les grands siècles de la peinture).

Gros, 1992

Gros i Pujol, Miquel dels Sants: "La funcionalitat litúrgica de les esglésies d'Ègara", a: *Simposi Internacional sobre les Esglésies de Sant Pere de Terrassa (20, 21 i 22 de novembre de 1991)*. Actes. Terrassa: CEHT, 1992, pp. 77-83.

Gros, 2000

Gros i Pujol, Miquel dels Sants: *Els Troopers-prosers de la catedral de Vic. Estudi i edició*. Barcelona: IEC, 2000 (Biblioteca litúrgica catalana, 2).

Guardia, 1990

Guardia Pons, Milagros: "2. Pintura Mural", a: *Museu Diocesà i Comarcal de Solsona. Catàleg d'Art Romànic i Gòtic*. Barcelona: Patronat del Museu Diocesà i Comarcal de Solsona, 1990. pp. 59-61 i fig. pp. 21.

Guardia, 1990b

Guardia Pons, Milagros: "3. Pintura Mural", a: *Museu Diocesà i Comarcal de Solsona. Catàleg d'Art Romànic i Gòtic*. Barcelona: Patronat del Museu Diocesà i Comarcal de Solsona, 1990. pp. 62-63 i fig. pp. 22.

Guardia, 1992

Guardia, Milagros: "La pintura mural pre-romànica de les esglésies de Sant Pere de Terrassa. Noves propostes d'estudi", a: *Simposi Internacional sobre les Esglésies de Sant Pere de Terrassa (20-22 de novembre de 1991)*. Actes, Terrassa: CEHT-AHCT, 1992, pp. 153-160.

Guardia, 1992b

Guardia, Milagros: *Los mosaicos de la antigüedad tardía en Hispania. Estudios de Iconografía*. Barcelona: PPU, 1992.

Guardia, 1992c

Guardia, Milagros: "Pintures murals d'Àger", a: *Prefiguració del Museu Nacional d'Art de Catalunya*. (cat. exp.). Barcelona: Lunwerg-MNAC, 1992 (Catàlegs generals dels fons del MNAC, 1), pp. 132-136.

Guardia, 1994

Guardia Pons, Milagros: "A l'entorn de la iconografia de l'art romànic a Catalunya", a: *Catalunya Romànica, I (Introducció a l'estudi de l'art romànic català-Fons d'art romànic català del Museu nacional d'Art de Catalunya)*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1994, pp. 87-94.

Guardia, 1998-1999

Guardia, Milagros: "Sant Tomàs Becket i el programa iconogràfic de les pintures murals de Santa Maria de Terrassa", *Locus Amœnus*, 4, 1998-1999, pp. 37-58.

Guardia, 1999

Guardia, Milagros: "L'escultura monumental i decorativa", a: *Del Romà al Romànic. Història i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV-X*. Barcelona: Enc. Catalana, 1999, pp. 205-213.

Guardia, 1999b

Guardia, Milagros: "Escultura arquitectònica del conjunt episcopal de Barcelona", a: *Del Romà al Romànic. Història i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV-X*. Barcelona: Enc. Catalana, 1999, pp. 230-237.

Guardia, 1999c

Guardia, Milagros: "Funcions i usos de les imatges en la 'Catalunya' carolíngia", a: *Catalunya a l'època carolíngia. Art i cultura abans del romànic [segles IX i X]*, (cat. exp.). Barcelona: MNAC-Diputació de Barcelona, 1999 pp. 201-205.

Guardia, en premsa1

Guardia, Milagros: [*La ermita de San Baudelio (Casillas de Berlanga, Soria)*]. Barcelona: UB *et al.*, en premsa.

Guardia, en premsa2

Guardia, Milagros: "Las artes pictóricas en Occidente (Gascuña, Languedoc), la Marca Hispánica y los reinos cristianos de la Península Ibérica", a: *El Románico*, Barcelona: Lunwerg, en premsa.

Guardia, en premsa3

Guardia, Milagros: ["La historia de José en un pavimento cristiano de las islas baleares"], *Arte Medievale*, en premsa.

Guardia-Camps-Lorés, 1993

Guardia, Milagros; Camps, Jordi; Lorés, Immaculada: *La descoberta de la pintura mural romànica catalana. La col·lecció de reproduccions del MNAC*, Barcelona: Electa, 1993 (Els dossiers del MNAC, 1).

Guardia-Mancho, 1996-1997

Guardia, Milagros; Mancho, Carles: "Consideracions a l'entorn dels teixits brodats catalans de l'alta edat mitjana", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins "Hispania i Roma. D'August a Carlemany. Congrés d'Homenatge al Dr. Pere de Palol"*, XXXVIII, 1996-1997, pp. 1455-1479

Gudiol i Cunill, 1927

Gudiol i Cunill, Josep: *La pintura Mig-Eval Catalana, vol. I. Els Primitius, 1ª part. Els pintors: la pintura mural*. Barcelona: S. Barbra, 1927.

Gudiol i Cunill, 1931

Gudiol i Cunill, Josep: *Nocions d'arqueologia sagrada*. Barcelona: J. Porté Llibreter, 1931 (2ª ed. a càrrec d'E. Junyent i J. Gudiol i Ricart)(1ª ed. Vic: Impr. Balmesiana, 1902)

Gudiol i Cunill, 1937

Gudiol i Cunill, Josep: "Pedret", *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, 1937, vol. XLVII, pp. 107-113.

Gudiol i Cunill-Abadal, 1909

[Gudiol, Josep; Abadal, Ramon d']: "Descubrimient de pintures romàniques en el Bisbat de Vich", *Revista de la Asociación Artístico-Arqueológica Barcelonesa*, VIII, 1909, pp. 202-204.

Gudiol-Alcolea, 1986

Gudiol, Josep; Alcolea, Santiago: *Pintura gòtica catalana*. Barcelona: Polígrafa, 1986.

Guia, 1962

Museo de Historia de la Ciudad. Guía del Museo. (Dir.) Federico Udina Martorell. Barcelona: Ayuntamiento de Barcelona, 1962.

Guia, 1963

Museo de Historia de la Ciudad. Guía del Museo, I. Guia breve. (Dir.) Federico Udina Martorell. Barcelona: Ayuntamiento de Barcelona, 1963 (Publicaciones del Museo nº5).

Guia, 1962

Museo de Historia de la Ciudad. Guía del Museo. (Dir.) Federico Udina Martorell. Barcelona: Ayuntamiento de Barcelona, 1969 (Publicaciones del Museo nº22).

Gurt-Godoy, 2000

Gurt, Josep Maria; Godoy, Cristina: "*Barcino*, de sede imperial a *Vrbs Regia* en época visigoda", a: *Sedes Regiæ* (ann. 400-800). (Eds.) Gisela Ripoll, Josep M. Gurt. Barcelona: Reial Acadèmia de Bones Lletres, 2000, pp. 425-466.

Hadot, 1977

Ambròs de Milà: *Apologie de David.* (Ed.) P. Hadot-M. Cordier. París: Ed. du Cerf, 1977.

Hauschild-Arbeiter, 1993

Hauschild, Theodor-Arbeiter, Achim: *La Vil·la Romana de Centcelles.* Barcelona: Dept. de Cultura, Generalitat de Catalunya-Montserrat Mateu Taller Editorial, D.L.1993.

Heitz, 1980

Heitz, Carol: *L'architecture religieuse carolingienne. Les formes et leurs fonctions.* París: Picard, 1980.

Hernández, 1930

Hernández, Félix: "Un aspecto de la influencia del arte califal en Cataluña (basas y capiteles del siglo XI)", *Archivo Español de Arte y Arqueología*, 16, 1930, pp. 21-49.

Història, 1987

Història de Terrassa, Terrassa: Ajuntament de Terrassa, 1987 (Col·lecció Papers de Ciutat, nº 1).

Homs, 1921

Homs Ginesta, Josep: "Recull de dates", a: *Publicació a profit de la conservació i restauració de les Iglésies romàniques de Sant Pere*, Terrassa: Junta Municipal de Museus. Secció d'art antic i modern, [1921].

Homs, 1927

Homs Ginesta, Josep: "Restauració del Baptisteri de Sant Miquel", *Butlletí del Club Pirinenc de Terrassa*, 20, gener-febrer, 1927, pp. 122.

Hubert-Porcher-Volbach, 1968

Hubert, J.; Porcher, J.; Volbach, W.F.: *El Imperio Carolingio.* Madrid: Aguilar, 1968 (El universo de las Formas).

Hurtado-Mestre-Miserachs, 1995

Hurtado, Víctor; Mestre, Jesús; Miserachs, Toni: *Atles d'Història de Catalunya.* Barcelona: Ed. 62, 1995.

Iacobini, 2000

Iacobini, Antonio: *Visioni dipinte. Immagini delle contemplazione negli affreschi di Bawit*. Roma: Viella, 2000.

Ibarburu, 1999

Ibarburu Asurmendi, Mª Eugenia: *De capitibus litterarum et aliis figuris. Recull d'estudis sobre miniatura medieval*. Barcelona: Dept. Història de l'Art. UB, 1999.

ICA

Index of Christian Art, <http://www.princeton.edu>.

Iconclass

Iconclass Libertas edition, <http://www.iconclass.nl>.

Ihm, 1960

Ihm, Christa: *Die Programme der christlichen Apsismalerei, vom 4. Jahrhundert bis zur Mitte des 8. Jahrhunderts*, Stuttgart: Franz Steiner Ver., 1992. (1ª edició: 1960).

Iogna-Prat, 1996

Iogna-Prat, Dominique: "Le culte de la Vierge sous le règne de Charles le Chauve", a: *Marie. Le culte de la Vierge dans la société médiévale*. (Ed.) D. Iogna-Prat, E. Palazzo, D. Russo. París: Beauchesne, 1996, pp. 65-98.

Isidor

Isidor de Sevilla: *Etimologias*. 2 vols. (Ed.) J. Oroz Reta i M.-A. Marcos Casquero, Madrid: BAC, 1993 (2^a ed. bilingüe).

Jacobsen, 1985

Jacobsen, Werner: "San Salvatore in Brescia", a: *Studien zur mittelalterlichen Kunst 800-1250. Festschrift für Florentine Mütterich zum 70. Geburtstag*. Munic: Prestel Verl., 1985, pp. 75-81.

Jones-Morey, 1930

Jones, L. W.; Morey, C. R.: *The Miniatures of the Manuscripts of Terence, prior to the Thirteenth Century, I. Plates*. Princeton: Princeton Univ. Press, 1930.

Julià, 1994

Julià, Emili: *Informe tècnic referent a la proposta de restauració de l'absis i frontal i de la reproducció pictòrica a l'església de Sant Quirze de Pedret*. Gelida, 13 d'octubre 1994 (informe conservat a l'Arxiu de l'SPAL).

Julià, 2000

Julià, Emili: "Restauració i reproducció de les pintures de Sant Quirze de Pedret", a: *Boí, Burgal, Pedret, Taull. Imitació o interpretació contemporània de la pintura mural romànica catalana. I Taula Rodona*. Barcelona: IEC, 2000, pp. 75-81.

Julien, 1887

Havet, Julien: *Questions Mérovingiennes, IV. Les chartes de Saint-Calais*. París: H. Champion, Libr., 1887.

Junta de Museos, 1950

Las iglesias de San Pedro de Tarrasa. Antigua sede episcopal de Egara. Tarrasa: Junta Municipal de Museos, 1950 (3ªed., completada con los resultados de las últimas excavaciones y hallazgos, y revisada por Don José de C. Serra Ráfols) (XV centenario de la sede episcopal de Egara).

Junta de Museos, 1957

Las iglesias de San Pedro de Tarrasa. Antigua sede episcopal de Egara. Tarrasa: Junta Municipal de Museos, 1957 (4ªed., rev. y puesta al día por J. Ainaud de Lasarte).

Junta de Museos, 1963

Las Iglesias de San Pedro de Tarrasa, antigua sede episcopal de Egara. Tarrasa: Junta Municipal de Museos, 1963. (5ª ed, revisada i puesta al día).

Junta de Museos, 1972

Las Iglesias de San Pedro de Tarrasa, antigua sede episcopal de Egara. Tarrasa: Junta Municipal de Museos, 1972. (6ª ed.).

Junta de Museos, 1982

Les esglésies de Sant Pere de Terrassa. Antiga seu episcopal d'Egara (Monument Nacional). Terrassa: Junta Municipal de Museos de Terrassa, 1982.(7ªed.)

Junyent, 1955

Junyent, Eduard: "L'art pre-romànic", a: *L'Art Català*, I. Barcelona: Aymà, 1955, pp. 111-131.

Junyent, 1955-1956

Junyent, Eduard: "Las Iglesias de la antigua sede de Egara", *Ampurias*, XVII-XVIII, 1955-56, pp. 79-96.

Junyent, 1963

Junyent, Eduardo: *L'arquitectura religiosa en la Catalunya carolíngia. Discurso leído el día 27 de octubre de 1963 en la recepción pública de Mons. ... en la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona y contestación del académico numerario D. Ramón de Abadal*, Barcelona: R. Acad. de Bones Lletres, 1963.

Junyent, 1970

Junyent, Eduard: *Cataluña*, 2. Madrid: Encuentro, 1980 (1ª francès: 1970).

Junyent, 1980-1996

Junyent i Sobirà, Eduard: *Diplomatari de la catedral de Vic, segles IX-X*. Vic: Publ. Patr. Est. Osonencs-Publ. Arxiu Bibl. i MEV, 1980-1996.

Junyent, 1983

Junyent, Eduard: *L'arquitectura religiosa a Catalunya abans del romànic*. Barcelona: Ed. Curial, P. Ab. Montserrat, 1983 (Textos i Estudis de Cultura Catalana, 3).

Karl der Grosse, 1965

Karl der Grosse. Lebenswerk und Nachleben, Band III. Karolingische Kunst. Düsseldorf: Verl. L. Schwan, 1965.

Kessler, 1977

Kessler, Herbert L.: *The Illustrated Bibles from Tours*. Princeton, New Jersey: Princeton Univ. press, 1977 (Studies in Manuscript Illumination, 7).

Kessler, 1979

Kessler, Herbert L.: "The Christian Realm: Narrative Representations", a: *Age of Spirituality. Late Antique and Early Christian Art, Third to Seventh Century (Catalogue of the exhibition at The Metropolitan Museum of Art, November 19, 1977, through February 12, 1978)*. (Ed.) Kurt Weitzmann. Nova York: Metr. Mus. Art-Princeton Univ. Press, 1979, pp. 449-512.

Kessler, 1979b

Kessler, Herbert L.: "Scenes from the Acts of the Apostles on Some Early Christian Ivories", *Gesta*, XVIII-1, 1979, pp. 109-119

Kessler, 1989

Kessler, Herbert L.: "L'antica basilica di San Pietro come fonte e ispirazione per la decorazione delle chiese medievali", a: "*Fragmenta Picta*" *Affreschi e mosaici staccati del Medioevo romano (Roma-Castel Sant'Angelo, 15 dic. 1989-18feb. 1990)*. Roma: Argòs, 1989, pp. 45-64.

Kleiner, 1992

Kleiner, Diana E. E.: *Roman Sculpture*. Yale: Yale Univ. Press, 1992.

Koehler [-Mütterich], 1933-

Koehler, Wilhelm: *Die karolingischen Miniaturen, I. Band. Die Schule von Tours*. 2 vols. Berlín: Deutscher Ver. für Kunstwissenschaft, 1933.

Koehler, Wilhelm: *Die karolingischen Miniaturen, II. Band. Die Hofschule Karls des Grossen*. 2 vols. Berlín: Deutscher Ver. für Kunstwissenschaft, 1958.

Koehler, Wilhelm: *Die karolingischen Miniaturen, III. Band. Die Gruppe des Wiener Krönungs-Evangeliars. Metzger Handschriften*. 2 vols. Berlín: Deutscher Ver. für Kunstwissenschaft, 1960.

Koehler, Wilhelm (†); Mütterich, Florentine: *Die karolingischen Miniaturen, IV. Band. Die Hofschule Kaiser Lothars. Einzelhandschriften aus Lotharingen*. 2 vols. Berlín: Deutscher Ver. für Kunstwissenschaft, 1971.

Koehler, Wilhelm (†); Mütterich, Florentine: *Die karolingischen Miniaturen, V. Band. Die Hofschule Karls des Kahlen*. 2 vols. Berlín: Deutscher Ver. für Kunstwissenschaft, 1982.

Koehler, Wilhelm (†); Mütterich, Florentine: *Die karolingischen Miniaturen, VI. Band. Die Schule von Reims. Erster Teil von den Anfängen bis zur Mitte des 9. Jahrhunderts*. 2 vols. Berlín: Deutscher Ver. für Kunstwissenschaft, 1994.

Koshi, 1999

Koshi, Koichi: *Die frühmittelalterlichen Wandmalereien der St. Georgskirche zu Oberzell auf der Bodenseeinsel Reichenau*. 2 vols. Berlín: Deutscher Verl. für Kunstwissenschaft, 1999.

Krautheimer, 1981

Krautheimer, Richard: *Roma, profilo di una città. 312-1308*. Roma: Ed. dell'elefante, 1981 (1ªed. en anglès: Princeton: Princeton Univ. Press, 1980).

Kuhn, 1928

Kuhn, Charles L.: "Notes On Some Spanish Frescos", *Art Studies*, 6, 1928, 123-134.

Kuhn, 1930

Kuhn, Charles L.: *Romanesque Mural Painting of Catalonia*. Cambridge (Massachussets): Harvard University Press, 1930.

Kupfer, 1993

Kupfer, Marcia: *Romanesque Wall Painting in Central France. The Politics of Narrative*. New Haven-Londres: Yale Univ. Press, 1993.

Laborde, 1806

Laborde, Alexandre de: *Viatge Pintoresc i Històric. El Principat, Montserrat*: Publicacions de l'Abadia, 1974 (Bibl. Abat Oliba. Sèrie II·lustrada 1) (ed. original en francès, 1806).

L'Orange-Torp, 1977- 1979

L'Orange, Hans Peter; Torp, Hjalmar: *Il tempio longobardo di Cividale*, 3 vols. Roma: G. Bretschneider, 1977-1979 (Institutum Romanum Norvegiae. Acta ad Archaeologiam et artium historiam pertinentia, VII).

Lachenal, 1995

Lachenal, Lucilla de: *Spolia. Uso e reimpiego dell'Antico dal III al XIV secolo*, Milà: Longanesi & C., 1995.

Lahosa, 1981

Lahosa i Beltran, Juli: "Crist?, orant?,... Quin és el missatge de Pedret?... En la perfecció dels cercles rau el trencacolls d'aquesta pintura", *Diplomatari*, 6, juny 1981, pp. 23-29.

Lampérez, 1908

Lampérez y Romea, Vicente: *Historia de l'arquitectura cristiana española en la edad media*, 2 vols., Barcelona-Madrid: Espasa-Calpe, 1930 (1ª edició 1908)

Lampl, 1960-1961

Lampl, P.: "Schemes of Architectural Representation in Early Medieval Art", *Marsyas*, IX, pp. 6-13.

Lasko, 1994

Lasko, Peter: *Arte Sacro, 800-1200*. Madrid: Cátedra, 1997 (Manuales de Arte Cátedra) (2ª ed. en anglès, 1994).

Lavin, 1990

Lavin, Marilyn Aronberg: *The place of narrative. Mural Decoration in Italian Churches, 431-1600*. Xicago-Londres: The Univ. Chicago Press, 1990.

Leclercq, 1938

Leclercq, Henri: "Peinture", a: *DACL*, XIII, 2. París: Letouzay et Ané, 1938, cols. 2961-3004.

Lehmann, 1945

Lehmann, Karl: "The Dome of Heaven", *The Art Bulletin*, XXVII, 1945, 1-27.

LCI

Lexikon der christlichen Ikonographie. 8 vols. Roma et al.: Herder, 1968-1976.

Liber Pontificalis

Le Liber Pontificalis. (Ed.) L. Duchesne. París: Boccard, 1981 (Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome) (1ªed. 1955-1957).

Llorens, 1945

Llorens, Antonio: "Musæum Archæologicum Diœcesanum de Solsona (Lérida)", *Memórias de los Museos Arqueológicos Provinciales*, 1944 (Extractos), V. Madrid: Aldus, 1945, pp. 191-194.

Llorens, 1953

Lloréns Solé, Antonio: "Museo Arqueológico Diocesano de Solsona (Lérida). La pinturas murales de Pedret", *Memorias de los Museos Arqueológicos Provinciales*, 1950-1951 (Extractos), vols. XI-XII, Madrid: Aldus, 1953, pp. 106-116.

Llorens, 1965

Antoni Llorens i Solé: *Museu Diocesà de Solsona. Inventari. Catàleg*, Solsona: 1965 (inèdit. Biblioteca del Museu Diocesà de Solsona).

Lomartire, 1994

Lomartire, Saverio: "La pittura medievale in Lombardia", a: *La pittura in Italia. L'Altomedioevo*. Milà: Electa, 1994. pp. 47-89.

Lomartire-Valagussa, 2000

Lomartire, Saverio; Valagussa, Giovanni: "Le origini", a: *La pittura in Europa. La pittura italiana, 1*, Milà: Electa: 2000, 17-89.

López Mullor-González, 1991

López Mullor, Alberto; González, Antoni: "Noticia sobre la segunda restauración de la iglesia de Sant Quirze de Pedret (Cercs, Barcelona). La investigación preliminar", a: *Actuacions en el patrimoni edificat medieval i modern (segles X-XVIII)*. Barcelona: Servei del Patrimoni Arquitectònic de la Diputació de Barcelona, 1991 (Quaderns Científics i Tècnics, 3), pp. 231-252.

López Mullor et alii, 1995

López Mullor, Albert *et alii*: "Sant Quirze de Pedret", a: *Investigacions arqueològiques i històriques al Berguedà (II) "Sant Llorenç prop Bagà. Sant Quirze de Pedret"*, Barcelona: Servei del Patrimoni Arquitectònic de la Diputació de Barcelona, 1995 (Quaderns Científics i Tècnics, 6), pp. 179-404.

Lorenzoni, 1974

Lorenzoni, Giovanni: *Monumenti di età carolingia. Aquileia, Cividale, Malles, Münster*. Padova: Ed. Antenore, 1974 (Ricerche e studi d'arte medioevale, 2).

Lorenzoni, 1994

Lorenzoni, Giovanni: "La pittura medievale nel Veneto", a: *La pittura in Italia. L'Altomedioevo*. Milà: Electa, 1994, pp. 105-112.

Lorés, 1999

Lorés i Otzet, Immaculada: "L'arquitectura monàstica preromànica i les seves relacions amb Europa: Sant Miquel de Cuixà", a: *Del Romà al Romànic. Història i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV-X*. Barcelona: Enc. Catalana, 1999, pp.414-426.

Lorés, 2001

Lorés i Otzet, Immaculada: "L'église de Sant Pere de Rodes, un exemple de 'Renaissance' de l'architecture du XIe siècle en Catalogne", *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxà*, XXXII, 2001, pp. 21-39.

Lorés, 2002

Lorés i Otzet, Immaculada: *Sant Pere de Rodes*. [Lleida]:UB-UAB-UdG-UdL, 2002 [en premsa].

Lowden, 1992

Lowden, John: *The . A study in Byzantine Manuscript Illustration*. Pennsylvania: Pennsylvania State University, 1992.

LT

Library of Latin Texts. Turnhout: Brepols Publishers, 2002 (edició electrònica de la col·lecció *Corpus Christianorum*).

Macias-Menchón-Muñoz, 1999

Macias i Solé, Josep Maria; Menchón i Bes, Joan-Josep; Muñoz i Melgar, Andreu: "Escultura arquitectònica de Tarragona", a: *Del Romà al Romànic. Història i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV-X*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1999, pp. 226-230.

Mancho, 1999

Mancho, Carles: "Tradicions iconogràfiques i formals en la pintura pre-romànica", a: *Del Romà al Romànic. Història i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV-X*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1999, pp. 423-430.

Mancho, 1999b

Mancho, Carles: "Capitells de Terrassa", a: *Del Romà al Romànic. Història i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV-X*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1999, pp. 237-238.

Mancho, 1999c

Mancho, Carles: "Capitells i fragments arquitectònics d'una altra procedència", a: *Del Romà al Romànic. Història i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV-X*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1999, pp. 238-244

Mancho, 1999d

Mancho, Carles: "Mobiliari litúrgic", a: *Del Romà al Romànic. Història i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV-X*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1999, pp. 244-248.

Mancho, 1999e

Mancho, Carles: "Les pintures del claustre inferior de Sant Pere de Rodes: la crucifixió", a: *Actes del Congrés Internacional Gerbert d'Orlhac*. Vic: Eumo, 1999, pp. 305-320.

Mancho, 2000

Mancho, Carles: "*Ampulla* de sant Menas al Museu d'Arqueologia de Catalunya-Barcelona", a: *V Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica (Cartagena, 1998)*. Barcelona: IEC, 2000, pp. 499-505.

Mancho, 2002

Mancho, Carles: "La pintura mural" a: Lorés i Otzet, Immaculada: *Sant Pere de Rodes*. [Lleida]:UB-UAB-UdG-UdL, 2002 [en premsa].

Mancho (en premsa1)

Mancho, Carles: "La peinture au cloître: l'exemple de Sant Pere de Rodes", *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, 2002 (en premsa).

Mancho (en premsa2)

Mancho, Carles: "Miniaturas en las paredes. La pintura mural en Sant Pere de Rodes y su *scriptorium*", a: *Actas del 14º Congreso Nacional de Historia del Arte (CEHA) "Correspondencia e integración de las Artes"*. Málaga 18-21 septiembre 2002. En premsa.

Mansilla, 1994

Mansilla Reoyo, Demetrio: *Geographia ecclesiastica de España. Estudio histórico-geográfico de las diócesis*, tom 1. Roma: Iglesia Nacional Española, 1994.

Marca, 1688

Marca, Petro de: *Marca Hispanica sive limes hispanicus. Hoc eset, Geographica & historica descriptio Cataloniae, Ruscinonis & circumjacentium populorum. Auctore illustrissimo viro... Archiepiscopo Parisiensi*, Parisiis apud Franciscum Muguet, Regis & illustrissimi Archiepiscopi Parisiensis Typograpum, MDCLXXXVIII [(Ed. Facsímilar: Barcelona: Ed. Base, 1998 (Apographa Historica Cathaloniae, series Historica, I)].

Marie, 1996

Marie. *Le culte de la Vierge dans la société médiévale*. (Ed.) D. Iogna-Prat; E. Palazzo; D. Russo. París: Beauchesne, 1996.

Marini, 1984

Marini Clarelli, Maria Victoria: "I giorni della creazione nel *Genesi Cotton*", *Orientalia Christiana Periodica*, 50, 1984, pp. 65-93, 4 fig.

Martí, 1983

Martí i Bonet, Josep Maria: "La seu d'Ègara en els segles VIII i IX" a: *Contribució a la Història de l'Església Catalana. Homenatge a mossèn Joan Bonet i Baltà*. (Ed.) A. Manent; J. Massot; A.-J. Soberanas. Montserrat: PAM, 1983 (Col. Biblioteca Abat Oliba, 27), pp. 19-39.

Martí-Rich, 2000

Martí i Bonet, Josep Maria; Rich i Abad, Anna: "Frodoí" A: *Diccionari d'història eclesiàstica de Catalunya*, Barcelona: Generalitat de Catalunya-Ed. Claret, 2000, 225-226.

Martín, 1966

Martín González, J. J.: "Pintura mural de la iglesia de Santa Maria de Wamba (Valladolid)", *Boletín del Seminario de Estudios de Arte y Arqueología*, XXXIII, 1966, pp. 435-437.

Martin, 1975

Martin, Kurt: *Die ottonischen Wandbilder der St. Georgskirche Reichenau-Oberzell*. Sigmaringen: Jan Thorbecke Verl., 1975.

Matantséva, 1994

Matantséva, Tatiana: "Les amulettes byzantines contre le mauvais d'œil du Cabinet des Médailles", *Jahrbuch für Antike und Christentum*, 37, 1994, pp. 110-121 i pl. XIV.

Mateu, 1945-1946

Mateu i Llopis, F.: "Hallázgos monetarios (IV)", *Ampúrias*, VII-VIII, 1945-1946.

Matthiae/Andaloro, 1965/1987

Matthiae, G.: *Pittura romana del medioevo, secoli IV-X*, vol. I. Roma: Fratelli Palombi Editori, 1987 (2^a Ed. aggiornata da Maria Andaloro) (1^a ed. 1965).

Mayer, 1992

Mayer, Marc: "Algunes qüestions sobre Egara", a: *Simposi Internacional sobre les Esglésies de Sant Pere de Terrassa (20, 21 i 22 de novembre de 1991)*. Actes. Terrassa: CEHT, 1992, pp. 39.

Mayr-Harting, 1991

Mayr-Harting, Henry: *Ottonian Book Illumination, an historical study*. 2 vols. Londres: Harvey Miller Publ, 1991.

McVey, 1983

McVey, Kathleen E.: "The Domed Church as Microcosm: Literary Roots of an Architectural Symbol", *Dumbarton Oaks Papers*, 37, 1983, pp. 92-121.

Meier, 1998

Meier, H. R.: "Reichenau", *Enciclopedia dell'Arte Medievale*, IX, Roma: Fund. Enc. Italiana, 1998, pp. 870-876.

Melucco, 2001

Melucco Vaccaro, Alessandro: "L'arco di Adriano e il riuso di Costantino", a: *Adriano e Costantino, le due fasi dell'arco nella valle del Colosseo*, Milà: Electa, 2001, pp. 22-60.

Melzak, 1995

Melzak, Robert: "Petrine iconography and politics in the carolingian Metz ivories", *Arte Medievale*, II^a sèrie, any IX, n° 2, 1995, pp. 1-9.

Menéndez-Pidal, 1956

Menéndez-Pidal, José: "Las pinturas prerrománicas de la iglesia de Santiago de Peñalba", *Archivo Español de Arte*, 116, 1956, pp. 291-295.

Meyvaert, 1979

Meyvaert, Paul: "Bede and the church paintings at Wearmouth-Jarrow", *Anglo-Saxon England*, 8, 1979, 63-77.

Michael, 1998

Michael, Michael: "Lo stile e il richiamo della fede", a: *La pittura in Europa. La pittura inglese*. Milà: Electa, 1998, pp. 16-49 i 323.

Michel, 1961

Michel, Paul-Henri: *La fresque romane*. París: Gallimard, 1961 (Idées/Arts, 9).

Millet, 1960

Millet, Gabriel: *Recherches sur l'Iconographie de l'Évangile, aux XIVe, XVe et du XVIe siècles, d'après les monuments de Mistra, de la Macédoine et du Mont-Athos*. París: Ed. E. de Boccard, 1960 (1^a ed. 1916 dins "Bibliothèque des Ecoles françaises d'Athènes et de Rome").

Millstätter Genesis

Millstätter Genesis und Physiologus Handschrift Vollständige Facsimile ausgabe der Sammelhandschrift 6/19 des Geschichtsverines für Kärnten im Kartnes Landesarchiv. Klagenfurt. Graz: Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 1967 (Reihe Codices Selecti, vol. 10) (estudi d'A. Kracher).

Miró, 1981

Miró i Rosinach, Josep M.: "Simbolisme de l'orant de Sant Quirze de Pedret (Berguedà)", *Quaderns d'Estudis Medievals*, nº 3, vol. 1, març, 1981, pp. 137-139.

Monumentos Españoles, 1984

Monumentos españoles. Catálogo de los declarados histórico-artísticos 1844-1953, tom I. Madrid: Ministerio de Cultura, 1984 (3ªed.).

Morales, 1574

Morales, Ambrosio de: *Los cinco Libros Primeros de la Coronica General de España que continuava, Ambrosio de Morales, natural de Cordoua, Coronista del Rey Catholico nuestro Señor don Philipe segundo deste nombre, y chatedratico de Retorica en la Vniuersidad de Alcalá de Henares*. vol I. Alcalá de Henares: Impreso por Iuan Iñiguez de Lequerica, MDLXXVIII.

Morales, 1577

Morales, Ambrosio de: *Los otros dos libros, Vndecimo y dvoidecimo, de la Coronica General de España. Que continuava Ambrosio de Morales natural de Cordoua, Coronista del Rey Catholico nuestro señor don Philipe segundo deste nombre, y cathredatico de Rethorica en la Vniuersidad de Alcalá de Henares*. vol. III. Alcalá de Henares: Impr Iuan Yñiguez de Lequerica, MDLXXVII.

Moralejo, 1984

Moralejo, Serafín: "La reutilizacion e influencia de los sarcofagos antiguos en la espanya medieval", a: *Colloquio sul reimpiego dei sarcofagi romani nel Medioevo (Pisa 5.-12- september 1982)*, (Ed.) Bernard Andreae i Salvatore Settis. Marburg/ Lahn: Verl. Kunstgeschichtlichen Seminars, 1984, pp. 187-203.

Morer— Font-Altaba, 1993

Morer, Antoni; Font-Altaba, Manuel: "Materials pictòrics medievals. Investigació de les pintures murals romàniques a Catalunya", *Butlletí del MNAC*, I, 1, 1993, pp. 71-115.

Morlet, 1971

Morlet, Marie-Thérèse: *Les noms de personne sur le territoire de l'ancienne Gaule du VIe au XIIe siècle, I. Les noms issus du Germanique continental et les créations Gallo-Germaniques*, París: CNRS, 1971.

Moro, 1987

Moro i Garcia, Antonio: "Revisió i interpretació de les superposicions basilicals de la seu episcopal d'Ègara", *Terme*, 2, 1987, pp. 42-54.

Moro, 1995

Moro i García, Antonio: "Activitat Arqueològica 1995", *Terme*, 10, 1995, pp. 11-12.

Moro, 1996

Moro i García, Antonio: "Activitat Arqueològica 1996", *Terme*, 11, 1996, pp. 15-16.

Moro, 1997

Moro i García, Antonio: "Activitat Arqueològica 1997", *Terme*, 12, 1997, pp. 10-11.

Moro, 1999

Moro i García, Antoni Abel: "Municipi d'Ègara", a: *Del Romà al Romànic. Història, Art i Cultura de la Tarraconense Mediterrània entre els segles IV i X*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1999, pp. 91-2, planta pp. 91.

Moro, 1999b

Moro i García, Antoni Abel: "Seu Episcopal d'Ègara", a: *Del Romà al Romànic. Història, Art i Cultura de la Tarraconense Mediterrània entre els segles IV i X*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1999, pp. 183-4, evolució planta pp. 183.

Moro-Ferran, 1991

Moro Antoni-Abel; Ferran, Domènec: "Descripció arquitectònica del conjunt de les esglésies d'Ègara-Terrassa", a: *Catalunya Romànica, XVIII. El Vallès Occidental-El Vallès Oriental*. Barcelona: Enc. Catalana, 1991, pp. 235-251.

Moro-Rigo-Tuset, 1996

Moro i García, Antonio; Rigo i Jovells, Antoni; Tuset i Bertran, Francesc: "Resultats de les excavacions arqueològiques a les esglésies de Sant Pere de Terrassa. Campanya 1995", *Terme*, 11, 1996, pp. 17-18.

Moro-Tuset, 1997

Moro, Antoni; Tuset, Francesc: "Excavacions arqueològiques a les esglésies de Sant pere de Terrassa. Campanya 1996-97", *Merlet. Butlletí Informatiu del Museu de Terrassa*. Estiu 1997, nº5, Terrassa: IMCET, 1997, s/p.

Moro-Tuset, 1997b

Moro i García, Antonio; Tuset i Bertran, Francesc: "Primers resultats de la segona campanya d'excavació arqueològica a les esglésies de Sant Pere de Terrassa. Campanya 1996-1997", *Terme*, 12, 1997, pp. 12-14.

Mundó, 1991

Mundó, Anscari M.: "Producció i conservació del material escrit a Catalunya: escriptoris i biblioteques pels volts de l'any Mil", a: *"Catalunya i França meridional a l'entorn de l'any mil-La Catalogne et la France meridionale autour de l'an mil". Contribucions del col·loqui internacional Hugues Capet 987-1987. La France de l'an mil. Barcelona 2-5, juliol 1987*. Barcelona: Dept. Cultura Generalitat de Catalunya, 1991. pp. 378-381.

Mundó, 1992

Mundó, Anscari: "El Bisbat d'Ègara de l'època Tardo-Romana a la Carolíngia", a: *Simposi Internacional sobre les Esglésies de Sant Pere de Terrassa (20, 21 i 22 de novembre de 1991) Actes*. Terrassa: CEHT-ACHT, 1992, pp. 41-49.

Mundó, 1994

Mundó, Anscari M.: "La cultura escrita", a: *Catalunya Romànica, I (Introducció a l'estudi de l'art romànic català-Fons d'art romànic català del Museu nacional d'Art de Catalunya)*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1994, pp. 133-162.

Muns, 1887

Muns y Castellet, Francisco: "Sant Quirse de Pedret", *Joventut Catòlica de Barcelona. Certámen Catalanista. Junta de MDCCCLXXXVII*, Barcelona: Tipogràfica Catòlica, 1887, pp. 305-327.

Muntada, 1988

Muntada i Serra, Llorenç: "Aportacions per a l'estudi del conjunt monumental d'Ègara. Transformacions sofertes a l'església de Santa Maria al 1611-1612", *Terme*, 3, novembre 1988, pp. 57-60.

Museu Diocesà, 1990

Museu Diocesà i Comarcal de Solsona. Catàleg d'Art Romànic i Gòtic, Barcelona: Patronat del Museu Diocesà i Comarcal de Solsona, 1990.

Mütherich-Gaehde, 1976

Mütherich, Florentine; Gaehde, Joachim E.: *Carolingian Painting*. Nova York: George Braziller, 1976.

Navarro, 1999

Navarro, Rosario: "Vil·la de Centelles", a: *Del Romà al Romànic. Història i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV-X*. Barcelona: Enc. Catalana, 1999, pp. 127-132.

Noak-Haley, 1994

Noak-Haley, Sabine: "Agata Casket", a: *The Art of Medieval Spain. a. d. 500-1200*. (cat. exp.). Nova York: Metropolitan Mus., 1994, pp. 143-145.

Nordhagen, 1962

Nordhagen, Per Jonas: "The Earliest Decorations in Santa Maria Antiqua and their Date", a: *Studies in Byzantine and Early Medieval Painting*. Londres: Pindar Press, 1990, pp. 150-176 [extret de: *Acta, Institutum Romanum Norvegiæ*, I, 1962, pp. 53-72].

Nordhagen, 1990

Nordhagen, Per Jonas: *Studies in Byzantine and Early Medieval Painting*. Londres: Pindar Press, 1990.

Norvich, 2000

Norvich, John Julius: *Breve historia de Bizancio*, Madrid: Cátedra, 2000 (1ª ed, anglesa, 1988).

Oakeshott, 1967

Oakeshott, Walter: *The Mosaics of Roma*. Londres: Thames & Hudson, 1967.

Oddy, 1990

Oddy, W. A.: "The conservation of the Winchester Anglo-Saxon Fragment", a: *Early Medieval Wall Painting and Painted Sculpture in England (Based on the Proceedings of a Symposium at the Courtauld Institute of Art, February 1985)*, Sharon Cather, David Park, Paul Williamson (Eds.), Oxford: 1990 (BAR British Series, 216), pp. 65-72.

Ollich, 1999

Ollich i Castanyer, Imma: "Vic. La ciutat a l'època carolíngia", a: *Catalunya a l'època carolíngia. Art i cultura abans del romànic (segles IX i X)*, (Catàleg de l'exposició, Barcelona 16 desembre 1999/27 febrer 2000). Barcelona: Museu Nacional d'Art de Catalunya, 1999, pp. 89-94.

Oracional

Oracional visigòtic. (ed. crítica) José Vives. Barcelona: CSIC, 1946 (Monumenta Hispaniæ Sacra. Serie Litúrgica, 1).

Ordeig, 1993-1997

Ordeig i Mata, Ramon: *Les dotalies de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII)*, Vic: Estudis Històrics, 1993-1997 (Diplomatari, 1-4).

Ordeig, 1999

Ordeig i Mata, Ramon: *Catalunya carolíngia, 4. Els comtats d'Osona i Manresa*, Barcelona: IEC, 1999 (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, 53).

Orriols, 1999

Orriols i Alsina, Anna: "La miniatura hispànica altomedieval i la seva relació amb le món carolingi", a: *Catalunya a l'època carolíngia. Art i cultura abans del romànic (segles IX i X)*, (Catàleg de l'exposició, Barcelona 16 desembre 1999/27 febrer 2000). Barcelona: Museu d'Art de Catalunya, 1999, pp. 243-247.

Orriols, 2000

Orriols i Alsina, Anna: *Il·lustració de manuscrits a Girona en època romànica*. Bellaterra: Publicacions de la Universitat Autònoma, 2000 (Tesi doctoral lligada el 22 de desembre de 1999).

Ortoll, 1999

Ortoll i Martín, Ernest. "Notes per a la història de l'edifici del Museu Frederic marès (1948-1998)", *Quaderns del Museu Frederic Marès. Estudis*, 1999, pp. 67-122.

Orofino, 1994

Orofino, Giulia: *I codici decorati dell'Archivio di Montecassino, I. I secoli VIII-X*. Roma: Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 1994

Osborne, 1984

Osborne, John: *Early Mediaeval Wall-Paintings in the Lower Church of San Clemente, Rome*. Nova York-Londres: Garland Publishing, 1984.

Ottaway, 1994

Entre Adriatique et Atlantique. Saint-Lizier au premier âge féodal, (dir.) John Ottaway, Saint-Lizier: Presses du Sud Imprim., 1994.

PL

Patrologia Latina database. Alexandria (Va): Chadwyck-Healey, 1995.

Pace, 1994

Pace, Valentino: "La pittura medievale in Campania", a: *La pittura in Italia. L'Altomedioevo*, Milà: Electa, 1994, pp. 243-260, espec. 244-245, i figs. 305-306.

Pagès, 1999

Pagès i Paretas, Montserrat: "La pintura monumental a la Catalunya preromànica", a: *Catalunya a l'època carolíngia. Art i cultura abans del romànic (segles IX i X)*, (Catàleg de l'exposició, Barcelona 16 desembre 1999/27 febrer 2000). Barcelona: Museu d'Art de Catalunya, 1999, pp. 219-222.

Palazzo, 1993

Palazzo, Eric: *Le Moyen Age. Des origines au XIII siècle*. Paris: Beauchesne Éd., 1993 (Histoire des Livres Liturgiques).

Palazzo, 1994

Palazzo, Eric: *Les Sacramentaires de Fulda. Étude sur l'iconographie et la liturgie à l'époque ottonienne*. Münster: Aschendorff Verl., 1994 (Liturgiewissenschaftliche Quellen und Forschungen, 77).

Palazzo, 1998

Palazzo, Éric: "Iconographie et liturgie dans les études médiévales aujourd'hui: un éclairage méthodologique", *Cahiers de Civilisation Médiévale*, 41, 1998, pp. 65-69.

Palazzo, 1999

Palazzo, Eric: *L'Évêque et son image. L'illustration du Pontifical au Moyen Âge*. Turnhout: Brepols, 1999.

Palazzo, 2000

Palazzo, Éric: *Liturgie et société au Moyen Age*, Paris: Aubier, 2000 (Collection Historique).

Palol, 1956

Palol, Pere de: "Esencia del arte hispánico de época visigoda: romanismo y germanismo", a: "*I goti in Occidente: Problemi*" *III Settimana di Studio del CISAM*. Spoleto: CISAM, 1956, pp. 56 i ss.

Palol, 1957-1958

Palol, Pere de: "Las mesas de altar paleocristianas en la Tarraconense", *Ampúrias*, XIX-XX, 1957-1958, pp. 81-102.

Palol, 1967

Palol, Pere de: *Arqueología Cristiana de la España Romana, siglos IV-VI*, Madrid-Valladolid: CSIC, 1967 (España Cristiana. Serie Monográfica. Monumentos I).

Palol, 1986

Palol, Pere de: *El tapís de la Creació de la Catedral de Girona*, Barcelona: Artstudi-Proa, 1986 (Quaderns d'Estudis Medievals. Suplementa, 2).

Palol, 1991

Palol, Pere de: "Arte y arqueología", a: *Historia de España, III. España Visigoda*. (Fund.) Menéndez Pidal. Madrid: Espasa Calpe, 1991, pp. 271-428.

Palol, 1996

Palol, Pere de: "Un cavaller romà del segle IV a Barcino: a propòsit de la pintura mural descoberta l'any 1994", *Barcelona Quaderns d'Història*, 2/3, 1996, pp. 163-175.

Palol, 1999

Palol, Pere de: "Els edificis religiosos", a: *Del Romà al Romànic. Història i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV-X*, Barcelona: Enc. Catalana, 1999, pp. 163-172.

Palol, 1999b

Palol, Pere de: "Casa del carrer del Bisbe Caçador (Barcelona) [pintures murals]", a: *Del Romà al Romànic. Història i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV-X*, Barcelona: Enc. Catalana, 1999, pp. 89.

Palol, 1999c

Palol, Pere de: "El final del domini romà a la tarraconense i la seva incorporació al regne visigòtic", a: *Del Romà al Romànic. Història i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV-X*, Barcelona: Enc. Catalana, 1999, pp. 36-44.

Palol-Lorés, 1999

Palol, Pere de; Lorés i Otzet, Imma: "L'arquitectura abans del romànic", a: *Del Romà al Romànic. Història i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV-X*, Barcelona: Enc. Catalana, 1999, pp. 409-413.

Park, 1994

Park, David: "Anglo-Saxon Wall Painting: the Current State of Research", a: *Édifices & Peintures aux IVe-XIe siècles (Actes du 2e C.N.R.S. Archéologie et enduits peints 7-8 novembre 1992. Auxerre-Abbaye Saint-Germain)*. Musée d'Auxerre: 1994, pp. 72-79.

Pastallé-Moro, 1991

Pastallé i Sucarrats, Pere; Moro i García, Antoni-Abel: "Les esglésies episcopals de Santa Maria, Sant Pere i Sant Miquel de Terrassa. Elements escultòrics. Església de Sant Pere.", a: *Catalunya Romànica, XVIII. El Vallès Oriental. El Vallès Occidental*, Barcelona: Enc. Catalana, 1991, pp. 255.

Pau, 1491

Pau, Jeroni: *Hieronymi Pavli libellvs inscriptvs Barcino ad Pavlvvm Pompilvm*. Barcelona: 1491 (Dins Pau, Jeroni: *Obres*, I. Barcelona: Curial, 1986 (Autors Catalans Antics) pp. 290-347).

Peindre à Auxerre, 1999

Peindre à Auxerre au Moyen Âge, IX-XIV siècles. 10 ans de recherches à l'abbaye Saint-Germain et à la cathédrale Saint-Étienne. (Ed.) Christian Sapin. Auxerre: Centre d'Études Médiévales/París: Ed. du CTHS, 1999 (Mémoires de la section d'archéologie et d'histoire de l'art, vol. VII).

Peiris, 1987

Peiris i Pujolar, Núria: "Sant Cristòfol de Campdevàno [pintures]", a: *Catalunya Romànica, X (el Ripollès)*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1987, pp. 76-78.

Peregrina, 1991

Peregrina i Pedrola, Neus: "Les esglésies episcopals de Santa Maria, Sant Pere i Sant Miquel de Terrassa [Pintura absis de Santa Maria]", a: *Catalunya Romànica, XVIII (El Vallès Occidental-El Vallès Oriental)*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1991. pp. 257-259.

Périn, 1991

Périn, Patrick: "Les sarcophages mérovingiens", A: *Naissance des Arts Chrétiens. Atlas des Monuments Paleo-chrétiens de la France*, París: Impr. Nationale, 1991 (Atlas Archéologiques de la France), pp. 288-305.

Peroni, 1983

Peroni, Adriano: "San Salvatore di Brescia: un ciclo pittorico altomedievale rivisitato", *Arte Medievale*, 1, 1983, pp. 53-80.

Pijoan, 1907

Pijoan, Josep: *Les pintures murals catalanas, fascicle I. Pedret*, Barcelona: Inst. d'Estudis Catalans, 1907.

Pijoan, 1948

Pijoan, Josep: *Monumenta Cataloniæ, vol. IV, "Les Pintures murals romàniques de Catalunya"*. Barcelona: Ed. Alpha, 1948.

Pittura, 1994

La pittura in Italia. L'Altomedioevo, (Ed.) C. Bertelli. Milà: Electa, 1994.

Pla Director, 1998

Navarro, Antoni *et alii*: *Pla director del Conjunt Monumental de les Esglésies de Sant Pere de Terrassa*, Març 1998. (Generalitat de Catalunya; Ajuntament de Terrassa).

Pladevall, 1999

Pladevall, Antoni: "L'organització de l'Església a la Catalunya carolíngia", a: *Catalunya a l'època carolíngia. Art i cultura abans del romànic (segles IX i X). 16 desembre 1999-27 febrer 2000. Museu Nacional d'Art de Catalunya*. Barcelona: MNAC-Diputació de Barcelona, 1999, pp. 53-58.

Pladevall-Casas, 1987

Pladevall i Font, Antoni; Casas, Mª Lluïsa: "Sant Cristòfol de Campdevànol [Història]", a: *Catalunya Romànica, X (el Ripollès)*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1987, pp. 75.

Plossi, 1991

Plossi Zappalà, Mariagrazia: "La miniatura medioevale su pergamena. La tecnica, i pigmenti, il supporto", *Kermes*, 12, 1991, pp. 56-68.

Poilpré, 1998

Poilpré, Anne-Orange: "Le décor de l'oratoire de Germigny-des-Prés: l'authentique et le restauré", *Cahiers de Civilisation Médiévale*, 41, 163, 1998, pp. 281-298.

Pons d'Icart, 1572

Pons de Ycart, Luys: [*Grandezas de Tarragona, Dedicadas a Don Phelipe II, Rei Catholico de las Españas*]. Impreso en la Ciudad de Lerida por Pedro de Robles y Iuan de Villanueua, a postrero del mes de Enero de 1572.

Pons-Serra-Adell-Vigué, 1985

Pons i Camps, Josep; Serra i Rotés, Rosa; Adell, Joan-Albert; Vigué i Viñas, Jordi: "Sant Quirze de Pedret", a: *Catalunya Romànica, XII (El Berguedà)*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1985, pp. 210-216.

Ponsich, 1982

Ponsich, Pierre: "Les tables d'autel à lobes de la province eclesiastique de Narbonne (Xe-XIe s.) et l'avènement de la sculpture monumentale en Roussillon", *Cahiers de Saint Michel de Cuxa*, 1982, 13, pp. 7-45.

Ponz, XIV

Ponz, Antonio: *Viage de España, en que se da noticia De las cosas mas apreciables, y dignas de saberse, que hay en ella*. Tomo XIV, primera edicion. Trata de Cataluña. Madrid: Viuda de Ibarra, Hijos, y Compañia, MDCCLXXXVIII [Reimpressió, Madrid: Ed. Atlas, 1972].

Porcher, 1965

Porcher, Jean: "La peinture provinciale", a: *Karl der Grosse. Lebenswerk und Nachleben, Band III. Karolingische Kunst*. Düsseldorf: Verl. L. Schwann, 1965, pp. 54-73.

Porcher, 1968

Porcher, Jean: "Los Manuscritos pintados carolingios", a: Hubert, J.; Porcher, J.; Volbach, W.F.: *El Imperio Carolingio*. Madrid: Aguilar, 1968 (El universo de las Formas), pp. 71-202.

Post, I

Post, Chandler Ratfon: *A History of Spanish Painting*, I. Cambridge (Massachussets): Harvard Univ. Press, 1930.

Post, IV/2

Post, Chandler Ratfon: *A History of Spanish Painting*, IV/2. Cambridge (Massachussets): Harvard Univ. Press, 1933, apèndix pp. 487 i ss.

Post, V

Post, Chandler Ratfon: *A History of Spanish Painting*, V. Cambridge (Massachussets): Harvard Univ. Press, 1934, apèndix pp. 237 i ss.

Post, VI/2

Post, Chandler Ratfon: *A History of Spanish Painting*, VI/2. Cambridge (Massachussets): Harvard Univ. Press, 1935, apèndix pp. 491 i ss.

Post, VII/2

Post, Ch. R.: *A History of Spanish Painting*, VII/2. Cambridge (Massachussets): Harvard Univ. Press, 1938, apèndix pp. 717 i ss.

Post, VIII/2

Post, Chandler Ratfon: *A History of Spanish Painting*, VIII/2. Cambridge (Massachussets): Harvard Univ. Press, 1941, apèndix pp. 538 i ss.

PiC, 1889

Puig i Cadafalch, Josep: *Notes arquitectòniques sobre les Esglésies de Sant Pere de Terrassa*, Barcelona: Imprenta La Renaixença, 1889 (Memòria que obtingué'l premi de la Associació Catalanista d'Excursions Científicas en los Jochs Florals de Barcelona en l'any 1889).

PiC, 1900

Puig i Cadafalch, Josep: "Les Iglesias de San Pedro de Tarrasa. Notas arquitectónicas", *Arquitectura y Construcción*, 1900, pp. 56-59, 71-74, 88-91, 132-136.

PiC, 1915-1920

Puig i Cadafalch, Josep: "La catedral visigòtica d'Ègara", *Anuari IEC*, VI, 1915-1920, pp. 747-751.

PiC, 1928

Puig i Cadafalch, Josep: *Le premier art roman. L'architecture en Catalogne dans l'occident méditerranéen aux Xe et XIe siècle*. París: Henri Laurens, 1928.

PiC, 1927-1931

Puig i Cadafalch, Josep: "Basílica d'Egara: Excavacions prop de l'església de Sant Pere", *Anuari IEC*, 1927-1931, VIII, pp. 138-140.

PiC, 1927-1931b

Puig i Cadafalch, Josep: "Les pintures del segle VIè de la catedral d'Egara (Terrassa)", *Anuari IEC*, 1927-31, VIII, pp. 140-149.

PiC, 1931

Puig i Cadafalch, Josep: "Les peintures du VIe siècle de la cathédrale d'Egara", *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions & Belles-Lettres*, 1931, pp. 154-162.

PiC, 1932

Puig i Cadafalch, Josep: "Les pintures del segle VIè de la catedral d'Egara (Terrassa) a Catalunya", *Butlletí dels Museus d'Art de Barcelona*, nº 11, vol. II, abril 1932, pp. 97-105 (Trad.: de "Les peintures du VIe siècle de la cathédrale d'Egara", *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 1931, pp. 154-162).

PiC, 1932b

Puig i Cadafalch, Josep: "Les pintures del segle VI è de la Catedral [sic] d'Egara (Terrassa) a Catalunya", *Arxiu del Centre Excursionista de Terrassa*, any XIV, 2ªep., novembre-desembre de 1932, nº 80, pp. 86-91, figs. 1-5).

PiC, 1936

Puig i Cadafalch, Josep: *La seu visigòtica d'Egara*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1936.

PiC, 1943

Puig i Cadafalch, Josep: "Les peintures de la Cathédrale Notre-Dame d'Egara", *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions & Belles-Lettres*, 1943, pp. 396-404.

PiC, 1947

Puig i Cadafalch, Josep: "De la pintura romana a la romànica catalana. Esbós de la introducció al seu estudi.", *Orientalia Christiana Periodica*, XIII, 1947 (*Miscellanea Guillaume de Jerphanion*, I), pp. 636-647.

PiC, 1948

Puig i Cadafalch, Josep: *Noves descobertes a la Catedral d'Egara. Catedral primitiva. Catedral visigòtica*. Barcelona: IEC, 1948. (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, IX).

PiC, 1961

Puig i Cadafalch, Josep: *L'art wisigothique et ses survivances. Recherches sur les origines et le développement de l'Art en France et en Espagne du IV au XII siècle*. París: F. de Nobele, 1961.

Puig-Falguera-Goday, I-III

Puig i Cadafalch, Josep; Falguera, Antoni de; Goday, J.: *L'arquitectura romànica a Catalunya*. 3 vols. Barcelona: IEC, 1909-1918 (Ed. facsímil. Barcelona: IEC-Generalitat de Catalunya, 1983).

Puig i Ustrell, 1978

Puig i Ustrell, Pere: *Diplomatari de Sant Pere d'Ègara-Terrassa (anys 958-1032). Estudi filològic i diplomàtic*. Tesi de Llicenciatura, Universitat de Barcelona, 1978.

Puig i Ustrell, 1979

Puig i Ustrell, Pere: *Pergamins del Priorat de Santa Maria de Terrassa (anys 977-1633)*. Terrassa: Fund. Abat Marcet, 1979.

Puiggarí, 1889

Puiggarí, Joseph: "Pintures murals de Pedret. Sigle XI-XII", *L'Avens*, any I, n° 7, 25 juliol 1889, pp. 105-110.

Pujades, I-XVIII

Pujades, Geronimo: *Crónica Universal del Principado de Cataluña escrita a principios del siglo XVII*. 8 vols. Barcelona: Impr. José Torner, 1829-1832.

Quirós, 1998

Quirós Castillo, Juan Antonio: "La sillería y las técnicas constructivas medievales: historia social y técnica de la producción arquitectónica", *Archeologia Medievale*, 1998, XXV, pp. 235-246.

Ranesí, 2001

Ranesí, Rudi: "Arrencament i restauració de pintures murals romanes d'una *domus* del carrer Pere Martell de Tarragona", *Rescat. Butlletí del Servei de Restauració de Béns Mobles*, 9, gener, 2001, pp. 4-7.

Rasmo, 1981

Rasmo, Nicolò: *Arte carolingia nell'Alto Adige*. Bolzano: 1981.

Réau, I-III

Réau, Louis: *Iconographie de l'Art Chrétien*. III toms. París: PUF, 1955-1959.

Récueil Général, 1

Fossard, Denise; Vieillard-Troiekourov, May; Chatel, Élisabeth: *Recueil général des monuments sculptés en France pendant le Haut Moyen Age (IV-Xè siècles). Tome I. Paris et son département*. París: Bibl. Nat., 1978 (Comité des Travaux Historiques et Scientifiques. Mémoires de la Section d'Archéologie, II,1).

Récueil Général, 2

Chatel, Élisabeth: *Recueil général des monuments sculptés en France pendant le Haut Moyen Age (IV-Xè siècles). Tome II. Isère, Savoie, Haute Savoie*. París: Bibl. Nat., 1981 (Comité des Travaux Historiques et Scientifiques. Mémoires de la Section d'Archéologie, II,2).

Récueil Général, 3

Sirat, Jacques; Vieillard-Troiekourov, May; Chatel, Élisabeth: *Recueil général des monuments sculptés en France pendant le Haut Moyen Age (IV-Xè siècles). Tome III. Val-d'Oise et Yvelines*. París: E.N.S.B.-C.T.H.S., 1984 (Comité des Travaux Historiques et Scientifiques. Mémoires de la Section d'Archéologie, II,3).

Récueil Général, 4

Deroo, Christophe; Durliat, Marcel; Scelles, Maurice: *Recueil général des monuments sculptés en France pendant le Haut Moyen Age (IV-Xè siècles). Tome IV. Haute-Garonne*. París: Ed. du C.T.H.S., 1987 (Comité des Travaux Historiques et Scientifiques. Mémoires de la Section d'Archéologie).

Reggiori, 1956

Reggiori, Ferdinando: "Il mosaico della grande abside di sant'Ambrogio alla luce di recentissime osservazioni", a: *Studi in onore di Aristide Calderini e Roberto Paribeni*, vol.III. Milà: Casa ed. Ceschina, 1956, pp. 799-817.

Riaño, 1898

Riaño, Juan Facundo: "Iglesias de San Miquel, Santa María y Sant Pedro, de Tarrasa", *Boletín de la Real Academia de la Historia*, Tom, XXXII, quadern II, març 1898. Madrid: Establecimiento tipográfico de Fontanet, 1898. pp. 523-527.

Ribas, 1981

Ribas i Fonts, Joan: "La simbologia de l'Orant de Pedret", *Diplomatari*, 7, setembre 1981, pp. 21-22.

Rico, 1970

Rico, Francisco: *El pequeño mundo del hombre. Varía fortuna de una ida en las letras españolas*. Madrid: Ed. Castalia, 1970.

Ripoll, 1993

(Antiquité Tardive???)

Riquer, 1968

Riquer, Martí de: *L'arnès del cavaller. Armes i armadures catalanes medievals*. Barcelona: Ariel, 1968

Riu, 1993

Riu i Barrera, Eduard: "Barcelona, de la ciutat romana a la capital comtal (segles V-X)", a: *IV Congreso de Arqueología Medieval Española, Actas (Alacant, 4-9 d'octubre de 1993)*, II. Alacant: 1994, 232-29.

Rodà, 1990

Rodà, Isabel: "I sarcofagi della bottega di Cartagine a Tarraco", a: "*L'Africa romana*". *Atti del VII convegno di studio (Sassari, dicembre 1989)*. Sassari: 1990, pp. 727-736.

Romà-Romànic, 1999

Del Romà al Romànic. Història i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV-X. Barcelona: Enc. Catalana, 1999.

Rossell, 1985

Rossell i Gibert, Roser: "Sant Quirze de Pedret [Pintures Murals Pre-romàniques]", a: *Catalunya Romànica, XII (El Berguedà)*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1985, pp. 216-218.

Rossell, 1986a

Rossell i Gibert, Roser: "Fragment 1 de decoració mural de Pedret", a: *Catalunya Romànica, XXII (Museu Episcopal de Vic-Museu Diocesà i Comarcal de Solsona)*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1986. pp. 348, fig. pp. 349.

Rossell, 1986b

Rossell i Gibert, Roser: "Fragment 2 de decoració mural de Pedret", a: *Catalunya Romànica, XXII (Museu Episcopal de Vic-Museu Diocesà i Comarcal de Solsona)*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1986. pp. 348-350, fig. pp. 351.

Rovira i Virgili, 1922-1937

Rovira i Virgili, Antoni: *Història Nacional de Catalunya*. VIII vols. Barcelona: Edicions Pàtria, 1922-1937 [edició facsimilar: Bilbao: Ed. La Gran Enciclopedia Vasca, 1972-1979].

Sacopoulo, 1957

Sacopoulo, Marina: "Le linteau copte dit d'Al-Moàllaka", *Cahiers Archéologiques*, IX, 1957, 99-115.

Saint-Germain d'Auxerre, 1990

Saint-Germain d'Auxerre. Intellectuels et artistes dans l'Europe carolingienne, IXe-XIe siècles. (Auxerre (Yonne), Abbaye Saint-Germain, juillet-octobre, 1990). Auxerre: Musée d'Art et d'Histoire, 1990.

Salrach, 1987

Salrach, Josep Maria: *Història de Catalunya, II. El procés de Feudalització, segles III-XII*, (Dir.) Pierre Vilar, Barcelona: Ed. 62, 1993 (1ªed. 1987).

Sapin-Coupry, 1994

Sapin, Christian; Coupry, Claude: "Les peintures de Saint-Germain d'Auxerre, état des recherches en cours et découvertes récentes", a: *Édifices & Peintures aux IVe-XIe siècles (Actes du 2e C.N.R.S. Archéologie et enduits peints 7-8 novembre 1992. Auxerre-Abbaye Saint-Germain)*. Musée d'Auxerre: 1994, pp. 81-98.

Sapin et alii, 1999

Sapin, Christian *et al.*: "La Cathédrale Saint-Étienne" a: *Peindre à Auxerre au Moyen Âge, IXe-XIVe siècles. 10 ans de recherche à l'abbaye Saint-Germain d'Auxerre*. (Dir) Christian Sapin. Auxerre-Paris: Centre d'Études Médiévales-CTHS, 1999, pp. 225-264.

Schapiro, 1952

Schapiro, Meyer: "Las escenas de José en el trono de Maximiano de Rávena (1952)", a: *Estudios sobre el arte de la Antigüedad tardía, el Cristianismo primitivo y la Edad Media*. Madrid: Alianza, 1987, pp. 40-51 (1ª ed. en anglès, 1979).

Schapiro, 1985

Schapiro, Meyer: *The Sculpture of Moissac*. Londres: Thames & Hudson, 1985.

Schiller

Schiller, Gertrud: *Ikongraphie des christlichen Kunst*. 5 vols. Gütessloh: Gütessloher Verl. Gerd Mohn, 1966-1995 (trad. a l'anglès dels vols. I i II: *Iconography of Christian Art*. Londres: Lund Humphries, 1971-1972.)

Schlosser, 1896/1992

Schlosser, Julius von: *Quellenbuch. Repertorio di fonti per la Storia dell'Arte del Medioevo occidentale (secoli IV-XV). Con un'aggiunta di nuovi testi e aggiornamento critico-bibliografici a cura di János Vég*. Florència: Le Lettere, 1992 (1ªed. en alemany 1896).

Schlosser, 1896b

Schlosser, Julius von: *Schriftquellen zur Geschichte der karolingischen Kunst. Gesammelt und Erläutert von...*, Viena: Verl. von Carl Graeser, 1896.

Schlunk, 1945

Schlunk, Helmut: "Observaciones en torno al problema de la miniatura visigoda", *Archivo Español de Arte*, 71, 1945, pp. 241-265.

Schlunk, 1947

Schlunk, Helmut: "Arte visigodo. Arte Asturiano", a: *Ars Hispaniæ. Historia Universal del arte Hispánico*, II. Madrid: Plus Ultra, 1947, pp. 227 i ss.

Schlunk, 1967

Schlunk, Helmut: "Sarkophage aus christlichen Nekropolen in Karthago und Tarragona", *Madriider Mitteilungen*, VIII, 1967, pp. 230-257.

Schlunk, 1980

Schlunk, Helmut: "El arte asturiano entorno al 800", a: *Actas del Simposio para el Estudio de los Códices del 'Comentario al Apocalipsis' de Beato de Liébana (Madrid, 1976)*. Madrid: Centro de Estudios de Bibliografía y Bibliofilia, 1980, II, pp. 135-164; III, pp. 87-120.

Schlunk-Berenguer, 1957

Schlunk, Helmut; Berenger, Magin: *La pintura mural asturiana de los siglos IX y X*. Principado de Asturias: Servicio de publicaciones, 1991 (Repr. facsimilar de la 1ª ed. 1957).

Schlunk-Hauschild, 1978

Schlunk, Helmut; Hauschild, Theodor: *Hispania Antiqua. Die Denkmäler des frühchristlichen und westgotischen Zeit*, Mainz am Rhein: Ph. von Zabern Verl., 1978.

Schmidt, 1991

Schmidt, V. M.: "Ascensione", *EAMed*. II, Roma: Enc. Italiana, 1991, pp. 572-577.

Schmiddunser, 1990

Schmiddunser, Agathe: *Die Wandmalereien von St. Quirze de Pedret. Das ikonologische Programm un dessen Einbindung in das historische Umfeld*, München: tuduv-Verl. Gesch., 1990 (Schriften aus dem Institut für Kunstgeschichte der Universität München, Bd. 50).

Schneider, 1996

Schneider, Ulrich: "Il medioevo: la via verso l'identità stilistica: Dalla rinascita carolingia al tramonto del romanico", a: *La pittura in Europa. La pittura tedesca*. Milà: Electa, 1996, vol. I, pp. 17-64; bibliografia, vol. II, pp. 537-538.

Sentromà, 1973

[Fortuny, Epifanio de:] "Les pintures murals romàniques. Confirmació d'una llegenda?", *Sentromà*, juny 1973, [pp. 2-5].

Serra, 1985

Serra i Rotés, Rosa: "Sant Quirze de Pedret [Història]", a: *Catalunya Romànica, XII (El Berguedà)*, Barcelona: Enc. Catalana, 1985, pp. 210-212.

Serra-Ràfols-Fortuny, 1949

Serra-Ràfols, Josep de Calasanç; Fortuny, Epifanio de: *Excavaciones en Santa Maria de Egara (Tarrasa)*, Madrid: Ministerio de Educación Nacional. Comisaria General de Excavaciones Arqueológicas, 1949 (Informes y Memórias, nº 18).

Serra Vilaró, 1989

Serra i Vilaró, Joan: *Baronies de Pinós i Mataplana. Investigació als seus arxius, III. Esglésies i vida eclesiàstica*. Bagà: Centre Estudis Baganesos, 1989.

Siede, 1997

Siede, Irmgard: *Aur Rezeption ottonischer Buchmalerei in Italien im 11. und 12. Jahrhundert*. Munic: EOS Verl., 1997.

Simposi internacional, 1992

Simposi Internacional sobre les Esglésies de Sant Pere de Terrassa (20, 21 i 22 de novembre de 1991) Actes, Terrassa: CEHT-AHCT, 1992.

Sitjes, 1977

Sitjes i Molins, Xavier: *Les esglésies pre-romàniques del Bages, Berguedà i Cardener*. Manresa: Caixa d'Estalvis de Manresa, 1977.

Skubiszewski, 1995

Skubiszewski, Piotr: "L'arte europea dal VI al IX secolo" a: *Storia Universale dell'Arte, III. La Civiltà dell'Occidente*. (Dir.) Enrico Castelnuovo. Torí: UTET, 1995 (en francès: Skubiszewski, Piotr: *L'art du haut moyen âge. L'art européen du VIe au IXe siècle*, París: Libr. Générale Française, 1998 (Encyclopédies d'Aujourd'hui)).

Soler i Palet, 1906

Soler i Palet, Josep: *Egara-Terrassa*. Discurs llegit a la "Real Academia de Buenas Letras de Barcelona" en la recepció pública de..., el dia 17 de juny de 1906 [recollit a: Soler i Palet, Josep: *Egara-Terrassa. Edició homenatge de les entitats Centre Excursionista i Club Pirenenc, de Terrassa*. Terrassa: Graf. Joan Morral, 1928, , pp. 1-98].

Soler i Palet, 1918

Soler i Palet, Josep: "De les pintures murals romàniques i especialment de les recentment descobertes a Santa Maria de Terrassa", *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, gene-febrer, 1918 [Extret de Soler i Palet, Josep: *Egara-Terrassa*. Terrassa: Gràfiques J. Morral, 1928, pp. 111-141].

Sotomayor, 1962

Sotomayor, Manuel: *San Pedro en la iconografía paleocristiana. Testimonios de la tradición cristiana sobre san Pedro en los monumentos iconográficos anteriores al siglo sexto*. Granada: Facultat de Teologia, 1962 (Biblioteca Teológica Granadina, 5).

Sotomayor, 1979

Sotomayor, Manuel: "La iglesia en la España romana" a: *Historia de la Iglesia en España, I. La Iglesia en la España romana y visgoda (siglos I-VIII)*. (Dir.) Ricardo García Villoslada. Madrid: BAC, 1979 (BAC Maior, 16).

Sotomayor, 1996

Sotomayor, Manuel: "Las actas del concilio de Elvira. Estado de la cuestión.", a: *Spania. Estudis d'Antiguitat Tardana oferts en homenatge al professor Pere de Palol i Salellas*. Barcelona: Publ. Abadia de Montserrat, 1996 (Biblioteca Abat Oliba. Sèrie Il·lustrada, 12), pp. 251-266.

Sureda, 1981

Sureda, Joan: *La pintura romànica a Catalunya*. Madrid: Alianza Ed., 1981 (Alianza Forma, 17).

Sureda, 1985

Sureda, Joan: *La pintura románica en España*. Madrid: Alianza, 1985 (Alianza Forma, 47).

Taula Rodona, 1992

Taula Rodona: "Situació actual del conjunt de Sant Pere de Terrassa i perspectives de futur. Propostes d'investigació", a: *Simposi Internacional sobre les Esglésies de Sant Pere de Terrassa (20, 21 i 22 de novembre de 1991) Actes*, Terrassa: CEHT-AHCT, 1992, 173-181.

TED'A

Taller Escola d'Arqueologia (TED'A): *L'Amfiteatre romà de Tarragona, la basílica visigòtica, l'església romànica*. Tarragona: Ajuntament de Tarragona, 1990 (Memòries d'excavació, 3).

Temple, 1976

Temple, Elzbieta: *A Survey of Manuscripts Illuminated in the British Isles, II. Anglo-Saxon Manuscripts 900-1066*. (Ed.) J. J. G. Alexander. Londres: Thames & Hudson, 1976.

Toesca, 1912 (1987)

Toesca, Pietro: *La pittura e la miniatura nella Lombardia. Dai piú antichi monumenti alla metà del Quattrocento*, Torí: Einaudi, 1987 (1ªed. Milà: Hoepli, 1912).

Torres Balbas, 1958

Torres Balbas, Leopoldo: "La pintura mural de las iglesias mozárabes", *Al-Andalus*, XXIII-2, 1958, 417-424.

Thurre, 1992

Thurre, Daniel: *L'atelier roman d'orfèvrerie de l'abbaye de Saint-Maurice*. Sierre: Ed. Monographic, 1992.

Tsuji, 1962

Tsuji, Sahoko: "Les portes de Sainte-Sabine, particularités de l'iconographie de l'ascension", *Cahiers Archéologiques*, XIII, 1962, 13-28.

Tsuji, 1995

Tsuji, Shigebumi: "The Gospel Scenes on the Attic of the Hypogeum of Clodius Hermes under San Sebastiano in Rome and Middle Byzantine Tetraevangelia Illustrations", a: *Byzantine East, Latin West. Art-Historical Studies in Honor of Kurt Weitzmann*. Princeton: Princeton Univ. Press, 1995, pp. 447 i 21 fig.

Tudor-Craig, 1990

Tudor-Craig, Pamela: "Nether Wallop Reconsidered", a: *Early Medieval Wall Painting and Painted Sculpture in England (Based on the Proceedings of a Symposium at the Courtauld Institute of Art, February 1985)*, Sharon Cather, David Park, Paul Williamson (Eds.), Oxford: 1990 (BAR British Series, 216), pp. 89-104.

Udina, 1951

Udina i Martorell, Frederic: *El Archivo condal de Barcelona en los siglos IX-X*, Barcelona: CSIC, Escuela de Textos Medievales, 1951 (Textos XVIII).

Van der Meer, 1938

Van der Meer, F.: *Maiestas Domini. Théophanies de l'Apocalypse dans l'art chrétien. Étude sur les origines d'une iconographie spéciale du Christ*. Roma-París: Pontif. Ist. di Archéologia Christiana-Les Belles Lettres, 1938 (Studi di Antichità Christiana).

Velmans, 1971

Velmans, Tania: *Le Tétraévangile de la Laurentienne, Florence, Laur. VI. 23*. París: Ed. Klincksieck, 1971 (Bibliothèque des Cahiers Archéologiques, VI)

Vidal, 1999

Vidal Álvarez, Sergi: "Escultura funerària", a: *Del Romà al Romànic. Història i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV-X*. Barcelona: Enc. Catalana, 1999, pp. 215-225.

Vidal, 1999b

Vidal Álvarez, Sergi: "Els fragments de sarcòfag tardoromà de Tona" a: *Llibre de Tona*. Tona: Ajuntament, 1999, pp. 71-79.

Vidal, 1999c

Vidal Álvarez, Sergi: "Les arts de l'objecte a Catalunya de la fi del regne visigot al romànic (segles VIII-X): el tresor altomedieval de Sant Pere de Rodes", a: *Catalunya a l'època carolíngia. Art i cultura abans del romànic (segles IX i X)*, (Catàleg de l'exposició, Barcelona 16 desembre 1999/27 febrer 2000). Barcelona: Museu Nacional d'Art de Catalunya, 1999, pp. 255-258.

Vies des Saints

Vies des saints et des bienheureux selon l'ordre du calendrier avec l'historique des fêtes, par les RRPP bénédictins de París. 12 vols. París: Létouzey et ane, 1935-1956.

Villanueva, XIX

Villanueva, Jaime: *Viage Literario a las Iglesias de España. tomo XIX. Viage á Barcelona y Tarragona*. Madrid: Real Academia de la Historia, 1851.

Vintró, 1895

Vintró, Juli: "Pintures murals á S. Pere de Tarrassa", *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, any V, abril-juny 1895, nº 17, pp. 108-110.

Vives, 1963

Vives, José: *Concilios visigóticos e hispano-romanos*. Barcelona-Madrid: CSIC, 1963 (España Cristiana. Textos, 1).

Vouaux, 1922

Vouaux, Léon: *Les actes de Pierre*. París: Létouzey & ané, 1922 (Les Apocryphes du Nouveaut Testament).

Vorágine

Vorágine, Santiago de la: *La leyenda dorada*. 2 vols. (Ed.) José Manuel Macías. Madrid: Alianza ed., 1990 (Alianza forma, 29-30).

VVAA, 1990

VVAA: "Auxerre, centre carolingien", a: *Saint-Germain d'Auxerre. Intellectuels et artistes dans l'Europe carolingienne, IXe-XIe siècles*. (Auxerre (Yonne), Abbaye Saint-Germain, juillet-octobre, 1990). Auxerre: Musée d'Art et d'Histoire, 1990. 4a part, pp. 197-288.

Waetzoldt, 1964

Waetzoldt, Stephan: *Die Kopien des 17. Jahrhunderts nach Mosaiken und Wandmalereien in Rom*. Viena-Munic: Schroll-Verl., 1964 (Römische Forschungen der Bibliotheka Hertziana, Band XVIII).

Wandgemälde, 1980

Wandgemälde. Von Mûstair bis Hodler. (cat. exp.). Zurich: Verl. Beichthaus, 1980.

Wandmalerei, 1998

Wandmalerei des frühen Mittelalters. Bestand, Maltechnik, Konservierung. (Ed.) Matthias Exner. (Cahiers du comité National Allemand, XXIII, ICOMOS). Munic, 1998.

Warland, 1994

Warland, Rainer: "Status und Formular in der Repräsentation der spätantiken Führungsschicht", *Römische Mitteilungen*, 101, (Heidelberg), 1994, pp. 175-202, taf. 71-75.

Watson Al-Hamdani, 1990

Watson Al-Hamdani, Betty: "Interpretació d'un antic fresc de Sant Quirze de Pedret", *L'Erol. Revista Cultural del Berguedà*, any 9, tardor 1990, n° 31, pp. 33-38.

Weiss, 1963

Weiss, A.: "Ein Petruszyklus des 7. Jahrhunderts im Querschiff der Vatikanischen Basilika", *Römische Quartalschrift*, 58, 1963, pp. 230-270.

Weitzmann, 1955

Weitzmann, Kurt : "Observations on the Cotton Genesis Fragments", a: *Late Classical and Mediaeval Studies in Honor of Albert mathias Friend Jr.* (Ed.) K. Weitzmann. Princeton, N.J.: Princeton Univ. Press, 1955, pp. 112-131, pl. XIV-XVII.

Weitzmann, 1976

Weitzmann, Kurt: *The Monastery of Saint Catherine at Mount Sinai. The Icons, I. From the Sixth to the Tenth Century*. Princeton, New Jersey: Princeton Univ. Press, 1976.

Weitzmann, 1984

Weitzmann, Kurt: "The Genesis Mosaics of San Marco and the Cotton Genesis Miniatures", a: Demus, Otto: *The Mosaics of San Marco in Venice, 2. The Thirteenth Century. Volume One: Text*. Xicago-Londres: The Univ. of Chicago Press, 1984, pp. 105 i ss.

Weitzmann-Bernabó, 1999

Weitzmann, Kurt; Bernabó, Massimo: *The Byzantine Ochtateuchs*. Princeton (New Jersey): Princeton Univ. Press, 1999 (The Illustrations in the manuscripts of the Septuagint, 2).

Weitzmann-Kessler, 1986

Weitzmann, Kurt; Kessler, Herbert L.: *The Cotton Genesis, British Library Codex Cotton Otho B. VI*. Princeton, New Jersey: Princeton Univ. Press, 1986 (The Illustrations in the manuscripts of the Septuagint, 1).

Wettstein, 1971

Wettstein, Janine: *La Fresque romane: Italie, France, Espagne. Études comparatives*. París: Arts et métiers graphiques, 1971 (Bibliothèque de la Société française d'archéologie, 2).

Wibiral, 1998

Wibiral, Norbert: *Die romanische Klosterkirche in Lambach und ihre Wandmalerei Zum Stand der Forschung*. Viena: Verl. der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1998.

Williams, 1965

Williams, John W.: "A Castilian Tradition of Bible Illustration. The Romanesque Bible from San Millán", *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 28, 1965, pp. 66-85.

Williams, 1987

Williams, John: *La miniatura española en la alta edad media*. Madrid: Casariego, 1987

Williams, 1994-

Williams, John: *The Illustrated Beatus. A corpus of the illustrations of the commentary on the Apocalypse*. Londres: Harvey Miller Publishers, 1994-.

Wilpert, 1916

Wilpert, Joseph: *Die römischen Mosaiken und Malereien der kirchlichen Bauten vom IV bis XIII Jahrhundert von...*, 4 vols. Friburg: Herdersche Verlaghandlung, 1916.

Wilpert, 1929-1936

Wilpert, Joseph: *I sarcofagi cristiani antichi*. 3 vols. Roma: Pontificio Istituto di Archeologia, 1929-1936.

Yarza, 1977

Yarza, Joaquín: "El 'Descensus ad inferos' del Beato de Gerona y la escatología musulmana" a: *Formas artísticas de lo imaginario*. Barcelona: Anthropos, 1987 (palabra plástica, 9), pp. 76-93 [extret de: *Boletín del Seminario de Arte y Arqueología de la Universidad de Valladolid*, XLIII, 1977, pp. 135-146.]

Yarza, 1979

Yarza Luaces, Joaquín: *Arte y Arquitectura en España, 500-1250*. Madrid: Cátedra, 1990 (6ª ed) (1ª ed. 1979).

Yarza, 1985

Yarza Luaces, Joaquín: "Sant Quirze de Pedret [pintura]", a: *Catalunya Romànica, XII (El Berguedà)*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1985, pp. 218-234.

Yarza, 1995

Yarza, Joaquín. "La pittura spagnola del Medioevo: dalla cultura visigotica alla fine del romanico", a: *La pittura in Europa. La pittura spagnola*. 2 vols. Milà: Electa, 1995, pp. 15-69 (bibl. vol II, pp. 545).

Yarza, 1997

Yarza, Joaquin: "Los inicios de la miniatura Hispana altomedieval", *Arte Medievale*, 1-2, 1997, pp. 35-59.

Yarza, 1998

Yarza, Joaquín: *Beato de Liébana. Manuscritos iluminados*. Barcelona: Moleiro, 1998.

Zaccagnini, 1999

Zaccagnini, Claudia: "Nuove osservazioni sugli affreschi altomedievali della chiesa romana di S. Prassede", *Rivista dell'Istituto Nazionale d'Archeologia e Storia dell'Arte*, 54, 1999, pp. 83-114.

Zimmermann, 1997

Zimmermann, Michel: "La Catalogne de Gerbert", a: *Gerbert l'Européen. Actes du Colloque d'Aurillac, 4-7 juin 1996*. (Ed.) N. Charbonell.J. Eiung. Aurillac: Société des lettres, sciences et arts "la Haute Auvergne", 1997, pp. 79-101.

(Les edicions que hem utilitzat per als textos que hem anat citant al llarg d'aquest treball són:)

Bestiario

Bestiario medieval. (Ed.) I. Malaxecheverría. Madrid: Siruela, 2000 (Biblioteca Medieval, II).

Plató

Plató, *Œuvres complètes. Plato, tome X. Timée; Critias*. (Ed.) Albert Rivaud. París: Les Belles Lettres, 1985. (Collection des universités de France).

Plini

Plini Segon, Gai: *Histoire Naturelle. Pline l'Ancien*. (Ed.) Jehan Beaujeu et al. París: Les Belles Lettres, 1947-1985 (Collection des universités de France).

Prudenci

Prudenci, Aurelio: *Obras completas*. (Ed.) Alfonso Ortega; Isidoro Rodríguez. Madrid: BAC, 1981 (BAC, 427).

Seduli

Sedulius Scottus: "Inc. Versus ad Ermingardem Imperatricem conscripti in serico Pallio de Virtutibus Petri Apostoli", A: *Poetæ Latini Medii Ævi* (Monumenta Germanica Historica, 3 vols), vol. 3, pp. 187-188.

Vitruvi

Vitruvi Pol·lió, Marc: *De architectura*. (ed. bilingüe francès-llatí). París: Les Belles Lettres, 1969- (Collection des universités de France).

Vulgata

Biblia Sacra iuxta Vulgatam Clementinam. (Eds.) Alberto Colunga i Laurentio Turrado. Madrid: BAC, 1994 (9ªed.).

Biblia de Montserrat

Biblia de Montserrat. Andorra: Casal i Vall, 1991.

